

műút

Petri 80 / „Csalódtam a pesti sznobokban.” / „Az ember olykor,
a Balaton partján, megérti a titkokat.” / „A színház nem nyelv.” /
rajzó álmok, biblikus álmok / párszi művészrác Zanzibárból /
Ocelote a tagje / szerelemgyakorlás

műút

2023092

3 | szépírás

Keresztesi József: A keserűséghez; Kamerás Pál felesége; Harminc év múlva
Viola Beáta: Hurokjárat

7 | szépírás

Filotás Karina: Kertkapuzárasi pánik

10 | szépírás

Gyuris Fruzsina: Álmatlanság dala

13 | szépírás

Margetin István: Kipirult, mint egy mílf

15 | szépírás

Holczer Dávid: Feleslegesebb, mint a tárgyakhoz szólni; pokoli rutinnal

20 | szépírás

Horváth Eve: Megtalálni a szegek helyét; A tehetetlenség pazarlása

22 | szépírás

Lackfi János: Otthagya a fogát

24 | szépírás

Marczinka Csaba: A. E., a „szexuális dezertőr” —?; Freddy a krimóban

26 | szépírás

Szabados Attila: Anyám hajtörténeti monológjai

28 | szépírás

Szalay Zoltán: A patikus

31 | szépírás

„Amit álmodom éjjel, az a valóság”. Márai Ilona naplójából

36 | szépírás

Tellingner András: A háromezrek — Tellingner István hagyatéka

44 | képzőművészet

Moklovsky Réka: Kanadától Bulgárián át Japánig

46 | cinefest

Bereczki Zoltán: Búvópatakként futó gondolatok
(Sulyok Miklós – Bán András: *A Miskolci Építész Műhely*)

51 | építészet

„’56 után lettek írói ambícióim”. Részlet Szilágyi Sándor Petri Györggyel készített
Oral History interjújából (1984–1986)

56 | petri 80

Farkas Péter: Az *Irodalmi Levelek* ürügyén

63 | petri 80

Forgách András: FORGÁCH PETRI MOLIÈRE SHAKESPEARE. Nem-tudományos visszaemlékezés
Darvasi Ferenc: Hernani-csata Budapesten. Mándy Iván *Mélyvíz* című darabjának bemutatója
a Petőfi Színházban (és Zalaegerszegen)

68 | petri 80

Bodroghi Csilla: „Nem olyan könnyű meghalni.” (Tomba Andrea: *Sokszor nem halunk meg*)

73 | esszé

Buday Bálint: Gesta deliramentorum (Fehér Béla: *Miriam Rosenblum és a Kozma-kvintett*)

78 | kritika

Györfly Miklós: Önnek már nem jár semmi (Márton László: *A kárpótlás*)

80 | kritika

Kovács Alex: Csecsemő a konyhaasztalon (Ménés Attila: *Amerre járok védtelen*)

83 | kritika

Komáromi Csaba: „Nem kell többet kívánni annál, mint ami szép.”
(Szomoró Dezső: *A Balaton partján — Újságprózák*)

87 | kritika

V. Gilbert Edit: Írópárok az összebilincseltem nemzedékben (Szorongatott idill. Nemes Nagy Ágnes,
Lengyel Balázs, Polcz Alaine, Mészöly Miklós levelezése 1955–1997.; Polcz Alaine: *Magam világa*;
Szávai Géza: *Az életed, Polcz Alaine. Asszony a hátországban*;
Szávai Géza: *Az élet és Mészöly Miklós — a templom és kilincse?*)

89 | kritika

Magdalena Garbacik-Balakowicz: Csak az író felesége?
(Márai Ilona: *Betűbe zárva. Napló. I. és II. kötet. 1948–1964 és 1965–1979*)

92 | kritika

Szarka Szilvia: Filozófia és irodalom viszonya a Márai-életműben
(Magdalena Garbacik-Balakowicz: *Filozófické souvislosti v literárním díle Sándora Máraiho*
[Filozófiai összefüggések Márai Sándor irodalmi műveiben])

95 | kritika

98 | kritika

Műút

„Úton lenni boldogság...” (J. K.)

Szerzőink: Bereczki Zoltán (1977, Miskolc) építész, egyetemi oktató · Bodroghi Csilla (1974) fordító, PhD-hallgató, PPKE BTK · Buday Bálint (1991, Budapest) doktorandusz · Darvasi Ferenc (1978, Budapest) szerkesztő · Farkas Péter (1955, Budapest–Köln) író, szerkesztő, újságíró · Filotás Karina (1997, Székesfehérvár) költő · Forgách András (1952, Budapest) író, forgatókönyvíró, dramaturg, műfordító, egyetemi oktató · Györfly Miklós (1942, Budapest) irodalom- és filmtörténész, műfordító, egyetemi oktató · Gyuris Fruzsina (1996, Budapest) költő · Holczer Dávid (2005, Budapest) költő, drámaíró · Horváth Eve (1984, Nagykanizsa) költő · Keresztesi József (1970, Eger) író, kritikus, színpadi szerző, zenész · Komáromi Csaba (1981, Budapest) muzeológus · Kovács Alex (1987, Veszprém) kiállításszervező, PIM · Lackfi János (1971, Budapest) író, költő, műfordító, szerkesztő · Magdalena Garbaci-Balakowicz (1985, Budapest) irodalomtörténész, műfordító · Márai Ilona (1899, Kassa – 1986, San Diego, USA) naplói, Márai Sándor felesége · Marczinka Csaba (1967, Budapest) író, költő · Margetin István (1979, Budapest) prózaíró, színházcsináló · Moklovsky Réka (1994, Miskolc) a DE doktorandusza · Ötvös Anna (1974, Nagyőrce, Szlovákia) történész, irodalomtörténész, muzeológus, szerkesztő · Petri György (1943–2000, Budapest) költő, műfordító, újságíró · Szabados Attila (1999, Debrecen) költő, prózaíró · Szalay Zoltán (1985, Dunaszerdahely, Szlovákia) író · Szarka Szilvia (1982, Vágsellye, Szlovákia) tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK ITI · Szilágyi Sándor (1955, Nyíregyháza–Budapest) PhD, független fotóművészeti író · Tellingner András (1967, Miskolc) grafikus · V. Gilbert Edit (1963, Pécs) kritikus, műfordító, egyetemi docens · Viola Beáta (1990, Csurgó) író

Képanyagunkat **Tellingner István** (1940–2008) képzőművész munkáiból válogattuk.

Műút · irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat · ISSN 1789-1965 · Megjelenik a **Szépírók Alapítvány** kiadásában Miskolcon · Főszerkesztő; Művészet: **Jenei László** (jenei@muut.hu) · Szépirodalom: **Kőrösi Imre** (korizs.imre@muut.hu) · Kritika, esszé: **Bazsányi Sándor** (bazsanyi.sandor@muut.hu) · Olvasószerkesztés, korrekció: **Tasi Réka** (tasi.reka@muut.hu) · Felelős kiadó; Képszerkesztő: **Kishonhy Zsolt** (kishonhy@gmail.com) · Képszerkesztés, design: **Tellingner András** (tellingner.andras@gmail.com) · Szerkesztőségi titkár: **Simon Gabriella** (szepmestersegek.alapitvany@gmail.com) · **Szerkesztőség:** 3530 Miskolc, Széchenyi I. u. 14. · muut@muut.hu · www.muut.hu · www.facebook.com/muutfolyoirat · twitter.com/muut_folyoirat · Layout és logo: **Szurcsik János** (mail@janos.at; www.janos.at) · Alapító-főszerkesztő (2007–2019): Zemlényi Attila · **Előfizethető: Szépírók Alapítvány** (szepmestersegek.alapitvany@gmail.com · 3530 Miskolc, Széchenyi István u. 14.; előfizetési igényét a megadott e-mail címen jelezze!) és az **OTP Bank Nyrt. Miskolci Igazgatósága** 11734004-20412245 számlaszámára, pontos elérhetőség megjelölésével, közvetlenül vagy postai átutalással · Előfizetési díj egy évre: 6000 Ft · Nyomda és kötészet: **Prime Rate Kft.** · Felelős vezető: **Tomcsányi Péter** · **Műút portál:** www.muut.hu · ISSN 1789-2635 · Felelős szerkesztő: **Jenei László** (jenei@muut.hu) · Szerkesztőbizottság: **Bazsányi Sándor, Bárány Tibor** (Kiskáté), **Kishonhy Zsolt, Kőrösi Imre, Tasi Réka, Tellingner András.**

A Műút támogatói:

Magyar Kultúraért
Alapítvány

Nemzeti
Kulturális
Alap

MISKOLC

MissionArt
Galéria

KERESZTESI József

A keserűséghez

nigrorumque memor (...) ignium

Ízek atyja, sötéten
lobogó halotti láng,
míg téged dalolok, érintetlenül
hagyom a tálcán a citromszeletet,
a nádcukrot
és azt az egyetlen könnycseppet, a közmondásost,
amely nélkül bármely történet
adatok tömegsírja csupán.
Minden csak hozzád képest nyeri el helyét,
legyen az egy újszülött mélysötét, komoly pillantása
vagy tejhabon a fahéjszívecske,
egy végtelen szombat délután a gyerekkor tükörszobáiban,
vagy éjjeli séta a hídon át
a saját fényében fürdő város fölött —
te adsz nekik súlyt,
nélküled nincs tanulság.
Egy képet támasztok, ím, az oltár lábához.
Három öregember
a kilencvenes évek elején
egy várnai lakótelep árnyékában
fémasztalka mellett dominózik ezer éve már,
púpos hátak,
szélsíkálta arcok, éles barázdák, szarkalábak
a dioptriák barikádja mögött,
zárolt könyvtárak és lemondott vernisszázok hiábavalósága,
tömbházak labirintusába szorított pályák,
bliccelve leélt életek,
dominó és masztika egy süllyedő világ romjainak kellős közepén,
kilencvenegynéhányban,

és én, az új világ turistája,
 arra gondolok,
 hogy ezt pont megúsztam,
 pedig pont nem;
 ma már látom,
 és most már tudom,
 hogy a keserűség háromarcú istene üzent aznap,
 figyelj —
 az emelkedés, az elrugaszkodás,
 előjáték a süllyedéshez.
 Azt üzented akkor: ez lesz a hazád,
 ehhez a partihoz fogtok csatlakozni,
 azt üzented, élvezd a szellőt,
 a lombok játékát,
 élvezd az ízeket,
 nyalogasd a citromodat, ropogtasd a nádcukrot a fogad alatt,
 kend szét a könnycseppet, majd ujjadat
 emeld az ajkadhoz, és figyeld a sós ízt.
 Azt üzented, ez mind az enyém.
 Áldozati ajándékként, ízek atyja,
 másra tartasz számot:
 erre a tudásra, mely a gyomromban
 bezoárrá kövül.
 Téged dalolnak hát, hiszen minden
 csak hozzád képest nyeri el helyét,
 míg te meghúzódasz alattuk, mögöttük,
 a redők között, a rejtekükben,
 és vársz a pillanatra, hogy megjelenhess
 teljes valódban.
 Gyűjtsük az ízeket,
 vetekedjünk a víg özvegy kegyéért,
 aki nyitott házat visz a fülig szerelmes
 kérőktől övezve,
 mulatozásunk zaja söpörje végig a tágas termeket,
 mindaddig, míg végül hazatérsz közénk,
 számkivetett uralkodó,
 koldus-álruhásan,
 s míg följazod az íjat, a kíváncsi csöndet
 feltépett csipszeszacskók robaja hasogatja,
 és míg komótos mozdulattal ránk szegezed,
 ez egyszer utoljára még
 eltátott szánk minden zugát
 betölti az umami.

Kamerás Pál felesége

ballada

Bőregér a Csontegérrel
 randevúzik minden éjjel.
 Mi foganhat nászukból?
 Kamerás Pál rázoomol.

„Ne zoomolj rá, édes uram!
 Észrevesznek, tudod, mi van.
 Szárnya kattog Csontegérnek,
 rá ne zoomolj, kérve kérlek!”

„Jó a kedvem, zoomolhatnék.
 Hallgass hát, és ouzót adj még!
 Nem riaszt el, bárki lássa,
 Csontegérnek kattogása!”

„Vigyázz a Nagy Bűrmadárral,
 alkonyattájt fennen szárnyal!
 Harapása mérget habzik,
 így üli a véres lagzit!”

„Bűregeret hagyd el, asszony,
 jajveszékre ne fakasszon!
 Mit számít, hogy habzik nyála?
 Nagyobb habot verek nála!”

Zoomol a hold: vajon mit lát?
 Téli erdő hideg titkát.
 Szikrát vet a hó a fákon,
 vérhabgyöngy a havas ágon.

Kamerás Pál felesége
 bámul sűrű felesébe:
 szalmaszálon pájinkát szív,
 feszül szívéen széles lánchíd.

Mért zoomoltál, Kamerás Pál?
 Kelő napot sose lássál?
 Mélyvilági szörnyegerek
 szárnya legyen szőmfedeled?

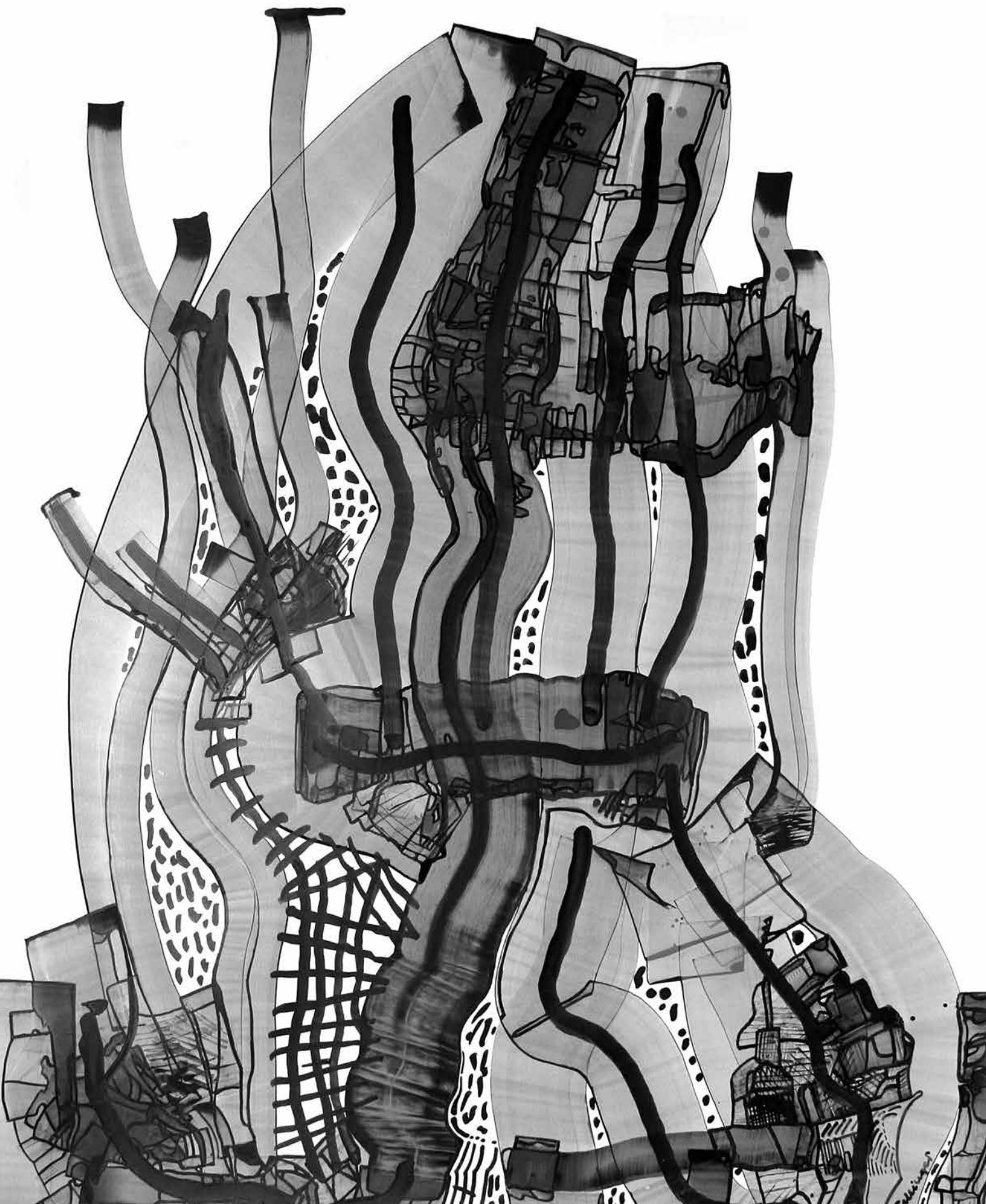
Sötét az ég, vihar tombol,
 asszonyi szív nincs atomból.
 Recseg-kattog rozsdás lánc,
 fenyőzúgás hívja táncba.

Harminc év múlva

Harminc év múlva egy nő, vonzó ötvenes,
 bokáig gázol a patakban,
 kezében szandál, arcán mosoly.
 Szikrák a vízen, a lehunytt szemhéjak mögött.
 Harminc év múlva ez a hang nincs sehol.

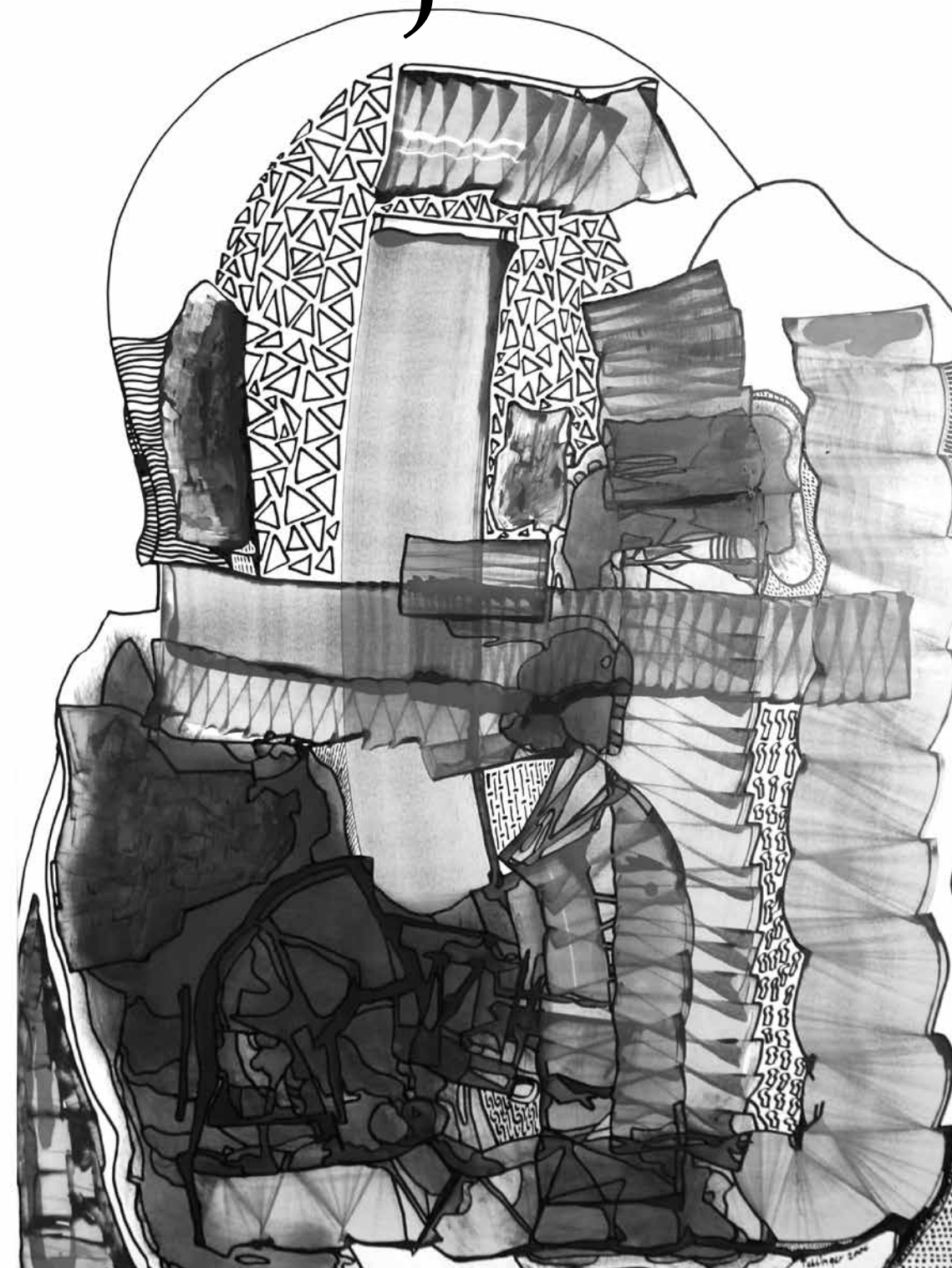
Csak a hűvös érzés, a víz húzása a bokák körül —
 a hang, ami most szól, nincs sehol, elmosta rég
 a repetitív patakcsobogás, a harminc év ambient:
 az időben szólalt meg, az időben zeng el.

Ideje múltán vagy időnek előtte, harminc év múlva mindegy talán.
 A csukló egyensúlyt keres, libben a kézben a szandál,
 egy apró billenés, egy lépés csukott szemmel.

VIOLA Beáta

Hurorkjárt

Felszállok. Éles berregés, ajtócsapódás, nyirkoskabátbűz. A viszszapillantóban a sofőr szeme. Kihúzom a zsebemből a kezem, most nem szorítom ökölbe, csak lóg. Lerogyok a hátsó ülésre, lelassul a szívdobogásom. Behunyom a szemem, és hátradöntöm a fejem. Kanyar, döccenő, nyikorog a csukló, csomag puffan. Koccan a fejem az ablaküvegen. Alapjárat, sűrítő. Surrog a vérem, egyenletesen pumpál a szívem.

Megint a buszon felejttem magam, plusz pár megálló. Átszállok, vissza. Elkések a pszichológustól. Kristóf mostanában későn jár haza, mesélem, a zöldövezetben néz lakásokat. Nagykovácsi, Diósd, Pilisszentakárm. Miattam költözünk. Csillog a szeme, elvadult kerteket mutat a telefonján, ott tologathatom majd a gyereket, ha lesz. Legyen, mondja Kristóf. Anyám helyesel, ez az, valami horgony az életembe, ami leránt ebből a home office-os lebegésből. A pszichológus pislogás nélkül figyel. Okos kigyó. Mit gondolkod erről, kérdezi. Nem tudom. Elhatározom, hogy ha itt végeztem, a kilences buszra szállok. Valamit csak gondolok, mondja, akarok családot alapítani Kristóffal?

Hazafelé elképzelem, hogy egy csecsemőfejű rozsdás vasmacskával üldögélek a kerti padon. Veszek egy jegyet az automatából, a maradék taxipénzt elteszem. Kristóf mobiljára érkeznek a banktól az üzeneteim. Ha készpénzt veszek fel, átkutat. Zsebek, pénztárca, telefontok, fürdőszobaszekrény, persze csak a rend kedvéért, tudja, hogy nem vagyok amatőr. A kenyérpirítóban napokig rejtettem két jegyet, ritkán eszünk pirítóst. A kaktusz kaspójával hamarabb lebuktam. Öntözni akart, annyira meglepődtem, hogy rákiáltottam. Az a baj, hogy minden hely egyszerűhasználatos, a következő kutatásba beveszi a korábbiakat.

Hátra ülök. A Kőbányai útnál leül velem szemben egy öreg. Két megállón keresztül bámul. Elirigylem a csuklóban utazó srác pufidzsekből kilógó kapucniját. A pufidzsekit is. Felöltöztem a pszichológushoz, kasmirkabát, selyemblúz, csipkés bugyi, nincs lyuk a harisnyámon. Persze így kilógok itt Kőbányán. Miért nem autóval jár, aki több százezer forintot költ kabátra. Kapucnis pulcsi lenne a legjobb. Rezeg a mobilom, Anita. Nem veszem fel, nincs kedvem a gyerekéről beszélgetni. Akivel akkorákat buliztunk, aki megtanított abszintot inni, az egy másik Anita volt. Bébiőr, babaöböl, babakagyló. Nem rontom el ezt a tripet ilyen szavakkal.

A lakásunktól indulás óta távolodom. Alacsony padló, kényserátzállás. Csuklós buszok, midibuszok, szólóbuszok a pályaudvaron. Fornetti-szag, szintetizátor demója, a mozgólépcsőn ölbe kapott kuttyák, valaki kabáton keresztül a fenekemhez ér. Véres sebtapasz hullámozik a mozgólépcső alján, mint egy vízesésben. Itt már voltam.

Elkap a mohóság: csak még egy kört! Egy ritmusra lengek a kapaszkodó bőrfogantyúival, a visszapillantóra akasztott álomfogóval. Egyetlen ponton vagyok felfüggesztve, ficáncolok a levegőben. Hagyom, hogy hassanak rám a különböző erők, átadom a kontrollt a rendnek, amit más tervezett. Ismétlődő üléshezátmintá vagyok, padlón terjeszkedő folt. Az ablaküvegen

összeálló esőcseppek meginduló patakja vagyok, az ülés mellett helyet csináló és betöltő almacsutka. Az ülés aljához tapadt rágó vagyok, kapcsolódás vagyok.

Végállomástól végállomásig a Google Maps szerint ötvenöt perc. Plusz amit eddig mentem. Nem tudok elszámolni ennyi idővel, Kristóf otthon kérdőre fog vonni. Tagadni esélytelen, a kabátom olaj- és fűszagú. Remeg a hangja, miért nem vagyok vele őszinte, miért nem szólok, hogy szarul vagyok. Segítene. Lekuporodok a fal mellé, átkulcsolom a lábamat. Miért jobb, ha tudod?

Három napig semmi, még a lakásnézéseket is lemondta, home office-ba tetette magát, itthon ül, és vigyáz rám. Időnként robban, hogy épp most baszom el a közös jövőnket, reméli, tisztában vagyok ezzel. Költözzen a nyolckerbe vagy Csepelre, ha ennyire imádom. A gépembe temetkezem, direkt hangosan skype-olok az új menedzserrel.

Szorulásom van, fáj a fejem. A szervezetem hirtelen rájött, hogy létezik, és egyfolytában jelez. Kirojtosodott a körömágyam, a hüvelykujjambnál be is vérzett, sötétbarna csík a körömöm mellett. Ne kapard, szól rám Kristóf, ha meglátja. A metrón sosem kaparom.

A skype-olás szüneteiben útvonalvideókat nézek Youtube-on, vagy csukott szemmel BKK-bemondásokat hallgatok. Ezen a viszonylaton nem közlekedik. Az ajtók a jobb oldalon nyílnak. Sávlezárás. Útszűkület. Egyik se az igazi, az útvonalvideóknak vacak a hangminősége, a bemondások mögül meg hiányzik a gépzaj.

Hajnalban arra ébredek, hogy előre rándul alattam az ágy. Csikorog egy busz fékje. Nem lehet, a busz két utcával odébb jár. Izzadok, ledobom a takarót, megasztírom Kristófot, guruljon vissza a saját térfelére. Megpróbálom felsorolni a négyes villamos megállóit végállomástól végállomásig. A francnak se akar eszembe jutni, mi jön a Corvin negyed után. Felhúzom magam, ahelyett, hogy elaludnék, teljesen felébredek, megnézem a telefonomon. Kristóf egyenletesen lélegzik mellettem. Megnyitom a menetrendet, fél óra múlva indul az első busz. Két megálló, aztán visszagyalogolok, felkelés előtt pont visszaélnék. Észreveszi, ha kiszököm?

Egész nap zombi vagyok, zabálok, hogy legyen energiám, aztán meg felfordul a gyomrom. Nehogy észrevegye, és félreértse. Ha villamosozhatnék, csak pár megállót, kitisztulna a fejem. Ötletelnék, hogyan tovább. Kristófnak is elmondom, képtelen vagyok egyhelyben tervezni. A haladás iránya csatornázza a gondolataimat. Egész délelőtt ezt a mondatot fogalmaztam magamban. Elégedett vagyok, kifejező. Kristóf röhög, ezt a pár Excel-táblát azért itthon is ki tudod tölteni, nem csak a buszon. Mindjárt megütöm, ha nem hagyja abba, az arca közepébe vágok. Nem a melóról van szó, hanem rólunk. Te hallod magad, kérdezi. Szünet. Hallgatjuk magunkat. Rólunk akarsz agyalni a buszon, folytatja. Az elmúlt fél évben mit csináltál? Kirohanok, az utolsó mondatot a bevágott szobaajtón keresztül hallom. Metróalagút az agyam, lezárt szervizjárat.

Harmadik nap este némán lezuhanyozunk, lefekszünk, aztán összeomlik. Az ölembe zokog, menjünk vidékre. Olvasott egy ökofaluról, ahová még buszjárat sincs. Ott jó lesz nekünk, rendbe jövök, és szülhetek. Simogatom a fejét. Bliccelni képtelen vagyok, rögtön meglátszik rajtam, de simán leteszem a nagyesküt, hogy mostantól örökké jobb lesz. Megváltozom. Ugye megbocsátok neki, amiért elvesztette a bizalmát bennünk. Persze hogy megbocsátok. Már hasal is rám. A négyeshatoson smároló részeg gimisek villannak be közben, ahogy a srác benyúlt a lány combja közé.

Másnap elégedett fejjel ébred, elhatározza, hogy bemege dolgozni. Dudorászva vazel, leszalad a lépcsőn, felinteget a bringája mellől. Várok egy fél órát, mielőtt elindulnék. Villamosnapot tartok. Fonódó, hurokjárat, szárnyvonal. Fonódok, hurkot vetek, szárnyalok. Vágánykapcsolatok, iparvágány-leágazás a semmibe. Kapcsolódom, leágazok, feloldódom. Párhuzamos vagyok önmagammal, mint a sínek, a végtelenben találkozom. Egyre fogynak a megállók, nem akarok leszállni. Nem akarok leszállni. Behunyom a szemem, mintha aludnék, negyedóra múlva úgyis indulunk vissza. Nem úszom meg, a sofőr kitessekél.

Mit szólnék, ha még a költözés előtt megtartanánk az esküvőt. Úgy látszik, melő végéig kitarzott a megkönnyebbülés, ha cukrászdába hívtam. Még hajam is mostam előtte a biztonság kedvéért. Háttal ül a kirakatnak, a tányérján low carb brownie. A mögötte elhúzó villamosokat számolom. Ne értsem félre, így is élvez velem minden pillanatot, de tök régóta húzzuk már ezt a jegyesség-dolgot. Egy őszi esküvő? Eddig kilenc, négy a Gellért tér felé, öt a másik irányba, egy tanulójárat. Megnézhetném a kollégája képeit, ők a Dunakanyarban tartották. Hátranéz, hogy mit bámulok. Elkapom a tekintetem, a kávékínálatra meredek. Egyed már azt a kurva sütit. Nem lehet kizökkenteni. Kastélyszálló, csokiszökökút, oldalkocsis motor, kézműves hamburger. Ja, és ez a három ház jöhet eddig szóba, melyikben tudnám elképzelni magunkat? Felnéz, meglátja az arcomat. Ne aggódjak, nem leszek zöldözvegy, majd ő fuvarozza a barátnőimet. Engem meg bevisz a városba körmöhöz, fodrászhoz, anyámhoz, mint egy személyi sofőr. Belenézek a szemébe, megborzongok. Tényleg elhiszi, hogy ez lesz.

Baross utca, a születészet előtt papucsban, hálóingre felkapott kabátban kismamák cigiznek. Elsőbbbségi ülés, enyhe lelkiismeret-furdalás, se terhes nem vagyok, se öreg. Nächster Halt, next stop. Thököly, a bicikliútra söpört üvegszilánkok és műanyagtörmelék. Róna utca, helikopterdübörgés nagyon közelről. Közvetlen járat, ezen a vonalon csak egy irányba. Erzsébet királyné útja, a bölcsőde előtt némán villogó járőrökösi. Én is tragikus hirtelenséggel szeretnék meghalni. Annyi idő alatt, amíg a metró beáll.

Jó lenne megállni, hogy vonaljegyenként verjem el a taxipénzt. Két vagy három alkalom a pszichológusnál, és összejönne a bérlet, viszont ha Kristóf megtalálja, egyben bukom az egészet. Ahogy egyre komolyabban veszi az őrzésemet, úgy kapcsolok rá én is. Alibi ebédeket és kávézásokat beszéllek meg a csajokkal.

Turnézni kell a jeggyűrűmmel, csak képernyőn át látták. Taxit rendelek telefonon, kilépek a lakásból, lemondom. Beesek az utolsó fél órára, bocsi, helyszínt néztem, tortát kóstoltam. Ne kérdezzenek nagyon bele, nézhetek ennek is utána a neten, tele lesznek a hirdetéseim ruhaszalonnokkal és fotósokkal. Odahívom Kristófot, menjünk együtt haza, lássa, a lányokkal voltam. Szellemi torna: egy megállóval előtte járni.

Éjjel a legjobb. Nem csak azért, mert ritkán tudok elszabadulni, ha Kristófnak csapatépítője van, vagy kiszállás. Éjjel minden élesen elválk és összenő. Egyszer megláttam a tükörképemet a metró ablakában, ijesztő volt, azóta inkább a fenti kapaszkodót nézem.

Deák tér, éjszakai járat, láthatósági mellényes ellenőrök. Hányásszag, üvöltöző lánybúcsúsok, síró nő a leghátsó ülésen. Az egyik lánybúcsús odalép hozzám, a nő elfolyt sminkjére mutat, a fekete karikákra. You are a panda. Röhögnek. Leszállnak a következőnél, a nő is. A helyére ülök. Valami megszúr, hátranyúlók, a két ülés közül kihúzok egy műanyag tokot, benne bérlet.

Garázsmenet, remizjárat. Legörbülő pixelszáj, sajnos nem szállít utasokat. Végállomáson ébresztett, szitkozódó munkások, felázott részek, buszról lerugdosott hajléktalanok. Közlebb húzódnak ahhoz, akinél van cigi. Együtt vacogják végig az órákat az első járatig. Jó lenne beállni a körbe, de úgy méregetnek, hogy inkább lemondok róla. Holnap elhívom anyámat fekete konfekciókabátot venni, büdös kabát lesz a neve, az erkélyen fogom tartani az egyik papírdobozban.

Az utolsó és az első járat között megáll az idő. A telefonom lemerült. Kiveszem a bérletet a mobiltokból, megfordítom. „Olvashatóságát 8 évig őrzi meg”. Két hét múlva jár le. Ráesik egy csepp, behullámosodik a QR-kód, visszateszem. Beragaszthatnám az epilátorom dobozába. Erőt veszek magamon, cigit és tüzet kérek a munkásoktól. Csöpög az eső, beállok a féltető alá. Hajnalig innen már sehová se kell menni.

FILOTÁS Karina

Kertkapuzárási pánik

Sarokcsiszolt alakok közé
 préselem magam a négyhaton.
 Ilyen az, ha a megemésztetlen unalmat
 tömegközi univerzumra cseréljük.
 Kihagyhatóan maradandó élmény.
 Kilencvenfokos könyökkel
 a bordáim közé vágnak.
 Szerencsére nem sérül semmilyen szerv,
 úgylis csak élettelen pillangók
 és hullámok szorultak a gyomrom
 és a tüdőm közötti részbe.
 Nem zavarnak már a csavarodásban.
 Mintha egy közös alakká íródnánk így együtt,
 koncerthangulatunk égbe emelt kezekre emlékeztet.
 Túlharsogunk, kapaszkodunk.
 Ki a Rákóczi térig létezik velünk,
 ki pedig még úgy bő ötven évre.
 A tovább utazókkal lehet,
 hogy házat veszünk vidéken.
 Az anyóst nem, de a főztjét nagyon szeretjük.
 Örökbe fogadjuk az iskolába induló,
 kis ülőhelyre préselődött szőke gyerekeket.
 Majd szigorúak leszünk velük,
 de közben szeretettel leszünk szigorúak,
 mert valahol belül nekünk is fáj még.

Megnőnek, és olyanok lesznek,
 mint az ajtó mellett
 egymás nyakába kapaszkodó tinik.
 Szöknek, visszabeszélnék, ölelnek.
 Mi szeretünk, azt jól csináljuk.
 Aztán majd ők is babakocsit tolnak,
 mint a négyszemélyes ülések mellett az anyukák.
 Közben helyet kérnek a karrierlétrán.
 Reménykedünk majd, hogy tudnak még mászni.
 Aztán zsémbesen veszekszünk a maifiatokkal,
 mert itt még van lehetőség ülőhelyet kapni.
 Kint ilyen már nincs.
 Beüt majd a kertkapuzárási pánik,
 mert a szomszéd veteményese mindig szebb lesz.
 Mi pedig csak neonszínre akarjuk festeni a hajunk
 és borozni járunk majd
 a Szabadság híd lábához, koncert után.
 A járókereteket és a botokat a Dunába dobjuk.
 A fodorozásban egymásra hasonlítunk.
 A végén pedig csak annyi marad, hogy
 végállomás,
 leszállás.

GYURIS Fruzsina

Álmatlanság dala

Hívni akartalak az éjjel, de helyette elutaztam. Ültem egy buszon, kitaláltam egy lekopott hirdetésfeliratot, és az otthonra gondoltam, a megsárgult kávéfámra, ami szereti a fényt, de nem a közvetlen napsütést.

El akartam mondani, hogy ezek a gyógyszerek kiváló tisztítók, látod, eltüntették anya bőrét is. A kaktusz belsejére hasonlítok, mert belülről rothadok, és ezt te nem látod, én sem látom, látod, mondtam, hogy a szerek kiválóak.

Azóta rászoktam a körömrágásra, ez is csak egy hobbi, ez is csupaszt.

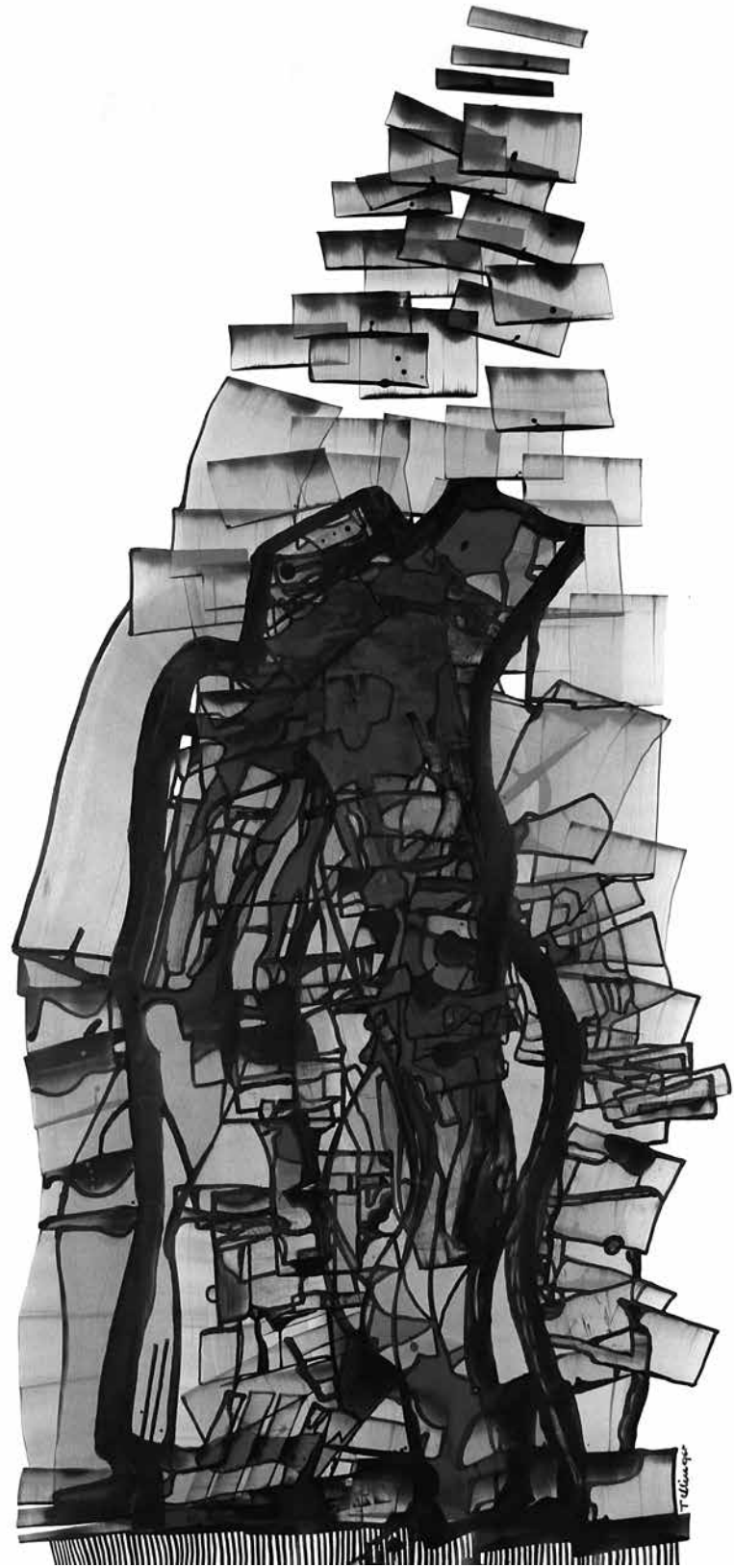
Nem tudom, meddig tarthat az út, de egyre inkább biztos vagyok benne, hogy egy eltévedt buszon ülök.

Ha felébredek, te kivezetsz ebből az émelyítően fiktív lázálomból, és a szemem újra hozzászokik a világoshoz, a bőröm a tapintáshoz, a nyelvemnek többé nem lesz köze a szerek fanyar ízéhez.

Újra a nappaliban ébredek,
ahol anya és apa éppen a kávéfámot öntözik.

Szeretném szeretni a napfényt, de nem a közvetlen napsütést.

MARGETIN István

Kipirult,
mint egy milf

Az anyja melle túl nagy. Tolakodó. Sok, mint az anyján minden, a kipirult arc, a megfeszített, göröngyös combok, a túl egyenes tartás, a bachata, a kizomba. Még a mellbimbója is. Sokkal nagyobb, mint a kék felsős lányé volt délután.

A lányon nem volt melltartó. A világoskék topban tisztán kirajzolódtak a mellek, a duzzadt bimbóudvarok, a puha mellbimbók. A jobb teltebb, gömbölyűbb, előre néző bimbóval, a bal laposabb, de nagyobb kiterjedésű, a bimbó alacsonyabban ül és kissé lefelé mutat. Öt óra felé. Tenyéryi mellek, nem nagyok, de egyáltalán nem kicsik. Pont jók.

Egymásra csúsznak a képek, a korábbi, amit megjegyzett, eltárolt, amit este akart előhívni, egyedül a szobájában, lassan felidézni minden részletet, elképzelni a világoskék felső nélkül, elképzelni a bőr érintését, a mell ruganyosságát, a halvány rózsaszínű bimbókat, biztos sokkal világosabbak, mint az anyjéé, és megint, már megint itt van a másik kép, betolakodik, kitakarja, felülírja, nem lehet tőle szabadulni.

El kell felejteni a lányt. Nem is csak őt, az egész belvárosi mázskálást, a melltartó nélküli csajokra vadászást, tök gáz az egész, biztos kiszúrta a lány, hogy nézik, biztos azt is észrevetted, hogy visszaelőzték, nem megy többet, tényleg nem, de ez most mindegy, most az anyjával kell foglalkoznia, eltakarni, figyelmeztetni valahogy, különben is miért ilyen baromi hosszú a szünet, mikor lesz már vége?

Vagy mégis inkább a lányra gondolni. Már úgyis mindegy, mindenki megbámulhatta az anyját, begyűjthette a képet. A lány legalább direkt öltözik így, nem érdekli, ki látja, nem zavarja, ha megnézik. Lehet, hogy még be is jön neki. Inkább ő. Inkább őt látni, az ő képét égetni be. Világoskék top, túl szabályos, túl tökéletes, elérhetetlen jobb mell, tök esélytelen, hogy valaha ilyen mellű csaja legyen, még ha bajnok lesz, se. A bal szerethetőbb, aranyosabb. Biztatóbb.

Az anya rámosolyog, nem tűnik fel neki a sápadtsága, nem olvas az arcáról. Boldog, hiszen sportolnak, együtt sportolnak, a fia mozog és élvezi. Biztos várja már a házibajnokságot. Fellép hozzá, a büfé mellé, végre nem az üvegfal előtt áll, a terem közepén, végre nincs annyira szem előtt, végre meg lehetne kérdezni, halkan, hogy nem fázik-e. A fiú közelebb lép az anyjához, talán így már takarja. Az anya még mindig mosolyog, nem gondoltam, hogy ez a curling ilyen jó buli, mondja, aztán észreveszi a bontatlan kólát, a bontatlan Snickerst, miért nem etted meg a csokidat, kérdezi. A fiú fölhúzza a vállát.

Nyolcfős sor, felváltva a képzeletbeli felezővonal két oldalán, középen a seprűk gumifejei, mint egy cipzár fogai. Keskeny sávon mozgatják előre-hátra a seprűfejeket, hogy kis felületen olvassák meg a jeget, a nyolc ember szinkronban araszol a pálya vége felé. A fiú leszegi a fejét, ráfekszik a seprűre. Ég a karja, nem érdekli, még erősebben sikál. A gumifej megcsúszik, kiszalad a kezéből. Elveszíti az egyensúlyát, ösztönösen kompenzál, állva marad. Óvatosan lépked a megszőkött seprűért, a jég figyelmet követel, nem enged duzzogni.

***

— Jól érezted magad? — kérdezi az anya.

— Aha.

— Levente nagyon jó fej, ugye?

— Aha.

— Beszélgettem vele, amíg átöltöztél. Megadta a számát, azt mondta, hívjuk fel, ha szeretnél komolyabban foglalkozni a curlinggel. Szerinte érdemes lenne, van hozzá érzéked.

A fiú lejjebb csúszik az ülésben, kihalássza zsebéből a telefonját.

— Nincs is olyan messze ez a hely, villamossal is ki tudnál járni.

— Mhm.

— Elfáradtál?

— Aha.

— Mindjárt hazaérünk... Levente szerint született csapatkapitány vagy. A második meccsen már nem is kellett segítenie, egyedül irányítottál minket. Még a jégmester is felfigyelt rád.

— Basic stratégia — motyogja a fiú, miközben üzenetet ír.

— Micsoda?

— Basic stratégia, semmi extra. — Egyszerre chatel és magyaráz. — Van három playered, meg a kapitány a végén. Az ellenfelet nem ismered, de megnyerted a pénzfeldobást, ti kezdtek. Nyilván a gyenge és komolytalan playert rakod elsőnek. Láttad, milyen Ági. Billeg, seggre ül, aztán röhög a saját bénaságán. — A fiú elvörösödik, eltakarja a képernyőt, a telefont lefordítva az ölébe teszi. — Tök mindegy, hova kéred a dobást, úgysem tudja megcsinálni, de egy kis mázival a kövei útban lehetnek az ellenfélnek. A legerősebb játékost meghagyod harmadiknak, addigra nagyjából látszanak az erőviszonyok, el tudod dönteni, hogy védekezni kell inkább, vagy támadni. Krisztián mindkettőben jó. Univerzális játékos, erős is, pontos is.

— De végül a te dobásoddal nyertünk.

— Anélkül is meglett volna.

Beállította az anyját a házba, mutatni a dobás irányát és ívét, és átment a pálya túlsó végébe. Az első kő túlszaladt a célon. A második pontosan érkezett, a piros gyűrű bal szélén állt meg, az ellenfél csapatkapitánya nem tudta kilökni. Két ponttal nyertek. Az anya a ház szélén ugrált, két karral integetett a másik téréfelen álló fiúnak.

— És én milyen player vagyok?

— Nem rossz.

— Bővebben?

— Jó is lehetnél. Ha kevesebbet foglalkoznál azzal, hogy milyen szögben áll a térded és a lábfejed, meg hogy elég egyenes-e a gerinced, és többet azzal, hogy hova megy a dobás.

— Kösz.

A fiú ránéz a telefonjára, nincs új üzenet.

Csönd. Nincs több kérdés. Nincs több célozgatás, hogy sportolnia kellene, hogy jót tenne neki az edzés. Nyárra úgyis bezár a csarnok, túl sokba kerülne a hűtés. Majd ősszel. Lehet, hogy

már augusztusban elkezdheti puhítani. Gondolkodtál azóta a curlingen? Csinálhatnátok egy csapatot a számítógépes barátaiddal.

Az anya elhibázza a sebességváltást, darálnak a fogaskerekek.

Nem kurvaanyázik, nem is szabadkozik.

Nem volna nehéz dobogóra kerülni, a tizennégy év alatti korcsoportban csak négy fiúcsapat van az országban. Talán ezzel jön majd. Jó érzés lehet érmet kapni. Olyan büszke lennék rád. Tudom, hogy szeretsz versenyezni.

A fiú kibontja a szünetben vásárolt, szétolvadt csokit. Zörög a csokipapír, fölerősíti a csendet. Még sincs kedve hozzá, visszacsomagolja, bedobja a táskájába.

— De jól söprögetsz — mondja. — És erős a karod. Majdnem olyan erős vagy, mint Krisztián.

— Mhm.

***

Szemmagasságban méteres lyuk a falon, a szőnyegen törmelék, összetaposott papírok. A sarokban combmagasságig hiányzik a fal, veszély esetén át lehet bújni a tárgyalóterembe vagy a tisztítószerraktárba. Castle a bank vezérigazgatói irodájában, a könyvespolc és az asztal között kempel. Négy támadó kiiktatva, már csak egyet kell eliminálni. Az ablakon át a földszinti csarnokot, a válaszfalon lőtt lyukon keresztül a folyosót és a szemközti irodát is belátja. Nincs mozgás.

A fiú megmasszírozza a felkarját. Görcsöl a bicepse. Néha önkéntelenül megrándul, majdnem elbukott miatta egy killt. Amíg a fiú próbálja lelazítani az izmait, Castle mozdulatlanul gubbaszt a szőnyegen.

Rohanó léptek dobogása, a hátsó sarok felől föltűnik Ela, az ajtóhoz szalad, vállához emeli a gépfegyvert, kiles. Zöld haj, terepszínű kabát, sötétzöld leggings. Tényleg jó segge van. A tarkóján fényeszöld pötty, Castle fegyverének lézer irányzéka.

Elengedi a bicepszét. Robbanás, lövések hangja. Közeledik a támadó. Fehér felirat a képernyőn, „2 VS 1”, a támadó leszedte az utolsó csapattársukat. Ketten maradtak ellene. Ela előrébb lép, combja megfeszül. Hosszú, izmos lábak. Élethű, részletgazdag grafika. Fekete pisztolytáska, tartalék fegyver és fehér gyorskötözők, a leggings oldalvarrása, az anyag apró mintái. Az izmok íve. Sima, hibátlan bőr. Kicsit mozdít az egéren, a zöld pötty újra Ela tarkóján világít.

Ela lő, kirohan a képből, kattog a gépfegyver. Színtelen férfihang, „OpFor eliminated, mission successful”. Megnyerték a kört, megnyerték a meccset.

Leveszi a headsetet, hallgatózik. Óvatosan kinyitja az ajtaját. Az anyja szobája elé ér, megáll. Semmi nesz. Továbbmegy a fürdőbe, felnyitja a szennyestartót, az átlátszó fehér felsőt a pólója alá rejti. Fokozatosan nyomja le a bejáratú ajtó kilincsét. Megrándul a bicepse, hangos pendüléssel pattan fel a kilincs. Megperdül, a fal mögé bújik, az anyja ajtaját lesi. Nincs mozgás.

Újra próbálkozik, most sikerül hangtalanul kinyitnia az ajtót. Meztláb szalad le a lépcsőn. Belenéz mindhárom kommunális kukába, az utolsó üres, beledobja az anyja pólóját.

A monitoron meghívó egy újabb játékra. A telefonján kikeresi a kocsiban kapott üzeneteket, „Azt nézd mit találtam Ez a csaj tisztára úgy néz ki mint a délutáni kék pólós :O A melle is kb akkora Simán lehet hogy őt láttuk <<casting fresh new czech teen skinny ... >>”. Kiválasztja a linket, hosszan rajta tartja az ujját, megjelenik a menü. Üzenet törlése. „Törlöd magadnál? Ezt az üzenetet saját magad számára törlöd. A chat többi résztvevője továbbra is meg fogja tudni nézni”. Törlés.

Felveszi a headsetet.

— Bocs, vagyok — mondja.

— Ok. Még egy kör?

— Simán.

A rendszer összesorsolja őket más játékosokkal, védőként kezdenek. Operátorválasztás. Az öt szürke sáv helyén sorban megjelennek a kiválasztott karakterek, összeáll a csapat.

— Echo? Ne bassz! Ő a legcsicskább defender. Miért nem Castle-lel jössz? — kérdezi a barátja.

— Castle-lel bármilyen idióta tud nyerni. Ki kell gyűrnom magam a gyengébb operátorokból is, különben sosem kerülök be egy rendes csapatba.

— Vissza fogsz esni a picsába bronzba.

— Ideiglenesen. Egy seasonre max. Nem számít.

HOLCZER Dávid

Feleslegesebb, mint a tárgyakhoz szólni

Nem tudom kizökkenteni
a dolgokat a létezésből.
Plafon, lámpa, az alattam
gyűrődő pléd
és a takaró gyanánt magamra
húzott huzat együtt létezik,
cinkosként ellenem.

Ide vehetném a polcokat,
a szemeteszsákot
vagy anyám éthordóját is.
Minden olyan
szemérmetlenül *van*,
hogymint kedvem támadt nem
lenni. Már csak kamaszos
dühből sem.

Úgy akarom megélni a létezést,
mint egy körömcspesz. De ez
lehetetlen. (Tudniillik egy körömcspesz
nem él meg semmit,
csak a látszatát kelti, mert aljas
és gonosz. Ne haragudjunk rá,
ez is csak tárgyvoltából fakad.)

Jobb lehetőségek híján akkor lennék
a legboldogabb, ha rám szakadna a
plafon.
Még inkább, ha a villanykörte
táncra perdülne a lámpabúra
peremén. Csak történjen valami,
ami kérdőre vonja a tárgyak
nyugalmát.

Legalább ne lennének
olyan büszkék!
Elfogadták tárgylétüket.
Minden bizonnyal egyszerűbb,
mint egy (fogalmazzunk így)
szerves-szervetlen létezőnek.
(Közbevetett kérdés: létező-e
egyáltalán?) Tárgyak,
nem vagytok többek saját
jeleneteknél és én mégis
irigylem, hogy sosem
vettek közbe kérdéseket.

pokoli rutinnal

„szögre akasztott tornazsák a tettvágy”
goulasch

Gyakran tör rám a pánik. Egészen
jellegtelen apróságokon
húzom fel magam, de mit tudnék
tenni? Lelkiismeretem
szerint minden pillanat fontosabb,
mint az azt megelőző többi.

Ezért félek a lift nyomógombjaitól.
Jelentőségteljesen nyomom
meg a harmadik emelettől
elválasztó szürke foltot a lépcsőház
fojtogató félhomályában.
A liftajtó magától csukódik össze,
pokoli rutinnal és fenyegető

pontossággal mindig ugyanúgy.
Meg sem kell várnom,
hogymint az albérletem bejáratához
engedve szétnyíljon. Tompa
búgásából tudom, hogy megítél:
nem elég figyelmesen nyúltam
véleményénél is hűvösebb testéhez.

Szeretnék megfelelni a liftajtónak.
Nézem magam a tükörben,
elindulunk, zavarban vagyok.
Szédülésig nyomaszt
jelenlétével. Szóval bepánikolok.

Elszalasztottam egy tökéletes
pillanatot. Legalább
a franciaerkélyen kitémaszkodva
megnyíló látvány egyéni
privilegiumnak tűnik. Minden
meggyújtott cigi egy új ünnep:
a Rókus utca szégyenlős,

ebből a szögből csak nekem
mutogatja magát. (Leszámítva
persze az előző albérlőket,
a főbérlet, szerelmeim, csodálóim,
ügyesen bujkáló ellenségeim
és barátaim. A családom nem
nézett ki az ablakon.)

Szemem kényelmesen forog
a felborult bioritmusom által
arcomba vésett dohánybarna
táskáiban. Megszokott útjai
vannak. Először a kukáknál

matató hajléktalanokra pislog
(nehogy így végezzem),
aztán az egyetemistákra néz,
(be kéne járnom órára),
végül pánikba esik és megnyugszik
(irigylem ezért).

Most arra a hamutartóra tévedt,
amit a hirtelen rám tört
pánik hatása alatt vettem. Csak
néhány sörre lett volna
szükségem, elkezdeni vagy
befejezni a napot, nem tudom.

Lementem a kisboltba és
ez a hamutál azonnal megítél.
Gonoszan feküdt a polcon,
mert tökéletes pillanatra
vagyott. Még nem is ismert,
de már kinézett magának.

Elhoztam és bosszúból
nem ürítem. Soha. Semmilyen
körülmények között.

HORVÁTH Eve

Megtalálni a szegek helyét

Amikor megrepedt a föld,
és a házhozszállítást várta,
egy zsoltáron gondolkodott.

Mint a csóró hitehagyott,
úgy libabőrözött a háta,
pedig igen keveset költ.

Számláján ritka a mozgás,
ezért arcizma megremegett,
ha érintette a kártyát.

A csomagból kibújít Árpád,
honfoglaló lélegzetet vett,
akár egy kerti óriás.

Aztán persze elment a net,
minden ablakot külön bezárt,
a tujára ült a galamb.

Indulhat a belső kaland,
a szoba felhasználóbarát,
be kell verni egy-két szeget.

A tehetetlenség pazarlása

A redőnytök, amibe tavaly bevágta a fejét,
egyre sárgábban látja el a munkáját.
Takarítani is csak napsütésben lehet.
Még egy szürke nap, és elolvas egy
ponyvát.

Ezt a resignáltságot akarta megtartani,
örökre így maradni, ebbe már ne lehessen
beleavatkozni senkinek. Persze a rendelő-
intézetben meglátta a fogorvos asszonyt,
aki a hullaházból jött ki.

A megtérés, valamint a boldog szerelem iszonyata
olyan természetességgel ölelte körül az életét,
mint szürkéskék köntöse, könyökén a lyukkal,
amelyben annyi meghitt órát töltött el otthon,
ahol nem zavarták.

Kemény, tompa tárggyal ütötte fejbe az estéket,
amelyek eszméletüket veszve zuhantak bele
az éjszakába, miután a nappalt kirabolta, és
kincseit szétszórta, az aranybevonatú betűket,
olykor emberi szívet, hajat.

Nem kapott megfelelő könyököt a mosogatóhoz,
járt már így más is, hogy visszavitte, és utána
lavórban intézte el a savanyú edényeket.
A tárgyak, dolgok hiánya néha annyira
összezavarta, hogy hányt.

A helyi belgyógyász csak annyit tud róla, hogy
bölcész, mintha minden betegségének ez
lenne az oka, holott makkegészséges, de minek
a sok hiábavaló vizsga és az elfecsérelt,
hosszú tanulóévek.

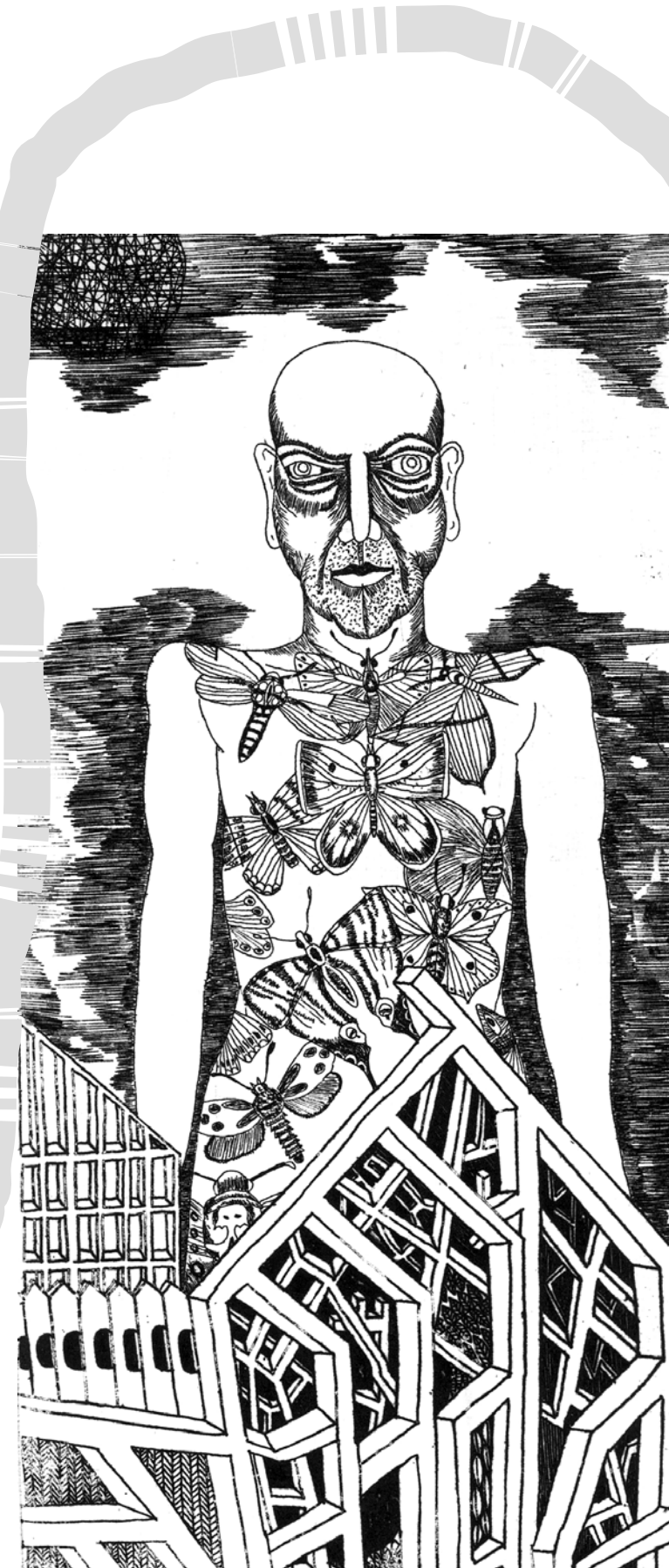
LACKFI János

Otthagyja a fogát

Tom Cruise hatvanévesen olyat tett, amelyet korábban sosem, amelyet nem tett a húszéves, sem a harminc-, negyven- vagy ötvenéves Tom Cruise, bár arról nem szól a fáma, vajon ezek a korábbi Tom Cruise-ok álmodoztak-e egyáltalán arról, amit a hatvanéves Tom Cruise, lám, megtett, és most csodájára jár a világ, mert nemcsak hogy megtette, de még le is videózták. Kérdés, vajon akkor is megteszi-e, ha a kutya sem videózza, bár a kutyák ritkán videóznak, épp úgy, ahogy a mosónők korán halnak. Vajon ha nem készül videó róla, akkor is megteszi-e Tom Cruise, akinek lételeme éppen a mozgóképen való szereplés, nem tudom, emberek, mindent én sem tudhatok, de erős a gyanúm, hogy Tom Cruise nem kockáztatja talán életét, ha még csak felvétel sem készül róla, ha csak néhány barát meg ismerős, esetleg pár újságíró a tanúja a dolognak, szóval a szűk nyilvánosság, páran dokumentáltak, a többi ember pedig otthon, újságot lapozgatva szörnyülködött, hitte is, meg nem is, amit a saját szemével ugyan nem láthat, de olyanok írták le neki, akik saját szemükkel látták. Állítólag.

Mindig az a fránya állítólag. Bár ma már színről színre látunk, nem homályosan. Igaz, a számítógépes trükkök világa is olyan fejlett idestova, hogy Tom Cruise különböző filmekben csomó olyasmit is csinált, amit amúgy egyáltalán nem ő csinált, hanem egy dublőr vagy egy pixelekből összetákolt Tom Cruise-másolat. De ez itt most ríbben megy, mondja a széles nyilvánosság, és mutatja nekünk hitelesen magát a hatvanéves Tom Cruise-t, amint egy crossmotorral nekivág a műlesiklopályának, majd teljes sebességgel kiröppen a magasba, elengedi a motort, és zuhan és szaltózik, súlytalanok látszik, látványosan kihomorít, perdül párat a levegőégben, körötte a szédítő tájjal, majd kinyílik a hátára kötött ejtőernyő, és egy füves dombháton szépen földet ér a stáb tapsai közepette, nagyöleléseket osztogatva annak öröme, amit rajta kívül kevés hatvanéves lenne képes megtenni, azok sem Tom Cruise-ok. Én például ötvenéves nethuszárként fotelemből nézem, és elismerően tapsolok magam is, bár irigység igazán nincs bennem, tériszonyos lévén egyáltalán nem vágyom, s hatvanévesen se fogok, ha megérem, arra, hogy ott szálljak a semmiben, legfeljebb álmomban szeretem az ilyesmit, álmomban rendszeresen repülök, és nincs tériszonyom, erről a pszichológusoknak megvolna a véleménye, szexuális felhanggal vagy anélkül. Nem tudom, van-e szexuális töltete annak, amit Tom Cruise megtett hatvanévesen, noha korábban sosem.

Vajon ez kapuzárasi pánik? Amíg még fizikailag képes rá, addig ugrat az úrbe, hogy majd mutogathassa hőstettét unokáinak, mikor ilyen fotelhuzár lesz, mint én ötvenévesen. Vagy tényleg az erotika kivetülése lenne? Tom Cruise, a kozmikus kalandor és csepűragó végre meg akarta hágni a hatalmas teret, a fákat, a dombokat, a napsütést, belevetődni a világ tágas és bozontos vulvájába, mert nász itt minden, és a libidó az, mi mozgat napot s csillagot? Nem vagyok pszichológus, nem tudom, aminthogy azt sem, többnek vagy kevesebbnek kell-e éreznem magamat ettől a nagyszabású aktustól, melynek kukkolója lettem az internet ablakán keresztül. Sajnálom kell-e, hogy se motorozás, se kaszkadőr-akrobatika nem vonzott sosem, így fel se merül, hogy bárkinek ezzel imponáljak, hacsak nem olyan furmányosan, hogy mint a szó embere, fanyar mosollyal, elismerően és egyszersmind kételkedően megírom a más nyaktörő mutatványát, és ez a fölényem akkor is megmaradna, ha Tom Cruise történetesen rosszul számítja ki az ugrást, a zuhanást, ha nem nyílik ki az ernyő, ha hőszám az olvasók roppant sajnálatára nem éli túl, otthagyja a fogát.

MARCZINKA Csaba

A. E., a „szexuális dezertőr” —?

„Fonák e »különös« házasság
— dacból kötöttem tulajdonképp!
Boncza urat bosszantni akarám...”
— tűnődik Bandi komoran a
csucsai krimó asztalánál.
(Csacsinszka sértett vagy „mártírság”
túlzó pózait pufogatja,
néha a látogatók előtt is!)

„Bezzeg az oláh cselédkislány!
Jó, hogy őt vettük föl szolgálónak!”
Ileana zömök és barna,
szívós s nagyon kemény a combja.
„Nem épp Csacsinszka Nebáncsvirág!
S a piát sem veti meg éppen...
Szemezés, csók s rejtett ölelések
»megestek«, tán a szobájába

is beóvakodom majd hajnal
felé »véletlenül«, kocsma után!” —
Endrénk így tűnődik mélabúsan.
Csinszkával tart a mosolyszünet már
jó ideje, a beszéd szemrehányás
csupán, halmozódik az adósság.
„Ili épp összeveszett lonnal,
talán jó leszek a helyébe!...”

Hajnalban be is lett teljesítve
lopott pillanatok után a nász!
Közben a románok megindultak,
a terhes lányt meg Csinszka elküldte.
Tavasszal mégis megszületett
a kunyhóban a kis Petru gyerek.
Tán a kutató Goga se tudta meg,
hogyan volt az igazi apa.

Freddy a krimóban

Jimmy és Mick söröztek sarki pubban
(tán valamelyik közös csajszitól
való hangulatos „eltáv” után),
épp az utánpótlásról csevegtek.

„Valami pub-klubban fellép egy gyerek!
Nem tudnád megnézni, hogy tetszik a srác?”
— kérdezte Jimmy lényegre térve —
„Talán ő lesz, a sztár pár év múlva!”

„Miért ne? Végül is menedzserek
és felfedezők is volnánk, végtére!”
— egyezett bele hamar „Jäger Misi”.
Már késő este fel is kerekedtek.

Freddy épp még énekelt egy alkalmi
dobogón a szokott kíséreléssel.
Persze, hol volt még a Queen és May bácsi
— az összetétel hátul sűrűn változott.

A dalnok ez estén champion volt...
Sőt, még a banda is jól szólt mögötte.
„Ki ez az elvarázsolt varázsló?”
„Egy párszi művészsztár Zanzibárból!”

Ezen az estén lett felfedezve?
Vagy már korábban is kerülgette
néhány jó szemű zenésztárs s producer?
Új karrier indult a fesztiválévben.

SZABADOS Attila

Anyám hajtörténeti monológjai

Anyám okleveles fodrász, de felhagyott mesterségével, mert azt hitte, minden úgy alakul majd az életében, ahogy mások megígérték. Saját hajával mindennap törődik, de a változatosságra is odafigyel. Amikor az öcséimet világra hozta — nagy nehézségek árán —, addig hosszú, göndör fekete haját tüskésre vágatta. Pufók arca volt — ezt teszik az ikrek, főleg, ha fiúk —, és így, rövid tühajával úgy nézett ki, mint egy nagy, érett annóna.

Az első öcsémet vákuummal kellett kiszívni anyám méhéből, a második csak úgy tudott kiszabadulni, ha az elsőt, mert magától nem jött, szabályosan kierőszakolták. Óvatosan persze, a babák feje könnyen nyúlik. Világra jöttek az öcséim, kerek, egészséges fejfel. Felsírtak, és kiderült, anyám fekete hajszínét örökölték. Nehezen tudom elképzelni, ahogy a magzatvíz lepedékével borított újszülött testvéreim hófehér fejbúbján ott ez a sűrű, fekete szőr.

Anyám ollóval hozzájuk sem ért. Egész gyerekkorukra számúzta, és csak akkor használta, ha az én hajamat kellett vágni. Mosta, olajokkal kente, szárította az öcséim haját, de a vágás szóba sem jöhetett. Még akkor sem, amikor az ikrek haja már annyira megnőtt, hogy az arcuk elé lógott. Volt, hogy egy nap többször is meg kellett mosni: belelógott a levesbe, főzelékbe, tincsek közé csavarodott a krumpoli, betűtészta. Anyám csak annyit mondott nekik, hogy ideje megtanulni szépen enni, mert az iskolában nem lehet majd haját mosni.

A nyolcadik osztály végére az öcséim haja vállig ért. Ha fényképeket nézegetünk ebből az évből, nem tudom eldönteni, kezdő leszbikusokkal vagy külvárosi gótokkal van-e dolgom. Minden hajvágásomat végignézték. Kinevettek, amiért féltem a hajvágógéptől. Nem engedtem, hogy anyám hozzám érjen az apró, rezgő pengékkel, ezért az ollóval majdnem két órán keresztül dolgozott. Az ikrek csendben nézték. Nyáron volt a legrosszabb. Anyám arcán csorgott az izzadság, vállig érő göndör haja a hőségétől kiegyenesedett.

Nincs a fejükön sem anyajegy, sem horpadás, s ha lenne, akkor sem látszana, olyan sűrűn takarja koponyájukat a haj. Teljesen egyformák, és a megkülönböztetés lehetőségét az is nehezíti, hogy sem oldalról, sem hátulról nem lehet megmondani, melyik melyik. Segítene, ha az idősebbnek kissé megnyúlt koponyája lenne, de a szüléskor erre nem gondoltak.

Aznap, amikor Michael Jackson meghalt, anyám a lócán várt. Két oldalán az ikrekkel sírt, és amikor megkérdeztem, mi a baj, elkezdte előre-hátra rázni a fejét. Az öcséim utánozták. A válás előtt anyám negyvenöt kilóra fogyott, tüskés hajjal, beesett, csontos arcával nem keltette egészséges ember látszatát. Csodálkoztam, amikor néhány perc sírás után felállt, ölbe vette a vele majdnem megegyező súlyú ikreket, és beviharzott.

Mindenki azt gondolta, az öcséim lesznek a lázadók. Amikor végre megengedtem, hogy anyám hozzám érjem a hajvágógéppel, rájöttem, az öröklődés nem jelenti azt, hogy semmi sem juthat nekem. Megöröklöttem például anyám kézügyességét. Órákon át nézegettem a fodrásziskola éveit alatt készült rajzaikat, anyám a barokk parókákról és a húszas évek divatfordulata-

táról mesélt. Az ikrek közben hallgattak. Megjijedtem, amikor az egyébként csendes és visszahúzódozó öcséim kamaszéveik közepén közösen heavy metalt kezdtek hallgatni. Nem énekeltek, nem rázták a fejüket előre-hátra, csak feküdtek az ágyon csukott szemmel. A szobájuk tizenöt éve ugyanúgy nézett ki, egyedül a kiságyat cseréltük le két nagyobbra, mellettük egy-egy tükrös fésülködőasztal. Itt ápolta a hajukat anyám minden este. Először az idősebbét, aztán a fiatalabbét. Már azzal a gondolattal is eljártam, hogy bejelentkezem anyám egykori oktatóihoz időpontra, még mindig a szemben lévő panel első emeletén van szalonjuk.

Az öcséim szépen kamaszodtak, izmosan, hosszú hajjal. Mikor már biztos voltam benne, hogy a lázadás minden velejárója anyámtól hozzám került, Michael Jackson halálának hetedik évfordulóján benyitottam a fürdőbe. Gyönyörű, csikóvá serdült testvéreim félpucéron lóbálták hajukat a kád peremén. Úgy ültek ott, olyan boldogan, mint a mézszálás előtti állatok, míg anyám lassan közeledett felénk az ollóval. Álltam az ajtóban, hüvelykujjammal a zsebemben morzsálódó papír zsebkezdőt dörzsöltem. Anyám letérdelt, és apró, sebészi mozdulatokkal millimétereket vágott a hajukból. Félttem, kopaszra nyírja őket, de anyám a hajvég egészségéről kezdett magyarázni. Ideje lenne megélezni az ollót, mondta, mikor mindkettőjükkel végzett. Korábban sosem hozta szóba, pedig éreztem, ahogy egy-egy tincsnél tépi a szálakat a csorba olló.

Sokáig nem értettem, anyám miért mondja franciául a fürdőszobai eszközök nevét. Az öcséim ezen is nevettek. Csorba a *ciseaux*, elfogyott a *mousse*, nem találja az *aciert*. Nem hiszem, hogy az ikrek felfogták, a francia volt az egyetlen, amit anyám átörökölt eredeti szakmájából. A fodrásziskola elvégzése előtt postaforgalmat tanult, a posta nyelve a francia. Így menti át anyám egyik korszakát a következőbe.

Az öcséim nyugodt, nem kifejezetten okos fiatalokká cseperedtek, egészséges hajvégekkel. Megkértem anyámat, kérjen nekem időpontot egykori oktatóihoz a panelszalonba. Ha úgy döntök, többé ne ő érjen a hajamhoz, legalább olyanokhoz menjek, akiktől mindent tanult. N. és N. szőke hajú, a megszólalásig különböző, kétpetéjű ikrek, évtizedek óta vezetnek saját szalonjukat. Meglepődtek anyám hívásán. Sokat vendégeskedtem N.-éknél, a lánya az egyik legjobb barátom volt. Hozzájuk menekültem, ha sem az öcsémhez, sem az anyámhoz nem lehetett szólni. Az ikrek bárgyún mosolyogtak, anyám mindenén sírva fakadt. N.-éknél tanultam meg helyesen késsel-villával enni, és náluk láttam először szalvétagyűrűt. Azt hittem, anyám ott fog hagyni a szalonban, de maradt, és nosztalgizni kezdett N.-ékkal. Hogy milyen régen volt, amikor anyám először csinált melírt, és hogy a bemutatók adták a legrosszabb ebédeket. N. teljesen máshogy csinálta, mint anyám. Nagy, csőrzerű csipeszekkel feltűzte oldalra lógó tincseimet, aztán rögtön a géphez nyúlt. Alig zúgott. Fél óra alatt kész volt a frizurám, és még oldalra is voxolta.

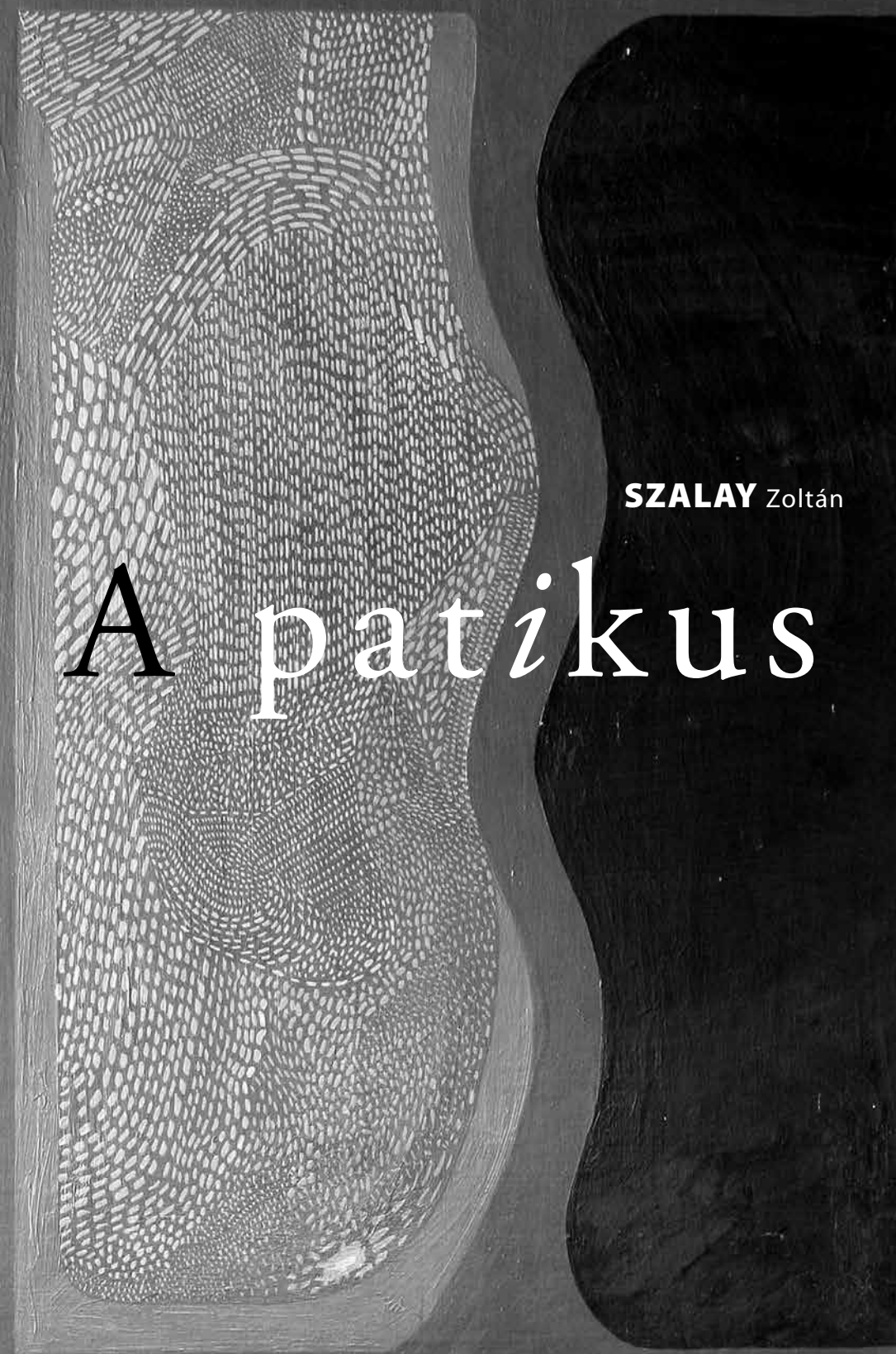
Volt, hogy a másik N.-hez kaptam csak időpontot, a balagás előtt, de minden úgy történt, ahogy N.-nel: csipesz, gép,

olló, vax. Anyám frizuratörténeti monológjaiból csak a Marcell-hullám maradt meg — ehhez ragaszkoztam akkor is, mikor a másik N.-hez bejelentkeztem, mert anyámnak sehogy sem ment, a gyengén beállított hullám a lakk ellenére néhány perc múlva kiegyenesedett. Az öcséim nevettek, pedig azt hittem, már kinőttek ebből.

A bankettre N. lányával mentem, találkozáskor megdicsérte a hajamat. Tudni szeretné, mondta vacsora közben, az öcsémnek ott alul is ilyen fekete-e. Nekik akarja adni a szüzességét. Nekik?, kérdeztem. N. lányával csak a menstruációról beszélünk korábban. Aggódott, hogy meddő. Mindegy melyikkel, de most már nagyon szeretném, mondta, az öcséid egyébként is gyönyörűek. Így mondta, gyönyörűek, aztán hozzátette, hogy nem szereti a fanszörzetet. Főleg, ha sötét. Nem tudja elképzelni, hogy úgy közeledjenek hozzá. Úgy? Hogy odalenn nem csupaszok. Mind a ketten? Jöhetnek egyszerre, mondta, és megharapta a mutatóujját. Mintha ugyanaz az ember tudná kényeztetni mindenhol. N. lányának tejfelszőke haja van, a töltött káposzta közben azzal folytatta, hogy neki még úgy sem látszik semmi, ha nincs leborotváltva. Az öcséid mit szeretnek?

Néztem a két csikót, ahogy épp egy újhullámos diszkóslágerre rázzák a fejüket a tornaterem túloldalán. Nem tudom eldönteni, milyen felnőttek lesznek, mert most megint úgy tűnik, ők az igazi lázadók. Az idősebb ugrálás közben hátra vágta a fiatalabbikat, majd hányni kezdett. Először csak lassan, mint a lazán megnyitott kerti slag, aztán egyre erősebben. Mikor már mindketten hánytak, abbahagyták a viháncolást, és kiszaladtak a teremből. Utánuk mentem, N. lánya még akkor is beszélt, amikor kifordultam a folyósóra. Az öcséim térdre vetődtek a legközelebbi mosdóban, átölelték a végékgagylót és hánytak. Lógott a fekete sörény. Nincsen semmi baj, mondtam a csempének dőlve, és rágyújtottam. Mikor végre összeszedték magukat, és mint világra jövetel után a sovány gnúborjak, remegő lábbal felálltak. Elnyomtam a csikket az egyik fugasorba.

Egy kezemen meg tudom számolni, összesen hányszor érintettem meg az öcséimet. De most, mikor legszívesebben megfogtam volna selymes, hosszú hajukat, hogy hazáig rángassam őket, átölelték a vállamat. *Heal the world*, énekeltem. *Make it a better place*, kornyikálták. Nem vállaltam felelősséget értük, de a fegyelmi tárgyalást én is túlzásnak éreztem. Külön-külön hívta be őket a bizottság, de egyikük sem mondott semmit. Az igazgató szerint kussban ült mind a kettő. N. lánya is tanúszkodott. Szerettem volna elmondani neki a folyosón, hogy a Michael Jackson-slágeresek közben alaposan megnéztem őket, és csodálkozva tapasztaltam a szőr hiányát. Ebből pedig arra következtetek, hogy a szőr növekedéséért felelős hormon már akkor a fejükre koncentráldott, amikor világra jöttek.

SZALAY Zoltán

A patikus

Mütyür beszélt nekem először a kanagonról. Mütyür legalább két méter magas és másfél mázsás volt, a szeme nem látszott ki a húsos arcából. Senki nem látta még enni. Volt a házában egy nyerőgép, és reggeltől estig azt nyomkodta. Egyfolytában vesztett, de amit napközben beledobált, este kivette, ő volt a bank. Halálkomolyan vette a játékot, és mélyebb jelentést tulajdonított neki. A véletlen gyermekei vagyunk, mormolgatta, miközben buzogánnyi öklével újra és újra lecsapott a pirosan villogó gombra.

A köd egy darabig éltet, de eljön a pillanat, amikor elkezd felfalni a lelkedet, mondogatta, és én sokáig nem értettem, mire céloz ezzel. Olyankor kell a patikushoz fordulni, mert csak ő tudja az ellenszert, mondta. Amikor бүдösүл kezdted érezni magadat, akkor kell a kanagon.

A köd mindig itt volt velünk. Persze volt idő, amikor nem volt még köd, de erre már senki nem emlékezett. Vagyis a szipirtó talán még emlékezett, de a szipirtó nem szólt egy szót sem. Egész nap a karosszékében ült az ablak mellett, és bámult bele a ködbe. A telepen senki nem öregedett, mert a köd beszívta magába az időt, mindenki olyan volt, amilyen. A szipirtó magatehetetlen volt. Reggel lehúztam róla a takarót, megragadtam az ernyedt karjait, felültem az ágyban, és a szájába öntöttem egy pohár vizet. Éjjel-nappal nyitva volt a szeme, mint egy halottnak. Lehúztam róla a hálóingét, feladtam rá a két váltás cucca közül az egyiket, a hátamra vettem, és beültem a karosszékébe. Reggelire lekváros kenyeret evett, és egy csésze teát öntöttem a szájába. Ráérősen rágta a kenyeret, miközben bámult kifelé a ködbe. Nem lehetett ellátni a szomszéd házilag sem. Amikor a szipirtó megreggelizett, megmostam a fogát, és elindultam az aktivitásra.

Az aktivitást a szervezet rendelte el, amely a városban székel. A szervezet emberei időnként megjelentek a telepen, és megnézték, ahogy az aktivitást végezzük, de soha nem szóltak semmit. Nem mondták, jól csináljuk-e, vagy sem. Nem mondták, hogy így vagy amúgy csináljuk. Az aktivitás csak úgy volt, velünk létezett, mint a köd. Soha senki nem magyarázta el, mit kell csinálnunk, mégis tudtuk. Soha nem mondtam senkinek, de úgy éreztem, hogy a köd mondja meg, mit csináljunk.

Délben a laktatóban találkoztunk. A kollégák néha megkérdezték, hogy van a szipirtó, amire vállat vontam. Voltak, akik egyedül éltek, voltak, akik osztoztak valakivel az otthonukon. Voltak, akik basztak is, és olyankor mindig meséltek róla. Mondták, hogy hányszor húzták ki meg szűrték be, mielőtt kijött belőlük a lé. Én is szerettem, amikor kijött belőlem a lé, mert olyan volt, mint a köd, ahogy végigfolyt az ujjaimon. A szipirtónak nem mutattam meg, azt undorítósnak találtam volna. A szipirtó nem a társam volt, hanem egy élőhalott.

A kollégák mind szívesen jártak Mütyürhöz munka után. Leültünk körülötte a földre, és néztük, ahogy csapkodja a gépet a brutális öklével. Hallgattuk, ahogy káromkodik, és ahogy arról beszél, amíg a köd hagyja, hogy tompák maradjunk, addig nincs semmi baj. De egyszer mindenkinél eljön a pillanat,

amikor felébred, és akkor egyetlen dolog segíthet rajta. Csak a kanagon segíthet.

Mütyür arról is beszélt, hogy a ködön túl egy lápvidék van, amit Nagymocsárnak hívnak. Ez a Nagymocsár hívta életre a ködöt. A Nagymocsáron túl pedig a Sárga-szirtek magasodnak, amelyek a mi világunk határát képezik. Mütyür azt sosem mondta ki, hogy volt idő, amikor nem ült köd a telepen, és amikor szabad szemmel elláthattak az emberek a Sárga-szirtekig. Hiába beszélt volna erről, úgysem értette volna senki.

Talán akkor kezdtem magam igazán rosszul érezni, amikor Mütyür eltűnt. A telepről nem szokott senki csak úgy eltűnni. Kivéve, amikor valaki találkozott a cickányokkal, de ezt mindig elmondom. Mindenki minden nap oda ment, ahova előző nap is, és minden azt megelőző nap. Nem lehetett máshova menni, hiszen a köd miatt egyébként is olyan volt, mintha mindig mindenki ugyanott lett volna. Csak a köd volt, és semmi más, és mindenki tudta, hogy ez jó. Nem volt szükségünk semmi másra, csak a ködre, amely mindent megadott nekünk. A telepen nem hülyék éltek, akik soha nem gondoltak volna bele, mi a jó nekik. Mindenki tudta, hogy az a jó, ami van, mert amíg itt van a köd, és mi itt vagyunk a ködben, addig úgysem lehet semmi másképp.

Amikor Mütyür eltűnt, én mindjárt arra gondoltam, én tehetek a dolgról. Az is egy ugyanolyan nap volt, mint a többi. Délben a laktatóban ott voltak a kollégák, és Koponya, aki együtt élt egy szép nővel, arról beszélt, előző este kétszer is beleélvezett a nőjébe. Ott volt vele a nő is, és nevetett rajta, hogy Koponyának akkorára nőtt a pocse, mint neki a karja, és mutatta a karját, hogy ekkora. Még soha nem volt ekkora a pocse, nevetett a nő, és Koponya is vele nevetett. Azért hívták őt Koponyának, mert a hatalmas, gömbölyű feje teljesen szörtelen volt, és olyan fehér, mintha nem is lenne rajta fejbőr. Néztük, ahogy rázkódnak a röhögéstől, és Koponya iszonyatos feje jobbra-balra ingott közben. Inkább félrehajoltunk, nehogy eltaláljon bennünket az a fej. Koponya nője azt mondta, vérezett is, és majdnem szétrepedt a picésája, úgyhogy egy darabig biztos nem engedi Koponyának, hogy berakja neki a faszát, mert napról napra nagyobb neki, és egyszer teljesen szét fogja szakítani. Koponya erre elhallgatott, és visszafogottan annyit mondott, hogy tényleg minden nap nagyobb, de az nem baj, az egyáltalán nem baj.

Talán már akkor, ott elkezdtem magam rosszul érezni, amikor Koponya és a nője Koponya irtózatosan nagy faszáról beszélt. Fogtam magam, és elindultam vissza az aktivitásra, pedig még nem is ettem meg mindent. Nem volt étvágyam, ott hagytam a maradékot, hogy dobják ki a cickányoknak. A laktató mögött volt egy lerakó, oda szokták kidobni a maradékot a konyhások, és sötétedés után ott sereglettek össze a cickányok, hogy jóllakjanak.

A cickányokat soha nem látta senki, de mindenki tudta, hogy ők a telep takarítói. Nem volt jó találkozni velük, mert felfaltak mindent, ami az útjukba került. Amikor valaki eltűnt,

akkor mindig az merült fel elsőnek, hogy a cickányokkal találkozott, mert a telepen csak a cickányok jelentettek veszélyt az emberekre.

Azt beszélték, Mütyür is találkozott a cickányokkal, de én ezt nem hittem el.

Amikor megérkeztem Mütyür házához, még világos volt. Mindenki ügyelt rá, hogy sötétedés után már ne nagyon mutakozzon kint. Sötétedés után a köd sokkal barátságosabb volt, mint napközben, amikor szinte melengetett. Napközben a köd befogadott, de sötétedés után összezavart. Előfordult, hogy néha ottragadtam Mütyürnél vagy valamelyik kollégánál, és csak sötétedés után értem haza, de olyankor mindig furcsán éreztem magam. Tudtam, ha a köd összezavar, nem biztos, hogy hazatalálok másnap reggelig, és ha nem találok haza, a szipirtót senki nem eteti meg, mosdatja meg, öltözteti át és teszi ágyba. Még soha nem hagytam őt egyedül éjszakára.

Világos volt még, és sokkal többen voltak a háznál, mint rendesen. Idegenek is, akik csak a szervezettől jöhettek. Az egyik kolléga, Бүдös, aki egyedül élt, mert senki nem tudta elviselni azt a savanyú szagot, amit árasztott magából, rémült tekintettel közölte, hogy Mütyür eltűnt. A cickányok, tette hozzá.

Nem voltam kíváncsi a részletekre, inkább hazamentem, megettem a szipirtót, tisztába tettem, megmosdattam. A szokásosnál korábban feküdtünk le aludni. Egész végig Mütyürön járt az eszem, és azon, hogy én tehetek az eltűnéséről. Azért tűnhetett el, mert én valamit elrontottam.

Talán nem is akkor kezdtem rosszul érezni magam, hanem sokkal, sokkal korábban. Talán mindig rosszul éreztem magam, és főleg azért, mert gyűlöltem ebben a házban élni és a szipirtót ápolni minden nap, egész életemben. A szipirtó soha nem szólt egy szót sem, és én éreztem, hogy ezt szándékosan teszi, mert a szipirtó csak tetteti, hogy béna és néma. Mindig is tettette. Pokolian éreztem magam ettől, és ki mást vádolhattam volna, mint a ködöt, amelyben éltünk.

Tudtam, hogy a köd nem volt mindig itt, és tudtam, hogy Mütyür mondani akart valamit, amikor azt ismételtette, a véletlen gyermekei vagyunk. Csak azt nem tudtam, mit.

A patikushoz nem mehetett el az ember csak úgy, mert senki nem tudta, hol van. A patikus maga kereste fel az embereket, akik rászorultak a segítségére. Amikor valaki nagyon rosszul érezte magát, annyira rosszul, hogy nem tudott kikelni az ágyából, a patikus megjelent a házában, az ágya mellett, és beleöntött a szájába valamit, amitől a beteg jobban lett. Amikor az embernek semmi baja nem volt, nem találkozott a patikussal. Nekem most szükségem lett volna a patikusra, de nem tudtam, hogyan keressem fel, annyira meg nem voltam rosszul, hogy ne bírjak felkelni az ágyból.

Másnap reggel korán keltem, lerántottam a takarót a szipirtóról, megragadtam a karját, és jó nagyot rántottam rajta. Olyan nagyot, hogy én is és a szipirtó is félrecsúszunk, és mindketten leestünk az ágyról. Rákiabáltam a szipirtóra, hogy mi a lószart csinál, de a következő pillanatban megsajnáltam őt,

ahogy láttam, hogy magatehetetlenül fekszik a padlón, mint egy elhajított faág. Éreztem, hogy belesorgatott a pelenkájába. A karján lila foltok jelentek meg ott, ahol megragadtam. Felsőhajtottam, közel hajoltam az arcához, és megsimogattam azt a rancos kis részt a szeme alatt. Úgy rándult össze az arcizma, mint egy varangy, amit áramütés ért. Megfogtam a karját, és úgy emeltem vissza az ágyra, hogy ne fájjon neki. Nem tudtam, érez-e fájdalmat, de úgy képzeltem, hogy igen.

Elindultam az aktivitásra, és közben végig azon járt az eszem, hogy valamit elrontottam. Nem szabadott volna hagynom, hogy rosszul érezzem magam, hiszen semmi okom nem volt rá. Megvolt mindenem, és én mégsem voltam elégedett. Azt még nem tudtam, ennek mi köze Mütyür eltűnéséhez, de elhátároztam, hogy utánajárok.

Délben Бүдös félrevont a laktatóban, mint akinek bizalmas közölnivalója van. Megfájdult a fejem a büztől, amit árasztott, és így nehéz volt a szavaira figyelnem. Valami olyasmit mondott, Mütyürt nem a cickányok falták fel, hanem megölték. Az adósságai miatt. Mindenét eljátszotta a nyerőgépén, és akkora adósságot halmozott fel, hogy képtelenség lett volna törleszteni, és akiknek tartozott, elintézték.

Hirtelen még a fojtogató бүзрöl is megfélemedkeztem, és szélesen elmosolyodtam. Ennek semmi értelme, mondtam Бүдösnek, ennek kurvára semmi értelme. Hiszen Mütyür csak saját magának tartozott. A nyerőgép az övé volt, és minden este kivette belőle, amit aznap beledobált, és kiegyenlítette a tartozását. Azt dobta bele másnap újra, amit este kivett. Csak saját magának volt az adósa, és minden este behajtotta az adósságot saját magán.

Бүдös idegesen csóválta a fejét, és dadogva ismételtette, hogy egyáltalán nem így volt, mert az igaz, hogy Mütyür a saját pénzével játszott, de attól még adósságot halmozott fel. És az is lehet, hogy saját magának volt az adósa, de ez tulajdonképpen mindegy, mert ha így volt, akkor az is lehet, hogy saját magának nem tudta törleszteni az adósságát! És ha így volt, márpedig csak így lehetett, akkor Mütyür saját magát kapta el és csinálta ki!

Szemberöhögtem Бүдöst, és hangosan ismételtettem, hogy ekkora baromságot még nem hallottam. Faképnél hagytam őt, és még akkor is hangosan nevettem, amikor már kint sétáltam a szabadban, és mentem egyenesen bele a ködbe. Nem tudja, mit beszél, ennek teljesen elment az esze, ezt ismételtettem fennhangon, és nevettem.

Sétáltam bele a sűrű, átláthatatlan ködbe. Nem mindig volt ennyire vattaszerű és hatalmas, mint ezen a napon. Vajon mitől függ, hogy milyen sűrű és fehér a köd? Erről senki nem beszélt nekünk. Az volt az általános nézet, hogy a köd az köd, és tiszta mindegy, mitől ilyen vagy olyan, úgysem tudunk vele semmit kezdeni. Magától ilyen vagy olyan, nem attól, hogy mi ezt vagy amazt csinálunk. Mi csak benne vagyunk a ködben, a köd viszont mindenhol ott van körülöttünk. És soha nem megy sehova, ott van akkor is, ha alszunk, itt lesz akkor is, ha mi már nem leszünk itt, és ezért végső soron mindegy, hogy mi ezt vagy

azt gondoljuk, mindegy, itt vagyunk-e, vagy sem, mert a köd itt marad. Ez járt a fejemben, ahogy gyalogoltam a ködben. Más sem csináltam egész életemben, csak gyalogoltam a ködben, ezt hívták aktivitásnak, hogy az ember benne van a ködben, és — teszem azt — gyalogol. Mindegy volt, mit csinálunk, mert a ködön nem tudtunk változtatni. Én főleg gyalogoltam, mentem előre, bele a ködbe, mindig csak bele, mert kiút nem volt belőle. Amikor dél lett, bementem a laktatóba, és jóllaktam, utána pedig kimentem a ködbe, és gyalogoltam. Amikor megint megéheztem, elmentem a laktatóba, és magamhoz vettem a vacsorát és a másnapi reggelit. A szipirtó csak kétszer evett egy nap, reggel és este. Ha nem adtam volna neki enni, talán az is mindegy lett volna neki. Csak ült a karosszékében, és nézte a ködöt. Ő nem tudott gyalogolni benne, csak nézte. Amikor besötétedett, betettem őt az ágyba, mert nem volt tovább mit néznie.

Mütyűr nem sétált a ködben, hanem reggeltől estig a nyeregépet püfölte, és vesztett, egész nap vesztett. Este viszont mindent visszakapott, mert a gép az övé volt, és minden elvesztett pénzt kivett a gyomrából. Így aztán nem tartozhatott senkinek. Semmi értelme nem volt annak, amit Büdös mondott, mert Mütyűr nem vesztetett többet, mint amennyi pénze volt. Mégis elhittem, amit Büdös mondott. Előtte úgy tettem, mintha nem hinném el, de elhittem. Mütyűr minden bizonnyal több pénzt vesztett, mint amennyit előző este kivett a gépből. Minden nap valamivel többet. Nem tudom, hogyan csinálta, de a végén akkora összeggel tartozhatott magának, hogy összeomlott az adóssága súlya alatt. Csak ez okozhatta a vesztét.

Megéheztem, mire ezt összeraktam a fejemben, és elindultam vissza a laktató felé. A ködben minden ugyanolyan volt, de én soha nem tévesztettem el a laktató felé vezető utat. Az éhség vezérelt, és gondolkodás nélkül odataláltam. Fogtam a vacsorát, és elindultam hazafelé, és vártam, hogy találkozzak a szipirtóval, mert már egy kicsit hiányozni kezdett. Minden este ugyanúgy telt, és egyetlen estében sem volt semmi üdítő vagy érdekes, most mégis vágytam rá, hogy otthon legyenek, és megint ugyanaz történjen.

A ház üres volt. A karosszékben az ablak mellett nem ült senki. Az ágy úgy volt megágyazva, ahogy reggel hagytam. Üres volt a konyha, a fürdőszoba, a vécé. Benéztem az ágy alá, a szekrénybe, körbejártam a házat kívülről. A szipirtó nem volt sehhol.

Leraktam az ételhordót az asztalra, és elindultam a telep belseje felé. A telep szélén laktunk a szipirtóval, jó sokat kellett gyalogolni a telep belsejéig. Zihálva baktattam bele a szürkületbe, és az járt a fejemben, hogy senkitől nem kérdezhetem meg, látta-e a szipirtót, mert hülyének néznének. Mindenki tudta, hogy a szipirtó béna. Ha megkérdezem tőlük, nem látták-e a saját két lábán távozni a házunkból, azonnal kihívják a szervezet embereit, akik bevisznek a központba, lekötöznak, és ott hagyják, amíg úgy látják jónak. Soha senki nem közelítette meg csak úgy a központot, mert aki bekerült a központba, az kimaradt az aktivitásból. Aki pedig kimaradt az aktivitásból, annak lóttek.

Mütyűr tulajdonképpen kimaradt az aktivitásból, jutott

eszembe. Ő reggeltől estig a nyeregépet nyomkodta a házában, és nem érdekelték őt a szervezet emberei. Ezt eddig is tudtam, de soha nem gondoltam bele igazán. Mütyűrnek volt tekintélye a telepen, és senki nem róta fel neki, hogy kimaradt az aktivitásból. Vagy talán ráfogtuk, hogy amit ő csinál, az is egyfajta aktivitás, még ha nem megy is el hazulról.

Talán ez lehetett a probléma. Mütyűr a hatása alá vont, és én ettől érezhettem rosszul magam. Ezzel kezdődött minden, és most már nagyon, nagyon elromlottak a dolgok. Besötétedett, és ilyenkor a köd úgy borult rá az emberre, mint a koporsófedél. Minden tagom remegett, és nem tudtam parancsolni nekik, de baktattam tovább. Ilyenkor az ember nem a ködbe gyalogolt bele, hanem mintha saját magába gyalogolt volna. A saját belsőmben dübörögtek a lépteim, és úgy rázták a tagjaimat, hogy majd szétszakadtam. Sűrű, sötét izzadság csorgott végig a homlokomon, és ahogy beletöröltem a kezembe, olyan volt, mint a vér. Piszkos és undorító.

Arra gondoltam, már soha nem fogom megtalálni a szipirtót. Itt ragadok ebben a sötét masszában, ami a saját belsőm, és soha nem jutok ki. Ez még annál is rosszabb lesz, mintha a központban kötöztek volna ki a szervezet emberei, mert akkor legalább tudnám, hogy ez egy büntetés, és a büntetésnek van értelme. De ennek a ragacsos homálynak nincsen.

És akkor feltűnt egy épület a semmiből. Ismertem ezt az épületet, de soha nem jutott eszembe, hogy megközelítem. Most mégis teljes természetességgel indultam meg a kapuja felé, úgy, mint amikor délben a laktató felé húzott az étvágyam. Kastélynak hívták ezt az épületet, pedig csak egy romos, elhagyatott villa volt, amelyről azt beszéltek, akkora cickányok tanyáznak benne, amik másodpercek alatt felfalnak egy jól megtermett férfit. Hűvös huzat járta át a kastély belsejét, és áporodott dögszag csapta meg az orromat, de nem éreztem visszataszítónak. Egy széles lépcsősorba botlottam, amely egy tágas terembe vezetett, ahonnan hosszú folyosó nyílt. Elindultam a folyosón, és úgy éreztem, ez már majdnem olyan, mint amikor a ködben gyalogolok, pedig itt csak mélységes sötétség vett körül.

A folyosó egy ajtóban végződött, és én benyitottam rajta. Odabent félhomály uralkodott, és rémülten hőkölttem hátra, amikor megpillantottam a patikus alakját egy asztal mellett, a magas mennyezetű, tágas szoba túloldalán, a végtelen sötétségre néző ablak alatt. Azonnal tudtam, hogy ő a patikus, pedig soha nem láttam azelőtt. Aprócska, összeaszott, öreg ember volt, ovális, kopasz fejéből természetellenesen düllelt ki világító szempárja. Vacsorázott, amikor megzavartam.

Láthatta rajtam, mennyire feldúlt vagyok. Asztalhoz ültetett, vizet töltött, furcsa, türkiz színű sajttal és fehér kenyérral kínált. Takarót vett elő, és a kezembe nyomta, hogy terítsem magamra, mert látta, hogy vacogok. Sokáig ültünk egymással szemben.

Amikor a patikus látta, hogy alábbhagyott a remegésem, megkérdezte, hogy kerültem ide. Nem volt neheztlenség a hang-

jában. Azt mondtam neki, egy ideje rosszul éreztem magam. Nem tudom megmondani, mióta. A szipirtó miatt. Az aktivitás miatt. Mütyűr miatt. A köd miatt. Úgy éreztem, valami rossz történik velem, hogy valami nincs a helyén. Megkerestem volna őt, a patikust, mert Mütyürtől tudtam, hogy neki van ellenszere. A kanagon. Csakhogy nem tudtam, merre találok. És akkor eltűnt Mütyűr, ami összezavart. Ma pedig nyoma veszett a szipirtónak is, és én elvesztettem a fejemet. És idejöttem, mert idehozott a lábam.

Nem szokott itt látogatókat fogadni, mondta türelmes hangon a patikus. Ez itt a báró háza volt, és neki a szervezet emberei utalták ki ezt a szobát. A lelkére kötötték, hogy senkinek ne árulja el, hogy itt lakik. Az emberek egykor gyűlölték a bárót, de erre már senki nem emlékezett a telepen, és a szervezet emberei nem akarták, hogy bárkinek is eszébe jusson. A báró még akkor is itt élt, amikor a környék nagy része élehetlenné vált a Nagymocsár kigőzölgései miatt, mondta a patikus. Aztán valami történt vele, valami szörnyű dolog. Akkor, amikor leszállt a köd.

A szervezet emberei úgy tartják, a báró egykor rendet tartott a telepen. Amikor leszállt a köd, ez a rend szertefoszlott, és az emberek haragja a báró ellen fordult. Sokáig tartott, amíg a szervezet emberei ismét rendet teremtettek, és azóta nagyon vigyáznak rá. Nem véletlenül tanítják arra az embereket, hogy a ködön nem lehet változtatni, hiszen ez tényleg így van. A köd mindenhol itt van körülöttünk, és mi bármit teszünk, bárhova megyünk, mindig benne leszünk a ködben.

A patikus felállt, és a szekrényéhez sétált. Hatalmas fém-szekrény volt, egészen a plafonig ért. Kinyitott rajta egy kis ajtót, és kivett valamit.

Az aktivitás lényege, hogy az ember megismerje a ködöt, amelynek nincsenek határai, mondta a patikus. Ennek az ismerkedésnek nincs vége, ahogy a ködnek sincs. De amikor az ember úgy érzi, véget akar vetni ennek a folyamatnak, az komoly bajt jelent. Az bizony egy súlyos betegség.

Ő azért van itt, hogy meggyógyítsa a gyógyítható betegségeket, mondta a patikus. Nem kell őt kihívni a betegekhez, mert a szervezet emberei mindig tájékoztatják, ha valaki beteg, és nem vesz részt az aktivitáson. Ilyenkor kimegy az illetőhöz, és egyenesen a szájába adja az orvosságot.

Amikor valakinek a lelke beteg, az más eset, mondta a patikus, és mellém lépett. Azt nehezebb felderíteni. De akit ilyen kór támad meg, gyakran személyesen keresi fel őt. Sokan tudják ugyanis, hogy nála tényleg megvan a gyógyszer erre is.

Felém fordította a tenyerét. Egy piros tubus volt benne.

A kanagon, mondtam.

Csak annyit kell tennie, magyarázta a patikus, hogy ennek a tartalmát a szájába üríti. Amire hazaér, már sokkal jobban fogja érezni magát. A kanagon gyors és megbízható.

A kezembe vettem, és kissé megborzongtam a tubus hűvös érintésétől. A patikusra pillantottam, aki megértő arccal figyelt.

Hadd kérdezzek még egy dolgot, mondtam.

Csak bátran, mondta a patikus, és majdnem elmosolyodott.

Maga szerint is a véletlen gyermekei vagyunk?

Egy pillanatra elfordult, hogy ne lássam az arcát. Aztán újra felém fordult.

Még hogy a véletlen, horkant fel. Tudja maga, micsoda a véletlen? Ez csak a köd másik neve.

Soha nem éreztem ilyen furcsa ízt. Egyszerre volt finom és undorító. Megfeszültek az izmaid, kidülledtek az ereim, könnybe lábadt a szemem, ahogy lenyeltem. A patikus végignézte, ahogy az utolsó cseppig beleürítettem a torkomba a nyúlós, ragacsos pasztát.

Lassan botorkálva tértem haza, a fejem fokozatosan elnehedett, a lábam ólomsúlyúvá vált. Takonycseppek hullottak az arcomra, és szétkentem őket, bele a számba, a szemembe. Az arcom elé emeltem a kezem, és néztem, ahogy az ujjaimon megfonnyad a bőr.

A lüktetés a fejemben elcsitult, mikorra hazaértem. Pihegve kerestem egy helyet, ahova leroskadhatok. A karosszék az ablak mellett üresen állt. Még sosem ültem benne. Kényelmes volt, jólesett megpihenni.

Árnyék vetült rám, és megpillantottam a szipirtó alakját. Úgy tornyosult fölém, mint egy erőtől duzzadó óriás. Azt mondta, a vacsora itt vár az asztalon, segíteni fog. Mostantól segíteni fog nekem.

Helyet cseréltünk.

Próbáltam mozgatni a számat, de hiába. A gondolataim nem apadtak el, de a testem nem engedelmeskedett többé. Az ablak felé fordítottam a fejem, nem láttam semmit, de tudtam, hogy ez nem lesz mindig így. A látásom élesedni fog. Vár rám a köd, azt fogom bámulni. A ködöt, amely mindig ugyanolyan, mégis — tudom — bármikor megváltozhat.

„Ami t álmodom éjjel, az a valóság”

Válogatta,
a szöveget gondozta
és a jegyzeteket készítette
ÖTVÖS Anna

Márai Ilona naplójából

1985. november 12-én Márai Sándor meglátogatta a kórházban súlyos beteg feleségét: „Mikor alszik, az arc kifejezése nyugodt, nincsenek fájdalmai. Álmodik, vagy sem, nem tudni, most már nem beszél álmairól, lám, máskor mindig első szava volt, ha felébredt.”¹

Márai Ilona, Lola naplóiban is rendszeresen beszámol álmairól. Csaknem mindennap feljegyezte, mit álmodott, kereste és magyarázta jelentésüket, sőt a lottón megjátszotta azokat a számokat, amelyek szerepeltek az álmaiban.

1997 szeptemberében Márai Sándor hagyatékával feleségének 296 füzetnyi naplója is megérkezett a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Mária Ilona — Lola — 1948 és 1979 között jegyezte fel közös életük kisebb-nagyobb történéseit. Az ezekből

született válogatás 2022 májusában jelent meg a Helikon Kiadó gondozásában *Betűbe zárva* címen.² A két kötetnyi válogatásban — összesen 1600 oldalon — megjelent napló izgalmas olvasmány, betekintést nyújt a Márai házaspár mindennapjaiba, a nápolyi, New York-i és salernói életükbe, megismerjük kapcsolatrendszerüket, látjuk az író mint magánembert, és végre a feleség személyisége is feltárul a maga őszinteségében.

Most a válogatásból kimaradt naplóbejegyzések álomleírásaiból nyújtunk ízelítőt. Márai Sándor 1986 májusában ezt írja naplójába: „L. naplói, mindennap. A visszaforgatott idő, ami számomra most éppen úgy »valóság«, mint a jelen. Nagy ajándék ez a megható és izgalmas napló. Megélem még egyszer az életünk mindennapjait és az álmait.”³

1950. II. 9.

Különös álmok. Kosztolányiné Manyikáról.⁴ Később halottakról. Schlesinger Palival⁵ jöttünk a Hungáriából.⁶ Apa⁷ várt lent. Útközben még valaki állt elénk, azt mondta: „nem haltam meg, tévedés volt”. „Tízkor felhívom telefonon” — mondtam! Mind elementünk Apával különös pesti tájakon, lépcsőkön. Ébredés után is úgy éreztem, valóban találkoztam velük! Éjjel eső, szélvihar volt. Ma egész nap hideg, „nagy borult idő”. Mikor fogok választ kapni rá, hogy miért jönnek hozzánk ilyenkor a halottaink? Vajon én is így fogok egyszer kísértetni azoknál, akik emlékezni fognak rám?

III. 23.

Álomban ültem vele⁸ valami kerti vendéglő félében. Mikor felkeltünk az asztaltól, csupa hangya volt a székemen, nadrágomban, ruhámban. Együtt mentünk karonfogva idegen utcákon, egyszerre le akart lépni az útról — óriási szakadék előtt álltunk. Utolsó percben rántottam vissza. Aztán János⁹ nem volt sehoh. Örültem, mikor felébredtem, és semmi nem volt igaz!

XII. 31.

Hajnali 4-kor mély álomból ébredés. Mennydörgés, szakadó eső. Különös álmok. Hármában Bónissal¹⁰ utaztunk, sétáltunk. Hazamentünk Pestre. Piros szegfű volt a kezemben. A pesti hotelportás is csokor piros szegfűt nyomott a kezembe. Asztaloknál emberek ültek. Összesúgtak: M. hazajött. Ez jelent valamit! Ő tudja miért jött haza. Megszólították, kérdezték, ő felelt: „még semmi változás, de szeptemberben lesz!” Felébredés. Lassan eszmélés. Bónis már halott. Visszajött szilveszter előtt (halottal álmodni nagy borult idő!). Valóban nagy borult idő.

1951. XI. 7.

Mély elalvás az új bútorok között. Zavaros álmok, először Manyikáról (Koszt.né — mi van vele?). Később róla, egy kis cicáról, aki nővé változott (féltekenység álomban?). Kimentem a szobából, és átengedtem neki! Egy hotel hallban Viluskával¹¹ találkoztam! Vilivel — fiatalon, piros arcával. A nyakába borultam, összecsókoltam, és folyton kérdeztem: Elhitted? Elhitted? „Mit?” — kérdezte. „Hogy élsz, hogy igazán élsz!” „Adri¹² is itt van” — mondta. Én egy régi fekete estélyi ruhámban, ami piszkos, foltos volt, mentem mellette. Másik oldalamon Frici.¹³ Beszéltem velük. Aztán felébredtem. Az álló órák megállt ½ 1-kor. „Csak 3 óra körül lehet” — gondoltam félálomban. Valóban annyi volt! Ilyenkor jönnek a halottak, ilyen elevenen már régen nem álmodtam róluk! A régi háborúban, ha Vilivel álmodtam valami bombázást, háborút hozott. Most talán, mint mindig: időváltozás? Alig tudok hajnal felé elaludni, annyira felizgatott az álmok! Elmeséltem neki, álmában hogyan „kürtölték” halálhírét, és hogy itt van Lajos¹⁴ is. Mély álmok az új bútorok között!

Napoli, 1951. XII. 29.

Nehéz álmok: „Pesten otthon voltam, Manyikával beszélgettem hosszan (Kosztolányiné). Aztán vissza akartam jönni ide hozzá-

juk és nem lehetett! Nem engedtek ki az országból! Miért engedett haza útlevelemmel, most nem engednek vissza!” Megkönnyebült ébredés, jó, hogy csak álom volt! Tegnap akartam írni egy lapot Manyikának, nem engedte, eltépte!¹⁵ Talán igaza van, nem kell írni senkinek Pestre!

1952. VIII. 27.

Párás hőség, nedvesség. Rajzó álmok, biblikus álmok! (Ember, vendéglő, keresés Napoliban a Piazza Dante közelében a „Diófánál”. Hústalan ételek, étvágytalanság. Kijövés utcára, minden csupa hó. Fehér fák, erdők, házak. Egy házon át kell menni, a szobában 4 barna és 4 fehér csikó futkározik, elállják az utat, támadnak. Valaki elfordítja a figyelmüket rólam. Gyorsan ki a szobából, ajtó bezárás mögöttem. Hamar a következő szobán át, kulcs a zárban, nem bírom kinyitni. Közbe a félelem, hogy a csikók utánam jönnek.) Félelem, szorongás álmok.

1953. VI. 23.

Csupa halottal álmodás, valóságosan együtt voltam velük Kassán — Mama,¹⁶ Apa, ismerős baráti arcok az utcán. Mama az állomásra kísér ki (mint annyiszor az életben). Apától a Maléter-ház¹⁷ lépcsőjén búcsúzom. Megölelem, valóságosan érzem, közbe sírok, potyognak a könnyeim (álmoskönyv szerint: öröm). Jó volt együtt lenni velük álomban. Az Ő családja is ott volt. Anyóstól¹⁸ valami sérelem ért (mint annyiszor az életben). Kató¹⁹ egy fehér prémgallérban nyüzsgött Ila néninél²⁰ a kertben, az alacsony háztetőn furcsa növények nőttek. Csukva volt

¹ MÁRAI Sándor: *A teljes napló 1982–1989*, Helikon, Budapest, 2019, 292.

² MÁRAI Ilona: *Betűbe zárva, Napló I–II, 1948–1964, 1965–1979*, Helikon, Budapest, 2022.

³ MÁRAI, *A teljes napló 1982–1989*, 338.

⁴ Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona (1885–1967).

⁵ Schlesinger Pált nem sikerült beazonosítani. A Schlesinger család Lola legjobb barátja — Seres Vilma — férjének, Seres Istvánnak a családja volt.

⁶ Budapesten a legendás Hungária Nagyszálló (Grand Hotel Hungária) 1871-ben épült Szkalnitzky Antal és Koch Henrik tervei alapján. Nemcsak luxusszálloda volt, hanem a társasági élet egyik központja is. 1945-ben Budapest ostromakor kiégett, majd lebontották. A helyén ma a Marriott Hotel áll.

⁷ Matzner Sámuel (1868–1944).

⁸ Márai Sándor (1900–1989). Lola a naplóbejegyzésekben mindig az „ő” személyes névmással jelöli a férjét.

⁹ Márai János (1941–1987), örökbefogadott fiuk.

¹⁰ Bónis Ferenc (1896–1945) fogorvos.

¹¹ Moskovics Tivadar Vilmos (1887–1944), Márai Ilona nagybátyja.

¹² Moskovics Adrienne (1919–1945), Márai Ilona unokatestvére.

¹³ Moskovics Frigyes (1894–1915), Márai Ilona nagybátyja.

¹⁴ Marton Lajos (1892–1963), Márai Ilona nagybátyja.

¹⁵ Mármint Márai.

¹⁶ Matzner Sámuelné Moskovics Irén (1879–1934).

¹⁷ A Matzner család Kassán a Maléter-házban lakott a Malom utcán (ma: Mlynská ulica).

¹⁸ Grosschmid Gézáné Ratkovszky Margit (1874–1964).

¹⁹ Jáky Gyuláné Grosschmid Katalin (1904–1986), Márai Ilona sógornője.

²⁰ Weisz Izidorné Munk Ilona, aki anyai ágon Márai Ilona anyjának volt az unokatestvére.

a Maléter-ház ismerős kapuja, kulccsal nyitottam ki. Zsaszától²¹ rég nem volt hírem, nyugtalanság. -

IV. 17.

Éjjel 2-kor fuldokló köhögésre ébredés. Egész fejfelület fájás. Nincs lázam, jobban vagyok, és félek mégis ettől a betegségtől. Rémálmok: mindig a nagy legyekről — mindig lázas, gyulladá-sos betegséget jelent! Aztán Kovács Vilmárol!²² Előadott, hallgatóság előtt beszélt v. énekelt (?). Nem volt sikere, kifütyülték. Sajnáltam. Előadás után vigasztalni akartam. Közbe, ahogy be akartam menni hozzá, egy óriási szobában az ijesztő legyek. A szoba körülakva szebbnél szebb virággal. Eltűntek a legyek, csak a rengeteg virág volt, és a küszöb előtt kis szőnyegek, inkább láb-törölő pokrócok. Korach Rózsi (!?)²³ szaladt át előttem a szobán kockás ruhában. (Cauchemar-ok!)²⁴ Fuldoklásra ébredés.

VI. 29.

Megint biblikus álmok sorakozó emberekről, királyokról és hosszú utazásról vele a világűrben déli vagy északi sarkon túl, ahol lenézőnk a sötét semmibe. „Az már a világűr” — mondja, a kerítésen túl a „semmi”. A kerítésen innen idegen mongol-kínai arcú emberek sűrögnek. (Honnan jönnek ilyen álmok?) Kelen²⁵ telefonál, megvették a házat Long Islanden. (Kerítés, mongol-kínai arcok, világűr = mi magunk a világűrben, a „kerítés”, a vasfüggöny, az idegenek.)

1955. IV. 24.

Furcsa álmok! (Fodor Mizzi²⁶ telefonált álmomban Genfből! Csodálkoztam, hogy 25\$-t ad ki egy telefonért! Aztán Genben jártam, fentről láttam a tavat, messziről a magasról vadállatok — oroszlán, krokodil — szelíden sütkéreztek a parti homokban. Egy nagy furcsa szekér jött az országúton, üvegből, átlátszó üvegből készült. Szemben egy patikából Viluskát vártuk. Csupa idegen ember jött ki egyenként csak Vili nem jött. Pedig a szerkérnek el kellett volna őt gázolni, hogy ott maradhasson Svájcban és a patika jövedelméből élhessen!) Honnan jönnek ilyen „regény” álmok? A háború alatt, mikor szegény Viluskáról álmodtam, mindig bombázás volt másnap!

1956. I. 11.

Rossz álmok. (Talán a Kató esti beszélgetése?) Csupa félelem álom (nagy légy az ablakban, a konyhában nem akar égni a vil-lany, csak úgy pislákol). Valami mozog a vízvezeték (kassai víz-vezeték) szennyes vizében. Réműlet valami mozgó apró állattól. Alakot ölt egy miniatűr, tüzes szemű, dán dog-szerű kutya, kb. 10 cm nagyságú. Kiugrik a vízből, befelé megy a living-room-ba.²⁷ Bent ül Klári és R. Kató.²⁸ Félek az állattól, kenyérmorzsát szórok neki, hogy megszelídítem! Visszamegyek a konyhába, becsukom az ajtót, hogy ne jöhessen be a tüzes szemű szörny. „Dobd ki”, mondom Janikának.²⁹ Aztán megkönnyebbülten felébredek.

III. 14.

Ebéd után mély alvás. Álom Lajosról, Kelemen Viktorról.³⁰ Lajos itt volt látogatóban, és mutogattam neki mindent, az Ő új kofferjét „amit még nem ismeresz”, mondtam neki! Egyszerre a kassai régi lakásban voltunk a nagy ebédlőben a régi kreden-cet néztük. „Ez maradt a Mama bútoraiból látod, és a székek”, mondta Lajos. Nyolc szék. Lajos előre ment a nagymama³¹ háló-szobájába. Nagymama a kis asztalánál ült az ablak mellett, Lajos szemben vele a nagy piros bársony fauteuilben,³² János bent maradt az ebédlőben Kelemennel! Én átöleltem Lajost: „biztosan uzsonnázni akarsz, csinálok kávé-t neked gyorsan.” Hogy lehet ebéd után ilyen mélyen aludni és álmodni? Kint ömlik az eső egész nap.

V. 3.

Hajnali álomra ébredés. Otthon jártam, a régi szobákban, minden ajtó tárva-nyitva volt. Egy ágyban feküdt valaki, mintha Elmi³³ lett volna. Szabad út, nyitott ajtók: most mehetek Magyarországra, éreztem. Aztán felébredtem. Később egy nagy üz-letben Winter Bertl³⁴ főzött gulyáslevest. Rocky³⁵ aprított bele fokhagymát és köménymagot. Micsoda álmok, honnan jönnek?

VIII. 25.

Furcsa, zavaros álmok. Ranschb. Mizzivel ruhákról beszélgetés. Később egy bőrborítású könyv, különös formája van, mint egy album, Kosztolányiné új könyve (!?) Belelapozás, hátul képek. Egyik modern, Rouault-szerű kivitelben egy portrait: „Karinthy Aranka”.³⁶ A másikon kalapos, fátyolos renoiros kép, ki ez? „Bergmann Terka”(!?)³⁷ A harmadik egy nagy sötét fauteuil közepén sárgás vörös megvilágításban egy kerek valami, ami-ből Kosztolányi feje bontakozik ki! Édes Dide,³⁸ ismerünk rá! Honnan jönnek ilyen bolond álmok? Reggeli posta: Ranschb. Mizzitől egy kártya Cape Codról.³⁹ Délig szöszmötölés, lakás rendbe hozás, du. vásárlás szekérral A&P-ben.⁴⁰ Vacsorafőzés, ½ 5-től fél 8-ig konyhában. Vacsorára Zoltán⁴¹ egy képet hoz! Baba⁴² küldte neki legújabb festményét. Meglepetés, az álmomban látott harmadik kép színei, pontosan a kép közepén a kerek sárgás-vörös folt, egy rézüst (Kosztolányi feje nélkül)! Furcsa ér-zés, Maeterlinck⁴³ álmofejtéscinek igazolása!

XII. 14.

Hajnali 4-kor különös élénk álomból ébredés. Horváth Dusi⁴⁴ állt előttem, különösen sovány magasan, kifestett arccal, bejött a szobába, megcsókolt. Horváth⁴⁵ jött utána, karon fogtam, be-szélt hozzám, a hangját hallottam. Át akartunk menni az utcán egy kanyarban, majdnem ránk szaladt két kis autó! (Hasfájás, az esti szilvalé remek hashajtó!) Később elalvás. Újra fantasztikus álmok Casanova és kíséretéről. Egy idegen szobába lépés félho-mályban: Bea⁴⁶ ült ott? A fél arcát borogatta, mintha a foga fájna! Micsoda álmok? Miért, honnan éppen Dusi, Horváth és Bea?! (Biztosan gondoltak rám, vagy történt velük valami Pesten?)

1958. VI. 8.

Rémálmok: „sírás álmomban, búcsú a családtól, mert kivégezni vittek, halálra ítélték, talán régi francia forradalom álom az el-múlt életemből. Az a felejthetetlen ismerősség, amit Párizsban, a „Conciergerie”[-ben]⁴⁷ éreztem!? Sírtam, búcsúztam a család-tól. Ila nénit is felhívtam, jött Rózsival.⁴⁸ Apa ott volt. Egy szép szőke kékszemű gyereket 3 év körül vitt el vonaton, messziről láttam, valaki megmentette, helyette én mentem a guillotine alá! (Honnan jönnek ilyen rémálmok?! Krúdy szerint halottak = idő-változás! Sírás = örömteljes nap?)

1960. V. 12.

Éjjel 4-kor felébredés a „nem tudom, hol vagyok” mély álomból. (Kassán voltam, végig a régi lakáson a hálószobánkba vezetett valaki, a balkonos szobában volt 3 ágy vetve, meleg kályha a szobában, de hideg szoba. Miért éppen ide ágyaztatok nekünk, ez a leghidegebb szoba, balra a balkon, jobbra a nagy előszoba, két oldalt a fűtetlen két nagy szoba, alattunk a kapubejárat, a „dufar” (Durchfahrt!).⁴⁹ 3 szurtos arcú idegen kisfű könyököl az ajtóban, nézi és hallgatja a beszédünket: „mióta tetszenek itt lakni — kérdik —, ebben a házban?” Egymásra nézünk, szá-mítgatjuk — vagy 60 éve! Ezen elcsodálkoznak. Apa fiatalon szakettban megy az utcán, jó látni. A kabátja belső oldalára két zacskóban pénz beletűzve. Furcsa, miért nem zsebben? Pénz egy üvegben is folyadék formában! Egy kancsó alján folyadék formá-ban. 4-kor felriadás. Nem vagyok a kassai szobában? 5-ig nem elalvás. (Tehénbögés = hajó.)

VIII. 7.

Vasárnap fejfájós ébredés. Furcsa álom: Róla és egy színdarab-járól, amit elő akarnak adni, címe az „Ortographer”. Csodál-kozom, hogy nem ismerem ezt a darabját, „fogod olvasni” — mondja. Egy udvaron át jön, süt rá a nap, világosbarna kabát van rajta és mosolyog fel ránk az udvarról! A padon, a „kiskapunál” a „színház” előtt emberek, színészek ülnek, köztük Mezey Mária!⁵⁰ (Fantasztikus egyveleg álom a vasárnapi kézirat és osztrák telev. keveréke. De honnan jött elő rosszul beszélő Mezey Mária?)

IV. 10.

Fantasztikus álmok (talán a Glenn-film?). Repülő, nagyon szí-nes madarak az égbolton. Egyre nagyobbak. Végül táltos sze-rű lovak középkori színes „ruhákban” repülnek az égen. Végül „hindu” szekerek, vendégek érkeznek. Egyre szebb és színesebb ruhák és járművek. Mit jelenthet? Valami különöset, inkább jót!

XI. 25.

A legfurcsább álom. Otthon Kassa, Maléter-ház lakás. Kony-hában Apa, ajtó nyitva a „gang”-ra, én megyek le Weissen-steinnel injectiót adni, nincs a nyomdában, kiment valahová, az unokája csupasz csecsemő, egy sarokban kapalódzik, egy nő mondja: Weissenstein nagyon örült, hogy emlékszem rá! Fent Apa vár „vegylé nekem egy szál rózsát” — mondja. Virágüzlet a

„cselédlépcsőnél” (ahol a szerk. volt), veszek egy rózsát, fentről emeli le a nő, gyönyörű fehér rózsza a kezemben: „mibe kerül?” 7,50! „Sok — mondom —, csak 5 van nálam, majd behozom a többit.” Viszem a rózsát Apának, türelmetlenül várja, valami ajándék a kezében, ahhoz hozzácsomagolja a rózsát! Kinézek egy kapun, Lajos lovagol egy lovon a ház előtt katona ruhában, „Waffenrockban”.⁵¹ Szemüveggel. „Siess a klubba — mondtam neki —, a szerkesztő keres már ott!” Ellovagol! Apa, a rózsza, Lajos a lovon. Krúdy szerint lovon járni = kihirdettetni! Talán nőszül Lajos? Vagy megkapta a jóvátételt? (Lóvátétel?)

XII. 3.

Mély alvás. Hajnali nehéz álom. (Lajos álom?) Engem halálra ítélt egy katonai bíróság, két óra múlva kivégeznek, elvisznek „Sussex”-be⁵² két óra múlva, mert enni adtam valakinek az éte-lemből. Katonai fegyelemsértés = halálos ítélet! Senki nem segít! Mi lesz Velük, Jánossal és Vele. Bejön az ajtón az Orvos, nem

²¹ Kertész Gáborné Matzner Jaqueline (1908–2001), Márai Ilona húga.

²² Székely-Kovács Frigyesné Prosnitz Vilma (1880/83–1940) pszichoanalitikus.

²³ Korach Róza (1898–?), Márai Ilona kassai gyerekkori barátnője.

²⁴ Cauchemar (fr.): lidércnyomás, rémálom.

²⁵ Kelen Imre (1896–1978) karikaturista, grafikus, író, rádiós és televíziós ren-dező.

²⁶ Ranschburg Ottóné Fodor Mária (1905–1998), Márai Ilona kassai barátnője.

²⁷ Living room (ang.): nappali (szoba).

²⁸ Lax Henrikné Kornfeld Klára (1895–1973) orvos és Rákos Kató.

²⁹ Janika: örökbefogadott fiuk.

³⁰ Kelemen Viktor (Victor Clement) (1893–1976) műfordító, drámaíró.

³¹ Moskovics Jakabné Korn Mária (1854–1921), Márai Ilona anyai nagyanya.

³² Fauteuil (fr.): fotel.

³³ Naplóiban Lola Elmi néven emlegette anyosát.

³⁴ Albert Winter, egyik amerikai ismerősük.

³⁵ Magyar származású amerikai orvos (eredetileg Roth Nagykarolyból).

³⁶ Karinthy Frigyesné Böhm Aranka (1893–1944).

³⁷ Bergmann Terka fotográfus, Karinthy-né Böhm Aranka barátnője.

³⁸ Kosztolányi Dezső beceneve.

³⁹ Cape Cod félsziget és hegyfok, népszerű nyaralóhely az USA Massachusetts államában

⁴⁰ Az A&P (The Great Atlantic & Pacific Tea Company) 1915 és 1975 között a legnagyobb amerikai élelmiszerbolt-lánc volt. 1859-ben alapították és 2015-ben számolták fel.

⁴¹ Óváry Zoltán (1907–2005) orvos, kutató, egyetemi tanár, immunológus és allergológus, Máraiék barátja.

⁴² Óváry Zoltán húga, Umberto Natali felesége, Óvári Magda Éva (1909–1976).

⁴³ Maurice Maeterlinck (1862–1949) francia nyelvű belga drámaíró, költő, esz-széíró.

⁴⁴ Horváth Zoltánné Spiegel Magdolna (1902–1958).

⁴⁵ Horváth Zoltán (1900–1967) újságíró, műfordító, politikus, történész.

⁴⁶ Bea nem sikerült beazonosítani, Márai Ilona barátnője volt.

⁴⁷ A Conciergerie Párizs egyik történeti épületegyüttese a Cité-szigeten. A 14. század végétől falai között bíróság és börtön működött. Leghírhedtebb korszaka a francia forradalom (1789–1799) alatt volt, itt gyűjtötték össze a letartóztatott személyeket, akiknek többségét kivégezték.

⁴⁸ Wollner Gyuláné Weisz Rózka (1898–1975), Lola másod-unokatestvére, Ila néni lánya.

⁴⁹ Durchfahrt (ném.): átjáró, átjárás, áthajtás.

⁵⁰ Mezey Mária (1909–1983) színésznő.

⁵¹ Waffenrock (ném.): katonazubbony.

⁵² Sussex: Anglia egyik megyéje.

hiszi, hogy ezért halálra lehet ítélni valakit. Hát próbáljon segíteni, intézkedni! Átlátszó álom. (Sussex Angliában? = talán „Sole” Salernóban.)

1967. III. 19.

Furcsa álmok: egy nyúl ül a mezőn, szólítom, mint egy ismerős háziállatot közelebb, egyszerre felrepül, palástot engedve maga körül, nagy, színes pávaszemekkel festett, repülő köntös. Felrepül egy fára. Óriási, fehér ködfelhő közeleg a háttérből, vihar vagy forgószél? A másik nyúl mint gyerek lapul, ismerős és ismeretlen piknikelő emberek közt, rá kell kötni egy harisnyakötő övet, ami leszorítja a lebegő köntösét, hogy ne tudjon elrepülni!

III. 28.

Álmok: egy templomban első sorban leülés a régi Zsazsával. Templomba bejön Johnson,⁵³ az elnök fekete-zöld talárban és lapos, szögletes, fekete-zöld Tudor-sapkában.⁵⁴ Szembe jövök vele, belesíp az arcomba, aztán megcsókolja az arcomat üdvözlésre, a templomban tiszteletteljes feltűnést keltve! (Mit jelent?) Amerika? Előbb megcsíp a Free Eur.⁵⁵ Aztán megcsókol a „nyugdíj”?

III. 28.

Álom: Dessewffy Éva⁵⁶ jön szembe öregen, soványan, Szege-di Aladár⁵⁷ érkezik valahonnan, kéri, mossam ki a szennyes fehérneműjét. Beteszem egy nagy, ládaszerű mosógépbe egy vendéglőszerű terem pódiumán elhelyezve. Túl sok a ruha, kivesszek belőle, a tetejéről, széles törülközőféle. Közben megtelt a terem asztalnál ülő emberekkel, én teljesen meztelenül, egy felhajtott karimájú kalappal a fejemen! Magamra csavarom a törülközőket!

1968. VII. 15.

Furcsa álom: Makay Margit⁵⁸ egy kalitkában egy gyönyörű fáciánt hozott ajándékba nekünk. A szobában állt Marianne és V. Klári,⁵⁹ nekik elmeséltem az álmat! Közben gyönyörű színű bársony- és kelmedarabkák egy asztalkán eladásra: mibe kerül, kérdem az eladóklányt? Értetlenül néz rám, és ismeretlen nyelven mond valamit. Nem tudom, milyen nyelven, nem értjük egymást. Tovább megyek... Ismeretlen ember jön ki egy ajtón, kis asztal mellett megy el, ezüst pénzek vannak kirakva az asztalon játékhöz, elcsen egyet belőle, tovább megy. A fáciának a kalitkában gyönyörű, fényes, színes tolla van!

IX. 4.

Du. álom: Grosschm. István⁶⁰ szétvetett karokkal, lábakkal hanyatt fekszik a nagy ágyon! Ez nem jó, ágyazzunk neki a nappaliban, ahol alszom. Közben egy óriás szúnyog röpköd előttem, ezt agyoncsapom, fogom a légycsapót! A szúnyog odaszáll a New York-i könyvszekerény üvegajtájának a fakeret középső részére, és átváltozik egy miniatúr, színes, kis gyertyatartóvá, amiben egy félig leégett, pici gyertya ég! (Karácsonyfagyertya nagyságú!) Én tudom, hogy az nem a gyertya lángja, hanem a szúnyog átvál-

tozott, elvarázsolt formája. Erre a légycsapóval eloltom a gyertyát, leveszem az egészet az ajtóról, kiviszem az erkélyre, hogy kidobom az utcára a „rossz szellemet”, vigyázok, hogy ne essen a járókelőkre! Aztán felébredek! Mi ez az álom?

IX. 6.

Du. alvás. Álom!!! Zsazsával ülök egy nagyon magas, lombtalan fa tetején, az ágak között (Ági?).⁶¹ Hogy tudunk lemenni a földre, mélyen alattunk! A fa alattunk egy magas, vékony törzs mint egy rúd, csak a tetején vannak az ágak. „Le kell mászni”, mondom, „kezünkkel, lábunkkal kapaszkodva lecsúszni mint egy rúdról, de kerges a fa, megsebezük a kezünket. Kesztyűben kell kapaszkodni, rajtam van kesztyű, van nálam még egy pár a táskámban, ezt neked adom, vedd fel!” Kotorászok a táskámban, mindenféle kipotyog belőle, le mélyen a földre, odaadom Zs.-nak a kesztyűt. Aztán lent vagyunk a földön, felébredtem!

XI. 4.

Hajnali ébredés álomból: Kassán otthon a régi, nagy lakásban. Viluska jött be elevenen, fiatalon, a másik szobában Géza,⁶² zsaketban! Janika?! Beszéltem hozzájuk, lefekhettek, egyik a Nagymama szobájába, a díványra, a sárga, színes, puha, plüss takaróra, a másik az ebédlőbe, a zöld szőnyegtakarós díványra. A nagy, barna, gyerekszobába vezető ajtó zárva, azon megyek ki. Mama, Apa ülnek ott a mohazöld fauteuilökben fiatalon, beszélgetve, nevetgélve. Zongorázás hallatszik át az ebédlőből, Viluska zongorázik a régi, ismert melódia, saját szerzeménye? Vagy egy szonáta? Az ismert, mutatós „trillákkal”. Erre ébredés, erre a trilla, zongora hangra, ébren mondom neki „Viluskáról álmodtam, zongorázott”. Ő is felébred, a „trilla” hang ébren különös zörejben folytatódik. Mi ez? Eső? Nem lehet. Felkelés, ablakon kinézés. Sűrű, apró jégeső kopog az erkélyen, a zsalukon (ez hozta vissza álomban a zongorázást, a „trillahangokat”. 5 óra körül lehetett!). Halottakkal álmodni mindig időváltozás. Ébren nem jut többé eszembe a zongora melódia, amit Vili mindig játszott, álomban tisztán emlékeztem a hangokra!

1969. V. 2.

Talán a telihold? Álmok: Székely István(!)-ról,⁶³ élettörténetet ad ki a Voice!⁶⁴ Aki tud róla valamit, mondja el! Én: „jobb neki, ha nem mondom, amit tudok”. Tintatartóban megkocsonyásodott tinta, régi toll, nem lehet írni vele. A tintát beszórom a kályhába, üres, hideg kályha, benne már több beleszórt tinta! „Másnak is eszébe jutott”, gondolom! Székely: „jöjjön velem Californiába, ma repülök”. „Ha elvisz és visszahoz, szívesen.” Erre nem hajlandó! „Akkor hozzon nekem néhány dolgot USA-ból”. Erre ülök az asztalhoz, hogy felírjam, mi kell. (Akkor jön a rossz tinta és toll!) Végül semmi nem fontos, annyi kellene, de nem kell! Kábult ébredés. A sok halott az utóbbi álmokban (a változó időjárás nyitja ki az emlékezés zsilipeit az álomban)! Mi ez a sok „István” álom és „Székely”? Palmína⁶⁵ porszívóz, ágyakat húz. Nyári napsütés. Gyöngyvirágot hozott nekem Ő. Hol találta? A

„porte bonheur” muguet de Mai!⁶⁶ Du. postán megoldódott a sok „István” álom, levél Fazekas Istvántól⁶⁷ Clevelandből (a tintakocsonya is benne volt), az elmaradt 100\$-os csekk a kanadai könyvekért!

1970. I. 9.

Furcsa, eleven álom: egy vendéglőben, nyitott tűzhelyen 3 nagy csirke sül, nézni is jó, finom, zaftos, serceg a bőrük, „ezt kell kínálni az amerikai vendégeknek”, mondom Janinak, a Hubertus főpincérének, aki odajön hozzánk, ahogy utoljára láttam 943-ban! „Maguk mennek Amerikába?” — kérdezi. „Ott van a fiú!” — mondom. Közben sül, ropog a finom 3 csirke! Valamit kell, hogy jelentsen ez az álom!

1972. II. 15.

Hajnalban szél rázza az ablakot. A „böjti szelek” érkeztek meg. Ma utolsó farsang, húshagyó kedd! (Álalom! Hajnali befűtés utáni elalvás után, Nixonnal⁶⁸ egy szobában, ahonnan mindenki kiment, én egyedül maradtam vele. Ő alacsonyan ült, mintha guggolt volna, jobbra, balra két magas széktámla között, én vele szemben, hosszú beszédet mondtam. Ő vörös arccal hallgatta dicséreteimet, amit úgy fejeztem be: „Thank you Mr. President”!)⁶⁹ Humoros álom.

II. 24.

Álom: Triznya Zsuzsa⁷⁰ asztalnál kis csészében kínál teát és nagy, ezüstpapírban csomagolt diókat! A teába teszem a feltört dióbeleteket, kicsi a csésze, „nincs nagyobb csésze?” — kérdem Zsuzsát. „Látod”, mondja Matyinak,⁷¹ „milyen fesztelen, nem érzi vendégnek magát”. A szobában ül Zsuzsa apja?! (Szőnyi, a festő!?)⁷² Kövér, félig kopasz, egész más, mint aki volt, „tegyétek az ajtó mellé a földre a holmimat”, mondja Zsuzsának, amíg én, a vendég teát iszom dióval megrakva. Akármennyire hazudik az álmoskönyv, akárhogy spórolunk az új pénzekig, meg kell játszani a lottón!

IV. 19.

Fejfájós ébredés. Reggeli után elmúlik, az emésztéssel függ össze. Foghúsfájás is jobb. Különös (ismétlődő) álom, ülés egy gyönyörű, öbölszerű tengerparton kora reggel, én fürdőruhában, Ő nyakig begombolva jön?! Idegen emberek kevesen, lézengenek, kis Valerio⁷³ jön velünk, valami dobozt mutat „villanyfelszereléssel”, amit fűtésre is lehet használni. Csak velünk szabad neki kijönni a tengerpartra. „Jöhetsz minden nap”, mondom neki, még 2 hónapig vagyunk itt, aztán elutazunk! Az ismerős tengerparton ülés. (Meg kellene játszani a lottón.)

Június 1.

Úrnapja.⁷⁴ Mit álmodtam?! Ninivel⁷⁵ beszélgetés az utcán. Egy fonottkosár koporsót vittem, egy néger maszk volt benne, „Dakar”, mondtam, Afrikából! Fel akartam akasztani a maszkot, elszakadt az akasztója. Betettem a kosárkoporsóba. Később az

utcán körbe kiakasztva nagy, rojtos, fekete kendők, a mi házunk előtt két piros kendő, hamar levettem, nehogy meglássa valaki a sok fekete kendő között! Micsoda rémálmok!

VIII. 22.

Vad álmok Elmiről, Bethlen Margitról,⁷⁶ vizitbe jött. Beszélgetünk, milyen fiatalon néz ki, állapítom meg! Rajtam egy fekete bársonyruha, elől végig gombolva fehér gombokkal?! „Végre egyszer rendesen vagy felöltözve!”, állapítja meg B. Margit! Más álom: kórházban csomó ember, nagy, főtt halat eszünk, sebzett kezem vérzik. Janika ad egy rongyot, szervétát,⁷⁷ bekötözöm, csupa vérfolt lesz! Orvosok, ápolók, jövés-menés. Rossz álom! Időváltozás.

X. 12.

Legfurcsább hajnali álom, egy vörös fejű, szőrű macska ölemben ül, gyönyörű, kék macskaszemével szeretettel néz rám, én simogatom. Később fehér macska lett, fél testén hátul fekete, puha,

⁵³ Lyndon Baines Johnson (1908—1973) demokrata politikus, az Egyesült Államok 36. elnöke 1963 és 1969 között.

⁵⁴ Kör alakú, puha, karimás sapka, amely a kora-újkorban, a Tudor-ház idején volt divatban Angliában.

⁵⁵ Radio Free Europe (RFE): Szabad Európa Rádió (SZER).

⁵⁶ Dessewffy Gyuláné Bársony Éva.

⁵⁷ Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) diplomata, rádiós szerkesztő.

⁵⁸ Makay Margit (1891–1989) színésznő.

⁵⁹ Vágó Rezsőné Balla Klára (1893–?) Márai Ilona gyerekkori barátnője, és lánya, Marianne (1921–?).

⁶⁰ Grosschmid István (1891–1977) repülőtiszt, a Magyar Légiforgalmi Rt. (MALERT) vezérigazgatója, a Grosschmid néven született Márai Sándor rokona, Grosschmid Béni jogászprofesszor fia.

⁶¹ Kertész Ágnes (1936–1984), Márai Ilona unokahúga.

⁶² Moskovics Géza (1874–1931), Márai Ilona nagybátyja.

⁶³ Székely István (1899–1979) hírlapíró, forgatókönyvíró, majd filmrendező.

⁶⁴ Voice Of America (VOA), Amerika Hangja, 1942-ben alapított, amerikai finanszírozású nemzetközi műsorszolgáltató.

⁶⁵ Palmína Giliberti az egyik szomszédjuk volt Salernóban a via Trento 64. sz. társasházban, és gyakran besegített Lolának a háztartásban.

⁶⁶ Porte-bonheur (fr.): szerencsehozó bűbáj. Muguet de Mai (fr.): májusi gyöngyvirág.

⁶⁷ Fazekas István (1893–1970), a Szabadság című lap munkatársa Clevelandben.

⁶⁸ Richard Milhous Nixon (1913–1994) republikánus politikus, az Amerikai Egyesült Államok 37. elnöke 1969 és 1974 között.

⁶⁹ Thank you Mr. President! (ang.): Köszönöm, Elnök úr!

⁷⁰ Triznya Mátyásné Szőnyi Zsuzsa (1924–2014) újságíró, fordító, Máraiék barátja.

⁷¹ Triznya Mátyás (1922–1991) festő, grafikus.

⁷² Szőnyi István (1894–1960) festőművész, Márai Sándor barátja.

⁷³ Valerio Iorio. Az Iorio család Máraiék szomszédai voltak Salernóban a via Trento 64. sz. társasházban.

⁷⁴ Katolikus ünnep a pünkösdvásárnap utáni vasárnapot követő csütörtökön vagy több országban vasárnap, amelynek alkalmából jellemzően körmenetet is tartanak.

⁷⁵ Hajós Vera (1900–?), Máraiék barátja. Második férje Gergely Rezső könyvkereskedő volt, a harmadik pedig John Black, az amerikai légiőr tisztje, akivel külföldön éltek.

⁷⁶ Bethlen Istvánné Bethlen Margit grófnő (1882–1970) író, újságíró, Máraiék barátja.

⁷⁷ Szervéta: szalvéta.

göndör szőrei vannak, nem macskaszőrök, mint kutya vagy más-féle állat szőrei. A kassai lakásban volt, „csukjátok be a macskát az utolsó szobába”, ha Zoltán jön, ne tudjon róla, mert allergiás kiütést kap a macskától? (Ez igaz!) Később Janika jött látogatóba elevenen, magyarul beszélgettünk, egy nadrágot vettem neki, hosszú volt, fel kellett hajtani, „adjuk oda a boltba megcsináltatni”. „Megcsináalom én”, mondtam. Jólesett beszélgetni Janikával magyarul! Valamit kell, hogy jelentsenek ezek az álmok!

1973. II. 18.

Soha még ilyen nem álmodtam, mint ma. Először Elmi jött be a kassai szobába, égő parazsat vett ki a meleg, nyitott kályhaajtóból, hogy befűtsön vele más kályhába! Kató dugta be a fejét az ajtón! (Családi álom, parázs = harag?!) A „csoda” álom. Nini telefonált: meglátogat minket, aztán jöjjünk vele visszahozza! Megjött, evett valamit a tál ételekből. Visszamentünk hozzá! Tündér, kis lakásba, tündér kilátás a tengeröblre, hajók, emberek. Kis előtér: „ez a kert”, mondta, muzeális tárgyak, ajándékok (ilyeneket visznek), faliszekrényekben óriási, gyönyörű, színes kandeláberek! Bámészkodás! „Rögtön itt lesz Manyi”, mondja. (Kosztolányiné!) „Hát nem halt meg?! — kérdem. — Nekem azt mondták, meghalt!” Örülök a hírnek! És Nini, Nini mindenütt! Mi történt velük. Nem hallottam róluk hónapok óta!

II. 19.

A tegnapi gyönyörű álmok után ma rossz álmok! Otthon, a régi lakásban a gyerekzsoba faliszekrény kitakarítva, üresen, kivilágítva. (Pubi⁷⁸ szerelte rá a villanyt!) A nagyszekrény egyik szárnya a kis előszobában szintén üresen, kitakarítva. Mama csinálta nekem, ha hazajövök, legyen hely a holmimra! Régi otthon álmok! Lassan nálam is „megfordul” az élet, amit álmodom éjjel, az a valóság. A nappal az álom?

VIII. 30.

Furcsa álmok éjjel, hajnalban. Eltévedek. Pesten a 9-es, 4-es villamost keresem, gyalog kell menni egy szűk ösvényen, „500 méterre van”, mondta valaki, aki útba igazít. Elfelejtettem a lakácímem! Az utca nevét! Mama vár otthon, nem jut eszembe a cím! (Hajnali álom Zoltánnal, egy lépcsőn mentünk le. Valaki pofon ütötte Zoltánt, ismeretlen ember. Lent Janika vár 3 esernyővel és csomagokkal! Megyünk együtt, „mint egy család”!) Fáradt felkelés. Napsütés.

XI. 4.

Mindketten Illés Endréről⁷⁹ álmodtunk! Ő azt, hogy rábeszélte, adassa ki otthon a könyveit! Én: találkoztunk, és nem akartak ránk ismerni! „Nem ismertek meg minket?” kérdeztem. Később egy vendéglőben ültünk ketten, Illésék arra mentek, Lívia⁸⁰ odajött hozzám (drapp kosztümben), felém hajolt, megcsókolt. „Üljetek le, ne féljetek, ebédeljetek velünk.” Körülnéztek, végre leültek. Lívia levest rendelt, Bandi crevetét.⁸¹ Hogy lehet ilyen

álmodni, és mindketten róluk?! Talán a „Föld”-et⁸² olvasták?? Gondoltak ránk vagy hallunk róluk?!

XII. 5.

Álmok: Vele ültem szemben egy hosszú asztalnál vendéglőben, szünet nélkül evett vajas kenyeret és ivott bort! „Mindenáron operáltatni akarod magad!”, mondtam. Felálltam, elmentem. Utánam jött, együtt indultunk haza, egy magas, beláthatatlan magas fal elé értünk. „Erre kell hazamenni”, mondta, és elkezdett felmászni a falon! Falramászott! Lentről néztem, „én nem tudok falra mászni”. Erre lejtött, menjünk a másik úton, a parkon át! (Eszeveszett álom!!) Reggel 6-kor ébredés. Begyűjtött kályha, tovább alvás fél 8-ig. Újabb hajnali álom: a Park Terr. W. lakásban⁸³ Nixon és Pat (Mrs. Nixon) jött látogatóba. A telefon rosszul volt feltéve, hangok hallatszottak ki belőle! Nixon odaállt, mintha a könyvespolcot nézné, közben hallgatta a telefonbeszédet! (Tipikus Watergate-álom!!)⁸⁴ Mrs. N. Pat kijött velem a kis ebédlő szobába, „ide csináltass egy ajtót”, mondta nekem a benyílóra mutatva, a konyha felé!

1974. I. 27.

Hajnali, éles álom, Cs. Szabó⁸⁵ jött látogatóba egy vendégszerető, vidéki házba. Ágyat húzott át neki az én szobámban a háziasszony (Triznya Zsuzsa-féle)? Csodálkoztam. Miért az én szobámba? Furcsa, sovány arca, hegyes álla volt Cs. Szabónak. Kijött hozzám beszélgetni: „mutassa magát, mondtam, nagyon megváltozott az arca”? „Nem is!” Közbe Illyés Gyuszinak⁸⁶ is kellett érkezni, ő kapta a másik ágyat, én egy más szobát. Egyszerre Ő is ott volt, bort kínált nekik, egy borospinceajtóból szólt hátra, „milyet akartok”? Savanykásat, édeset?! (Orvieto Abboccató⁸⁷-álom!?) Miért Cs. Szabó ilyen elevenen? Talán gondolt ránk.

II. 24.

Álom: a kassai lakásba látogatóba jön a király és királyné?!⁸⁸ „Kezét csókolom”-ot köszönök a királynénak! Mindketten fiatalok, magasak! Talán itt is fognak aludni? A Nagymama szobájában! Szaladok megnézni, rendben van-e. A „nachtekástli”-ban⁸⁹ a telebili! Jó, hogy eszembe jutott, kiviszem, odaadom a szobalánynak, öntse ki! A dupla ajtóban áll a „szobaklozet”, öntse oda?! Badarságok.

V. 5.

Vasárnap. Korán kelés. (Álom: Ninivel beszélgetek az utcán, kérem, látogasson meg, üvegházban, átlátszó üveghotelban lakom, a 2-es számú szobában. Átlátszó üvegliftben kell felmenni az átlátszó üvegszobába, vendég jöhet hozzám, de a lakó csak egyedül mehet fel a liften! Van nálam egy csomag csokoládé, cukor, megosztom velem: a felét viszem én fel magammal, a többit majd hozd te utánam, ha feljössz!) Különös álom.

XI. 11.

Badar álmok. (Hogy hozza vissza egy álom a valóságot?! Autóbuszon utazom. Ő kér, szóljak, keressék ki a néhány oldalt a kéziratából „az író és ...” (nem jut eszembe még mi)? Zsúfolt autóbusz, „hogyan tudják kikeresni és ki?!” csak szóljak, mondja. Csomó ember kiszáll, hallom, mondják: Nixon és felesége fognak beszállni rögtön! Odamegyek egyik utashoz, egy nő ölében egy gyerek, mondom neki „M. S. kér a kéziratából néhány oldalt”. Odaszól előtte ülő férfinak: keresse ki. Az hátramegy az autóbuszba megkeresni a kéziratoldalakat! Ilyen bonyolultan jön vissza az „Erősítő”-re várás.⁹⁰ A Vincénének⁹¹ küldött kéziratoldalakat! És talán Signora della Rocca kis Federicóval,⁹² akit tegnap kórházba vitt Severinóba szívvizsgálatra!

1975. V. 17.

Nehéz leírni az álmodomat! 2 átlátszó, súlytalan, repülő valami, mintegy medúza vagy átlátszó polip, kinyújtott csápjai végén apró, villanykörteszzerű, világító valami, egyik vörös fényű, másik kék fényű, „rákvírusok”. Meg kell fogni. Faliszekrénybe repültek. Bezárni. Nincsenek ott! Nézem a szekrényt, tele van balettholmival. Ki kell üríteni. Megfertőzhetik a repülő, világító „vírusok”! Kiüritik! Nagy káposztafejet viszek a „terembe”, uniformisos szolgák vigyáznak a bejáratra, átengednek, viszem a káposztafejet, be kell sózni, összegyűrni a vírusok ellen?! Gyúrom, morzsolom. Közben Zoltán és Baba valahol! Talán újdonságot hallunk? Hogy lehet ilyeneket álmodni?) Napsütés, nyár. Szombat. Vásárlás. Az álmok! Maeterlinck álomfejtése. A két repülő állatféle, óriás légy száguld, repül körbe a konyhában! Eltűnik. Óriás pók fül bele a kis, tejes csészébe. Kiöntöm! Della Roccánéval a két gyerek, kis Federicót viszi orvoshoz (a gyerekholmi infekció). Zöldségüzletbe nehezen engednek be, rongyos cigányasszony nagy fej káposztát vesz. Viszi ki, közben szemmel tartják, amíg kint van, lopnak. Miért? Szükségből vagy szokásból? Ennyi volt a 3 álom.

Július 1.

Éjjel 3-kor ébredés, Ő alszik. Hajnali 5 óra körül elalvás 7 óráig. Vad, rossz álom. (Hotelban Ő összecsinál mindent, elszalad, én törülöm fel a sok szart a földön, törülközővel szedem fel, az ágy, minden tele van! Közben várnak minket valahol, egy nagy koncertterembe, valami előadásra, Ő sehol! Végre telefonál valahonnan, nem tudott visszajönni. Nem tudom befejezni a sok piszok takarítást, szobalányok tömege jelenik meg, öreg szobaasszonnyal élükön, kinevetnek, nekilátnak a takarításnak, kizavarnak! Elsietek, hogy találkozzunk az előadáson!) Mit jelent az álom? (Maeterlinck, tegnap du. fürdőszoba-takarítás.) Talán csak annyit jelent, hogy nyakig szarban ülünk! (Ami nem is igaz!)

XI. 13.

Érdekes álom, kondérban főztem zsíros sonkát! Mellettem út, robognak el az autók. Egy dupla, nagy teherkocsi robog arra, Zoli⁹³ vezeti! A második, hozzácsatolt kocsi beleütközik egy

ajtófélfába, kis, fehér ajtó, azon kell átmenni a kocsinak! Most mi lesz? Nézem az üstöt, forr benne a sonka, bele van dobva nagy csokor vörös szegfű!? Zoli dobta be! Szedegetem ki a szegfűket! Semmi bajuk! Közben elment a teherautó, a kis fehér ajtó becsukva! Mit jelent ilyen badar álom?

1976. X. 9.

Álom: egy világoskék pongyola sárga mintákkal rajtam, a nyakán hátul valami vastag bélés. Ebbe kell átmennem Israelbe! Nagy fehér „label”⁹⁴ a pongyolán odaragasztva, nem lehet levenni! Próbálok belülről kinyitni a nyakán a pongyolát, sikerül nyílást találni, sorba előkerül csomó csempészáru ügyesen csomagolva. Talán drog. Valahogy Zsazsa próbálta tudtomon kívül átcsempészni!

Salerno, 1978. I. 16.

A 4 órás ébrenlét, hajnali elalvás, elképzelhetetlen álmok. (Csonka,⁹⁵ kerek asztalnál vendégek 10-en, alig férek Csonka mellé, mi vendégeink: „Milyen a vacsora?”, kérdem. „Nagyon jó, egészséges keveset enni.” „Kevés volt?” Nagyot nevet, én is. Szaladok a konyhába, egy nagy „tanyafélén”. Mi van még ennivaló? Semmi otthon! Vágják fel a szalámit! Tálalják a vendégeknek. Ő telefonál, valami régi „szerelmével beszél”, ide akar jönni a férjével. Látom a boldog arcát, elhatározom, hogy ha újra azt akarja, elmegyek, eltűnök. Legyen boldog! Sürgőnyt hoznak. „Kettő percen belül táviratozzon, akarnak-e idejönni?!” Ugyanattól a régi ismeretségtől? Otthagynom a sürgőnyt, nem fontos. Nem találok vissza a házba, egy tanyai cselédet kérem, mutassa az utat a „kastély”-ba?) Nyomasztó álom volt. Örültem 7-kor, felébredtem, csak álom volt!

⁷⁸ Matzner István (1902–1916), Márai Ilona öccse.

⁷⁹ Illés Endre (1902–1986) író, szerkesztő, drámaíró, kiadóigazgató, műfordító.

⁸⁰ Illés Endréné.

⁸¹ Crevette (fr.): garnélarák.

⁸² MÁRAI Sándor: *Föld, föld!... Emlékezések*, Vörösváry Weller, Toronto, 1972.

⁸³ Máraiék New Yorkban 1952 és 1967 között Manhattan északi részén, a Park Terrace West utca 100. számú házának 4. emeletén laktak.

⁸⁴ 1972. június 17-én rajtakaptak öt betörőt a Watergate-épületben, akik lehallgató készülékeket készítettek elhelyezni a Demokrata Párt elnöki irodájában. A szálak Nixon elnökig vezettek, ezért lemondott.

⁸⁵ Cs. Szabó László (1905–1984) író.

⁸⁶ Illyés Gyula (1902–1983) író, költő, drámaíró, műfordító.

⁸⁷ Orvieto: olasz borvidék. Abboccató (ol.): édes.

⁸⁸ IV. Károly (1887–1922), az utolsó magyar király (1916–1918) és felesége, Zita (1892–1989).

⁸⁹ Nachtkastl (osztrák ném.): éjjeliszekrény.

⁹⁰ MÁRAI Sándor: *Erősítő*, Az író kiadása, [Toronto], 1975.

⁹¹ Vince Istvánné Szegő Klára angol fordító.

⁹² A della Rocca család Máraiék szomszédjában élt Salernóban a via Trento 64. sz. társasházban.

⁹³ Meretey Zoltán (1903–1987) mérnök, vállalkozó, felesége Dicker Marcelle (1904–1983), Márai Ilona unokatestvére.

⁹⁴ Label (ang.): címke, cédula.

⁹⁵ Csonka Emil (1923–1982) újságíró, történész.

TELLINGER András

A HÁROMEZREK

Tellinger István hagyatéka

„Kutató alkot. Ez a gyengéje is: szívesen belemerül a részletek soha fel nem deríthető gazdagságába, és időnként ott ragad. Eszköze a tiszta vonal. Kompozícióit konstruktív építkezés jellemzi, gyakran a szurrealizmushoz közelítő tartalommal.”

(Csohány Kálmán, 1975)*

A közjegyző szünetet tartott, alig észrevehetően kihúzta magát, felém fordult, a szemembe nézett, és ünnepélyes hangon közölte: én lettem a Hagyaték Gondozója. Így kerültem egy társaságba a Kapu Őrzőjével, a Tengerek Királynőjével, a Gyűrű Hordozójával. Időnként összeülünk az Igazság Ligájával, együtt hallgatjuk a vadon szavát. És így maradtam magamra közel háromezer rajzzal, linómetszettel, rézkarccal, festménnyel.

Ekkora hagyatékon nincs mit gondozni. Nem lehet. Tartok tőle, nem tudom ellátni a feladatomat és megfelelni a megtisztelő, de sokkal inkább nyomasztó, formális, ugyanakkor visszamondhatatlan megbízásnak. Nem tudok ennyi munkát tárolni, és még nem találtam megoldást arra, miként hozhatnám be ezeket a köztudatba. Legszívesebben — apám akaratával végképp szembemelve — szétosztogatnám, elajándékoznám többségüket, ha biztos lennék abban, hogy jó falakra kerülnek. Inkább lógjanak, mint egymásra fektetve várják az enyészetet. Annak tényleg semmi értelme.

Emlékezni tudok. Mert apám — aki biológiai életének hatvannyolc éve alatt volt szerelemgyerek, lakatosinas, építésvezető, építőipari organizátor, gmk.-, kft.-, bt.- és kerámiagyár-tulajdonos, de mindezek felett és mindezek ellenére képzőművész, akit egy júliusi csütörtökön a mentőautóban láttam utoljára, furcsán puffadt arccal, felakadt szemmel, olyan színekben játszó bőrrel, amiket sosem használt volna — még nem halt meg. Fizikailag nincs jelen. Azt gondolom, sőt meggyőződésem, a teljes és visszafordíthatatlan halál akkor jön el igazán, amikor már senki nincs, aki emlékezne ránk.

Emlékszem rá apaként, ez maradjon egyelőre a titkom, és emlékszem rá művészként. Mert nekem ő a művész. Beszéltem már erről a temetésén¹, és kétszer meg is írtam². Volt idő, amikor az öcsémmel szerettük volna, ha még művészebb, ha hozza azt a bohém, nemtörődöm figurát, akivel általában a művészeket azonosítják, és akikkel mi is gyakran találkoztunk műteremlakásokban, kiállításmegnyitók utáni házibulikban, művészta-
borokban.

Reméltük, ha apánk is közéjük tartozna, nekünk is könnyebb lenne felszabadultabban gyerekek lenni. Irigylettük azokat a kortársainkat, akiknek ilyen művész-apa jutott. Hogy igazunk volt-e, ma sem tudom.

Apám nem keresett pénzt az alkotásaival. Mindig volt olyan munkája, ami biztosította a megélhetést. Ledolgozta a nyolc óráját az aktuális munkahelyén — úgy rémlik, kollégái jó szakembernek tartották —, és amikor hazaért, megkezdte a valódi munkát. Én pedig ebbe születtem bele, ebben nőttem fel. Szó szerint. 1967-ben állították ki először képét, abban az évben jöttem a világra. Az egész ház, pincétől a padlásig, tele volt képekkel, linóleumdarabokkal, rézlemezekkel, ecsetekkel, szerszámokkal, festékekkel, krétákkal, vegyszerekkel, kézi sajtókkal. A szemem előtt zajlott az egész folyamat: a ceruza- és tusrajzokból linómetszetek, rézkarok, cinkmaratások, diófapá-cok lettek, fokozatosan előkerültek a színek, a pasztellkréták, az akvarellek, az akrilok, az olajfestékek. A végére totálisan átvették a hatalmat, és a figurák absztrakt formákká lényegültek. Ami állandó maradt, az a szemekből, a zárt kompozíciókból áradó egyedüllét, amit apám egész életében próbált feltérképezni, így hozva létre a magánuniverzumát, és igyekezett azt egyenrangúvá emelni a világmindenséggel. Ez nem a magány okozta egyedüllét, inkább az egyedül születünk, egyedül halunk meg érzésének folyamatos monitorozása és megfogalmazása. Így jöttek létre azok a képek, amikhez gyerek- és kamaszkoromban menekültem, jobb híján, és amik elől fiatal felnőttként elfutottam. De ez másik történet.

E miatt az érintettség miatt nem tudom, mi az értéke ennek a hagyatéknak, és nem csak azért, mert se művész, se művészettörténész nem vagyok. A mottónak választott Csohány Kálmán-idézet írja le számomra a legpontosabban annak a szenvedélynek és esendőségnek a kettősségét, ami apámat leginkább meghatározta. Hogy munkássága jelenthet-e valamit a világnak, arról fogalmam sincs.

* CSOHÁNY Kálmán: *Bemutatjuk Tellinger István grafikáit*, Élet és Irodalom, 1975. szeptember 13.

¹ <https://arhiv.spanyolnatha.hu/archivum/2008-osz/24/in-memoriam-tellinger-istvan/tellinger-andras-bucsubeszede/1675/>

² TELLINGER András: *A beszéd trónfosztása*, Új Holnap, 2001/2. 33. TELLINGER András: *Duett*, In: *Tellinger István*, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, Miskolc, 2001.

MOKLOVSKY Réka

Kanadától Bulgárián át Japánig

 Szegény párok

(Válogatás a 19. CineFest Miskolci Nemzetközi Filmfesztivál hivatalos programjának nagyjátékfilmjeiből)

 Allatkirályság

2023. szeptember 1. és 9. között immár 19. alkalommal rendezték meg a CineFest Miskolci Nemzetközi Filmfesztivált, melynek hivatalos versenyprogramjában tizenhét nagyjátékfilmet mutattak be, ezekből kínálok most egy kis ízelítőt.

Vörös szobák

Lehetséges, hogy azt gondolom egy filmről, mesteri alkotás, mégsem vágyom arra, hogy a közeljövőben újra megnézzem? Egyértelműen igen. Tökéletes példa erre a Kanadából, Pascal Plante kezei közül kikerülő *Vörös szobák* (*Les chambres rouges*), melyet filmes iskolákban tananyagként is használhatnának: így kell az első perctől az utolsóig tartó, zsigerekig hatoló feszültséget teremteni a nézőben anélkül, hogy a filmvászonon bármi félelmetest vagy gyomorforgatót mutatnának. Tárgyalótermi drámaként indul: Ludovic Chevalier-t (Maxwell McCabe-Lokos) azzal vádolják, hogy elrabolt, szexuálisan abuzált, megkínzott, megcsónkított és meggyilkolt három kiskorú lányt, az ezekről készült videófelveteleket pedig a dark weben árulta. Innen ered a cím, a vörös szobák azok a feltételezettek, de nem bizonyítottan létező helyek a dark web bugyaiban, ahol licitálni lehet az ilyen brutális bűntettek megtekintésére. Az ügyet figyelemmel követi a fiatal és gyönyörű Kelly-Anne (Juliette Gariépy), aki modellként megszerzett keresetét online póke-rezéssel egészíti ki, és feltűnően járatos az internet eldugott zugaiban is, valamint egy másik városból érkező, naiv lány, Clementine (Laurie Babin), aki meg van győződve az általa

ismeretlenül is szeretett férfi ártatlanságáról. Ők ketten éjszánkánként letáboroznak a bíróság előtt, hogy reggel biztosan bejussanak, és amikor Kelly-Anne megtudja, hogy Clementine kezd kifogyni a pénzből, és nincs hová mennie, befogadja magához. Különös, rövid életű barátságuknak az vet véget, hogy Clementine kénytelen újraértékelni gyanúsított szerelmébe vetett hitét, és rájön, hogy a számára — és számunkra is — megfontolhatatlan Kelly-Anne-ben megbízni sem feltétlenül jó ötlet. Még Clementine mozgatórugóinál is jóval aggasztóbb, hogy a stáblistához érve sem egyértelmű, Kelly-Anne miért Chevalier megszállottja, miért megy el a végsőig, hogy felhívja magára a figyelmét, és miért éget fel minden hidat maga mögött a harmadik lány tortúrájáról készült, addig hiányzó, a per szempontjából döntő jelentőségű felvétel felkutatása közben. Montréal felhőkarcolói között, lecsupaszított, rideg terekben járunk, a sötétséget éles fények hasítják fel, a tárgyalóteremben lassan pásztázó, a Kelly-Anne képernyőin pergő kereséseket követő kamerától azt várjuk, hogy szörnyűségeket fed majd fel. Vincent Biron fényképezésétől kezdve a Dominique Plante — a forgatókönyvíró-rendező testvére — szerezte idegborzoló zenéig minden azért dolgozik, hogy a képzeletünket nyughatatlan feszültségben tartsa. A centrumban a nézőt megbabonázó Juliette Gariépy apró rezdülésekkel operál, míg a *Vörös szobák* csúcspontjára érve, az egész idő alatt üvegkalitkában ülő Maxwell McCabe-Lokos egyetlen sor szöveg nélkül képes beleégetni magát az agyunkba.

Vörös szobák

Mesterjátszma

Tóth Barnabás a 2019-es *Akik maradtak* után újabb nagyjátékfilmmel tért vissza a CineFestre. A *Mesterjátszma* Stefan Zweig 1941-es *Sakknovella* című kisregényét veszi alapul, azonban a cselekmény javarészt az '56-os forradalom után nyugatra menekülőket szállító utolsó vonaton játszódik. Márta (Varga-Járó Sára), a tehetséges sakkjátékos, és a túlélésük érdekében mindenre elszánt István (Váradi Gergely) sorsa kapcsolódik össze egy papéval (az *Akik maradtak* után ismét főszerepet játszó Hajduk Károly), akit az ÁVH fogva tart, és az emberi arc látványától való megfosztással kínozz, hogy kiszedjék belőle az elrejtett klerikális kincsek hollétét. Az eseményekben fontos szerep jut továbbá egy sakkozni vágyó férfinak (Mácsai Pál) és egy rejtélyes nőnek (Péterfy Bori). A film elejétől kezdve — amikor a fiatal szerelmeseket egy orosz tank hátráltatja abban, hogy elhagyják a szétlőtt budapesti utcákat — feltűnnek különös vizuális megoldások, zavart keltő vágások, melyek egyfajta töredezettség, a háttérben megbújó, a néző számára érthetetlen rejtély érzékeltetésével jelzik a később egymás után bekövetkező csavarokat. Végül összeáll a kép, ám a rejtély megoldása alighanem sokak számára hagy majd kellemetlen utóíz. A *Mesterjátszma* esetében hangsúlyosabb a kulcsín, mint a belbecs — Másik Szőke András operatőri munkája és Keresztes Gábor zenéje kiemelkedő, viszont a Fonyódi Tibor és Tóth Barnabás jegyezte forgatókönyvvel, illetve az utóbbi rendezésével vannak problémák; mintha túl sokat akarnának, nem tudnák, hol a határ, emiatt időnként a kívánttal ellentétes hatást érnek el. Igaz, hogy sikerült új megközelítést találniuk az irodalmi mű korábbi adaptációihoz képest — Várkonyi Zoltán az ötvenes évek végén, Philipp Stölzl 2021-ben rendezett belőle filmet, hogy két példát említsek —, viszont számos más filmből ismerős pillanatot hasznosítanak újra. Noha határozottan nagyobb ívű produkcióról van szó, mint az *Akik maradtak* esetében, amit szintén eredetileg tévéfilmnek szántak,

Mesterjátszma

Tökéletes napok

és idővel nőtte ki magát mozifilmmé, Tóth Barnabásnak itt is meggyűlik a baja azzal, hogy természetesnek, valódinak érződő közeget teremtsen. Mindenképpen elismerést érdemel Hajduk Károly alakítása, aki nem először bizonyította, hogy napjaink egyik legérzékenyebb, legkifejezőbb magyar színésze, aki jelenlétével mindig emeli az adott alkotás színvonalát.

Tökéletes napok

Ha megnézzük az európai mozi egyik nagy veteránjának, Wim Wendersnek a legújabb filmjét, az felér egy meditációval. A *Tökéletes napok* (*Perfect Days*) Jim Jarmusch *Paterson* című filmjéhez hasonlóan az átlagemberek hétköznapijaiban rejlő szépséget mutatja be lírai érzékenységgel, és közben tisztára mossa a néző lelkét. A történet egyszerűbb már nem is lehetne: Hirayama (Kōji Yakusho) Tokióban nyilvános vécéket takarít, reggelente gondosan meglocsolja növénygyűjteményét, vezetés közben örökzöld slágereket hallgat kazettáról, az ebédszünetében analóg fényképezőgéppel fákat örökít meg, és minden héten új könyvet vásárol és olvas el. A rutin mozgatta napok egyformaságát váratlan emberi kapcsolódások törnek meg, és hoznak magukkal apró, de nem jelentéktelen változást: Hirayama megismerkedik a nővel (Aoi Yamada), akinek kelekótya munkatársa (Tokio Emoto) próbálja csapni a szelet, felbukkan nála otthonról elsőkö unokahúga (Arisa Nakano), akit évek óta nem látott, és bizalmába fogadja annak az asszonynak (Sayuri Ishikawa) a volt férje (Miura Tomokazu), akinek a bárjába a szabadnapjain ellátogat. A középkorú férfi a sokak által alantasnak vélt munkát, melynek eredménye a következő pillanatban máris semmivé válik, saját elhatározásából, példátlan odaadással végzi. Számára igenis tökéletesek ezek a napok, irigylésre méltóan önazonos és kiegyensúlyozott személyiség, akinek a múltjáról csak keveset tudunk meg, fekete-fehér álmái is inkább csak sejtetnek, mintsem beavatnak titkos belső életébe. A Cannes-i fesztiválon a legjobb

színésznek járó díjjal méltán elismert Kōji Yakusho kisugárzása és minden egyes rezdülése egy mélyen érző, intelligens, jó embert mutat. Hirayama a társadalmi státusza miatt néha mintha láthatatlan lenne, gyakran fogadja értetlenség, hogy miért éppen ezt a szakmát választotta, és a befogadónak is el kell számolnia önmagában azzal, hogy mi alapján ítél meg egy embert. A film sokoldalúan használja a már említett dalokat, nemcsak a főhős érzelmeiről, hangulatáról vallanak, hanem az ízléséről, a szép iránti igényéről, annak értékeléséről is. Az, hogy miket és hogyan hallgat, kifejezi kívülálló voltát, ugyanakkor más emberekkel, a fiatalabb generációval való kapcsolódás lehetőségeként is szolgál. Toni Froschhammer vágása eléri, hogy hiába ugyanazokat a rituáliekat látjuk ismétlődni, nem válnak unalmassá, valamint érzékeljük az idő múlásának szubjektivitását, azt, hogy némely napok lassan folydogálnak, míg mások elrohannak mellettünk. A *Tökéletes napok* valóságos gyógyír korunk karrierorientált, az újabb és újabb élményeket hajszó örökös sietségére, melyben hajlamosak vagyunk elveszíteni a környezetünk iránti kíváncsiságunkat és lelkesedésünket, megfélemlítve arról, ami igazán számít, és hogy az elégedett élethez sokszor kevesebb is elegendő, mint azt gondolnánk.

Blaga leckéi

Az élet tanítja a legkeményebb leckéket. Jó pap holtig tanul. Az okos más kárán tanul, a buta a sajátján. Hosszan folytathatnánk a tanulásról szóló közmondások sorát. Közhelyekké váltak, de az

igazságtartalmuk nem kérdéses. A Karlovy Vary-i Nemzetközi Filmfesztiválon a legjobb filmnek és a legjobb színésznőnek járó díjjal kitüntetett *Blaga leckéi* (*Urtocite na Blaga*) címszereplője nem csak adja, kapja is a leckéket. Deák Kristóf *Az unoka* című filmjének bolgár rokona ez a film, melyben egy nyugdíjas tanárnő (Eli Skorcheva) azért fáradozik, hogy a rendőrként dolgozó férje halálát követő negyvenedik napig megadhatta neki a végzettséget, összekuporgatott pénzéből síremléket akar állíttatni a temető egy éppen felszabaduló helyén. Azonban mielőtt nyélbe üthetné az üzletet a kapzsi temetkezési vállalkozóval (Stefan Denolyubov), telefonos csalás áldozatává válik. Az asszonynak nem csak azzal kell megbirkóznia, hogy minden értékét elveszítette — a karikagyűrűjét is beleértve —, így pár nap alatt a semmiből kellene előteremtenie a megálmodott végső nyughely árát, hanem a nyilvános megaláztatással is, hogy tanult ember letére úgy megtevesztették, hogy ő maga dobta ki az ablakon a pénzt a csalóknak. Hiába tartotta be a szabályokat, és dolgozott becsületesen egész életében, a rendszer cserben hagyja, amikor segítségre szorul: a nyugdíja csekély, hetvenévesen nem kaphat sem hitelt, sem állást, és külföldön robotoló fiától sem várhat ilyen mértékű anyagi támogatást. Miután fáradhatatlan próbálkozásai, hogy tisztességes úton pénzt szerezzen, kudarcba fulladnak, látjuk, hogy valami megtörik Blagában. Menekültként Bulgáriába érkező, az állampolgárság megszerzéséért küzdő tanítványa (Rozaliya Abgarian) az asszony valódi céljáról mit sem sejtve igazítja el, hogyan kell az interneten feladni egy hirdetés.

Blaga leckéi

A megfelelő kulcsszavakra — saját kocsit és rugalmas munkaidő — rá is haragnak a csalók, így válik Blaga a lopott pénzt szállító futárrá, áldozatból bűnrészessé. Stephan Komandarev filmje a filmvászonra harminc éves kihagyás után visszatérő Eli Skorcheva jelenlétére, alakítására épít, és ezt teljes joggal teszi, a színésznő pusztán a testtartásával, a mozgásával rengeteg mindent ki tud fejezni. Blaga személyes történetén keresztül képet kapunk az időskori kiszolgáltatottságról, és tanúi lehetünk annak, milyen dermesztő következményekkel járhat, ha valakit egyre csak semmibe vesznek. Az egyedüllétet, a fásultságot, a jó és rossz között mindinkább elmosódó határokat fejezi ki Vesselin Hristov szürke tónusú fényképezésével. Shumen városa szocreál épületeivel, végtelenbe nyúló lépcsősorával és az államalapítók hegyoldalán magasodó emlékművével pedig több egyszerű háttérnél: Bulgária olyan arcát mutatja, amely a fővárossal ellentétben egyre inkább kiüresedő, elszegényedő.

Állatkirályság

Milyen nehézségekkel jár együtt a felnőtté válás? Hogyan viseli egy kamasz, ha ráébred arra, hogy jobban hasonlít a szüleihez, mint azt gondolta volna? Milyen sebeket ejt rajtunk a szeretetünk elengedése? Többek között ezeket a kérdéseket boncolgatja Thomas Cailley második nagyjátékfilmje rendezése, az *Állatkirályság* (*Le règne animal*) világában, ahol a lakosság egy része elkezdett ember-állat hibriddé mutalódni. François (Romain Duris) és fia, Émile (Paul Kircher) a francia fővárosból vidékre, egy, a „lányok” számára létrehozott központhoz költöznek, hogy közel legyenek a férfi feleségéhez, a fiú édesanyjához, aki elvesztve egykori önmagát, egyre bestiálisabb. Míg François a megváltozott körülmények dacára igyekszik egyben tartani a családot, Émile azt mondja az új osztályának, hogy meghalt az anyja, és sokáig úgy is viselkedik, mint aki legszívesebben tudomást sem venne a létezéséről, csak hogy mindent megváltoztat, hogy szembesülnie kell a saját átváltozásával. Az *Állatkirályság* egyik legerősebb pontja az élénk tárt rendkívül izgalmas világ, noha csak kevés információt kapunk róla. Éppen a bizonytalanság, az ismeretlentől való félelem osztja meg a karaktereket: vannak, akik szerint fel kell készülniük, hogy meg tudják védeni magukat a fenyegetéstől, mások az alkalmazkodás, a békés együttélés mellett teszik le a voksukat. A vizuális effektek lenyűgözőek, a megteremtett lények borzongatóak és szépek, nincs két egyforma közöttük — a film él a sejtetés eszközével, de sokszor játszik azzal is, hogy a mutánsokat mikor milyennek látjuk, hogyan reagálunk rájuk. Ugyanez elmondható a természeti környezettel kapcsolatban is, ami emberi szemmel nézve kiismerhetetlen és veszélyes, azonban ahogy Émile egyre otthonosabban mozog benne, úgy mi is meglátjuk a varázslatos menedék lehetőségét, ahol a „mások” önazonosan létezhetnek. Noha a filmet nézve az volt az érzésem, erősebb kézre lett volna szükség a történet-szálak vezetéséhez, hogy koherensebbek legyenek, Émile megrendítő érzelmi utazása, Paul Kircher zsigeri alakítása mindenképpen stabilitást nyújtott. Kár, hogy vele ellentétben Adèle Exarcho-

poulos nem kapott lehetőséget arra, hogy megcsillogtassa a tehetségét, segítőkész és empatikus rendfenntartó karakterével nem igazán kezdtek semmit. Az *Állatkirályság* egy szétszakadó család drámája, és egy fiatal fiú testi-lelki értelemben vett felnövésének története, de megjelenik benne az is, hogyan reagál a társadalom extrém helyzetekben, és mennyire tudjuk tolerálni azokat, akik eltérnek a „normálistól”. Ezzel egyidőben az ember és az állat, illetve az ember és a természet közötti viszony (újra) értelmezésére tett kísérlet is.

Szegény párák

Emma Stone karrierje eddigi legjobb alakítását nyújtja Yorgos Lanthimos káprázatos meséjében, melyet Velence után a világon másodjára Miskolcon vetítettek, hatalmas érdeklődéssel övezve. A film alapjául szolgáló, 1992-ben megjelent — magyarul eddig ki nem adott — Alasdair Gray-regény, a *Szegény párák* (*Poor Things*) Mary Shelley klasszikusának, a *Frankensteinnek* az újragondolása. A forgatókönyvet Yorgos Lanthimos *A kedvencét* és Emma Stone *Szörnyellőjét* jegyző Tony McNamara írta, akinek a pörgős, arcprítóan humoros *Nagy Katalin* — *A kezdetek* című sorozatot is köszönhetjük. Dr. Godwin Baxter (Willem Dafoe) egykori kísérleti alanyból lett zseniális, de apjához hasonlóan az erkölcsi határokat semmibe vevő tudós, aki a különböző állat-hibridek megteremtése után egy fiatal nőt kelt életre. Bella Baxter (Emma Stone) gyermeki naivitással csodálkozik rá a világra, és testének, szexualitásának fokozatos felfedezésével együtt öntudatra ébred. Az „apját” és a tanulmányozására kirendelt tanítványt, az idővel jegyesévé váló Max McCandlest (Ramy Youssef) hátrahagyva egy Duncan Wedderburn (Mark Ruffalo) nevű nőcsábással tart, akitől azt várja, hogy a test gyönyörein túl az őt hívogató nagyvilággal is megismerteti. Kinyílik és színessé válik hát az eddig beszűkül, fekete-fehér környezet, az előszeretettel alkalmazott halszemoptikát felváltja egy festmények szépségével vetekedő, szürreális látványvilág, maradnak viszont Jerskin Fendrix — akinek ez az első score-ja — tökéletesen tökéletlen, különös dallamai. A *Szegény párák* különöc, szeretetreméltó hősnője az Európán átívelő utazás során belekóstol az életbe, a megismert embereknek és eszméknek köszönhetően új horizontok nyílnak előtte, és ahogy meglátja embertársai igazi arcát, tudomást szerez a kegyetlenség, az erőszak és a nyomor létezéséről, egyre inkább kibújik mások irányítása alól, és független, önálló személlyé válik. A „vad ugrabugrálást” igencsak kedvelő Bellát egy idő után még a nemiségnél is jobban érdeklik a könyvek, felnövésének, szellemi érésének fontos jelzője az általa használt nyelv alakulása. A görög weird wave képviselőjének Magyarországon forgatott grandiózus alkotását a steampunk világ fantasztikus díszletei és kosztümjei, a szellemes és szórakoztató abszurditás, a nyelvi leleményesség, a férfi és nő közötti viszonyhoz, a női szexualitáshoz és emancipációhoz való bátor közelítés a 2023-as CineFest legegységesebb darabjává tette. A Velencei Nemzetközi Filmfesztivál Arany Oroszlán-díját garantáltan számos más elismerés követi majd a közelgő díjszezonban.

BERECZKI Zoltán

Búvópatakként futó gondolatok

(Sulyok Miklós – Bán András: A Miskolci Építész Műhely. Terc, 2022)

1977-ben frissen diplomázott építészek csapata érkezett Miskolcra, és állt munkába az Északterv-nél. Érkezésük egy hosszabb tárgyalássorozat eredménye volt. Miskolcra és az Északtervnek építészekre volt szüksége, a fiatal építészek pedig együtt szerettek volna maradni az egyetem után, lehetőleg egy vidéki városban letelepedve. A város közös lakóházat ígért nekik, a Kerepesi Ferenc által vezetett Északterv pedig az újonnan érkezők által nagy tiszteletben tartott Bodonyi Csabát és Ferencz Istvánt mint mestert, és egyfajta autonómiát a hatalmas — regionális hatáskörű — tervezővállalaton belül. Így kezdődött a Miskolci Építész Műhely 1977-től 1989-ig tartó története. Ahogy Sulyok Miklós fogalmaz a kötetben, „a csoport tagjairól egységes listát összeállítani nem lehet, mert a fluktuáció az évek során meglehetősen erős volt, és változott a közös munkavégzés intenzitása is.” Felsorolása alapján a következő építészek voltak a csoportban már 1977-ben: Golda János, Gergely Katalin, Horváth Zoltán (Figura), Klie Zoltán, Noll Tamás, Novák Ágnes, Pírity Attila, Thoma Ágnes, Sári István. Egy évvel később érkezett Szőke László, 1979-ben Rudolf Mihály, 1981-ben Farkas Pál, 1983-ban Lohrmann Mária, Rostás László, Viszlai József. A csoporthoz lazábban kötődött Bede István, Dobai János, Galkó Júlia, Horváth Benő (ökológus), Kosdi Attila, Lautner Emőke, Máté János, Rauschenberger János, Puskás Péter, Taba Benő, Tompos Lajos, Vincze Ildikó (keramikus).

A nevek felsorolását azért tartottam fontosnak, mert saját tapasztalatból tudom, hogy a Miskolci Építész Műhely nevetörténete-pusztán létezése nincs benne sem az országos szakmai (építészeti), sem a miskolci értelmiségi köztudatban, azonban biztos vagyok benne, hogy a fenti névsorban a Műút sok olvasója talál ismerős neveket.

A fent felsorolt építészek közül a csoport felbomlása után is, a mai napig Miskolcon folytatja munkásságát a mester Bodonyi Csaba, illetve Pírity Attila, Szőke László, Rudolf Mihály, Rostás László, Viszlai József, Kosdi Attila, Lautner Emőke, Puskás Péter, Taba Benő. 2013-as, hirtelen bekövetkezett haláláig a városban dolgozott Horváth F. Zoltán is.

Az, hogy a Miskolci Építész Műhely mint csoport miért nem ismert, egy nagyon érdekes paradoxonnak köszönhető, amit a könyvet olvasva értünk meg. Ez a csoport ugyanis nem állított önmagának emlékművet, nem egy monolit ideológia

köré szerveződött, és építészeti viselkedése éppen az illeszkedésről, és nem a „nagy építészeti gesztusokról” szól. Bodonyi Csaba 2006-os önéletrajzi kötetében (*Vallomások*) megfogalmazott gondolatai a csoport egyfajta tömör programjaként is értelmezhetők: „Az épületet a település felől szemlélem, s nem fordítva. Az építészeti individualizmust károsnak, kerülendőnek érzem. Hiszek az építészeti kontextusban. Elfogadom, hogy a település a halhatatlan, melyben az épületek cserélendő, cserélhető elemek.” Ide kíváncsnak szintén Bodonyi Csaba szavai a Magyar Építőművészet folyóirat 1988-as, teljes terjedelmében a Miskolci Építész Műhelynek szentelt különszámából: „a műhelymunka egyik legfontosabb (s talán egyetlen deklarált) célja a szakmai heterogenitás, a személyes alkotói szabadság kialakítása és megőrzése volt, s nem egy teória követése és ápolása; a szakmai sokszínűség és nem valamiféle (szellemi-személyes) bálványimádát”.

Mielőtt ezeket a gondolatokat a kötet alapján jobban körülményeznénk, érdemes pár szót ejteni magáról a kötetről és szerzőiről. Sulyok Miklós budapesti művészettörténész, a kortárs magyarországi építészet kutatója. Közélebbi kapcsolatba a Miskolci Építész Műhellyel 1987-ben került, amikor a Budapest Galéria munkatársaként kiállítás szervezett a csoportosulásnak. A kapcsolat azóta is tovább él: Sulyok Miklós kurátora volt a Műcsarnokban 2019-ben megrendezett II. Építészeti Szalon (Tér///Erő) Miskolci Műhelyt bemutató kiállításának, könyvet írt Bodonyi Csaba építészetéről (MMA Kiadó, 2019), és 2009-ben írt a Miskolci Galéria Kollektív Házat (a Miskolci Építész Műhely otthonát) bemutató kiállításának katalógusába. Bán András szintén budapesti művészettörténész, műkritikus, egyetemi oktató. Miskolcra több szalon kötődik: 1991-től a Miskolci Egyetemen vizuális antropológiát oktatott, 2008 és 2013 között a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum vezetője volt. Az ő kezdeményezésére és szervezésében jött létre 2009-ben a galériában a Kollektív Házat és egyben a Miskolci Építész Műhelyt bemutató nagyszabású kiállítás.

Magának a kötetnek a gerincét a Miskolci Építész Műhely tagjaival készült interjúk adják, de ezeket a szerzők tanulmányai foglalják keretbe, helyezik kontextusba. Nagyon erős felütést ad a bevezetőben Sulyok Miklós interjúja Bodonyi Csabával. Az idén nyolcvanéves mester láthatóan büszkén sorolja fel tételen a Miskolci Műhely egykori tagjainak valóban imponáló

szakmai sikereit. A teljesség igénye nélkül: 12 Ybl-díj, egy-egy Kossuth-díj és Nemzet Művésze cím, és így tovább. Ennél is fontosabb, hogy szintén tételesen felsorolja, mik azok az elvek, gondolatok, amiket a műhely szellemiségéből az utódműtermek folytattak:

- a téralkotás elsődleges fontossága,
- a kontextualista szemlélet,
- a hely szellemének, a lokális értékeknek a tisztelete a FOLYTATÁS igényével,
- a technológiai függetlenség (felülemelkedettség),
- az épület és település, a jövő és múlt egyidejű és egyenrangú fontossága,
- az organikus településszemlélet stb.

Az interjú közvetlen hangvétellő, tegeződő, Sulyok Miklós nem is próbálja a témától való távolságtartás látszatát kelteni. Ez egy tudományos műben hiba is lehetne, itt azonban a kötet összes interjújában érződik, hogy a művészettörténész személyesen is jól ismeri interjúi alanyait, és ez — párosulva a ténnyel, hogy ugyanakkor nem kollégák, nem is voltak azok, nem is egy városban élnek — növeli az interjúk hitelességét.

A bevezető Bodonyi-interjú után Sulyok Miklós tanulmányai következnek, melyekben távolról haladva közelít a témához, így nagyszerűen kontextusba helyezve azt: az 1960–80-as évek magyar építészetének bemutatásától indulva a nagy állami regionális tervezővállalat, az Északterv bemutatásán keresztül megérkezünk a csoport közös lakhelyéül szolgáló Kollektív Házhoz (Bodonyi Csaba, 1979), majd a Miskolci Építész Műhely munkásságához. Mielőtt az interjúkhoz érnének, találunk egy tételes felsorolást a műhely tagjainak **főbb** (kiemelés az eredetiben) munkáiról, majd kiállítászerűen (tömör bemutató szöveggel, tervrajzokkal, fotókkal) meg is ismerünk ezek közül néhányat.

A talán legfontosabb fejezet az interjúkat tartalmazza, ezeket egy kivételével Sulyok Miklós készítette. A kivétel az első interjú, amit még 2003-ban készített Pálinkás György a mesterek (Bodonyi Csaba és Ferencz István) mesterével, a 2014-ben elhunyt Plesz Antallal. Ő formálisan nem kötődött a Miskolci Építész Műhelyhez, 1976-ban már el is hagyta az Északtervet és a várost, ennek ellenére nem csak Bodonyi Csaba és Ferencz István beszél róla mint megkerülhetetlen egyéniségről, nagy tanítómesterről. A fentebb említett, 2009-es miskolci kiállítást Plesz Antal nyitotta meg, az interjú után a megnyitón elmondott beszédének leirata olvasható.

A további interjúk sorrendiségének rendezőelvét sajnos nem sikerült megfejtenem. Ferencz István első helye — mint Bodonyi mellett a második mester — logikus, utána viszont a sorrendiség sem időrendet, sem névsorrendet nem követ, ez azonban nem különösebben zavaró. Az interjúk változó hosszúságúak, és illusztrációk gazdagítják őket. Kicsit zavaró, hogy ezek az illusztrációk nem feltétlenül az interjúalany épületeit ábrázolják, hanem olyanokat is, amiket az interjúalany megemlít

(pl. Golda János interjújában található kép Pazár Béla miskolci Adeptus-székházáról, Rudolf Mihály interjújában Thoma Ágnes sajoszentpéteri lakótelepéről). A felületesebb olvasó (aki esetleg csak átlapoz egy-egy interjút, és csak a képaláírásokat olvassa el) így az adott építész műveként értelmezheti ezeket az épületeket, annál is inkább, mert az Adeptus-székház esetében nem közli a képaláírás a tervezőt.

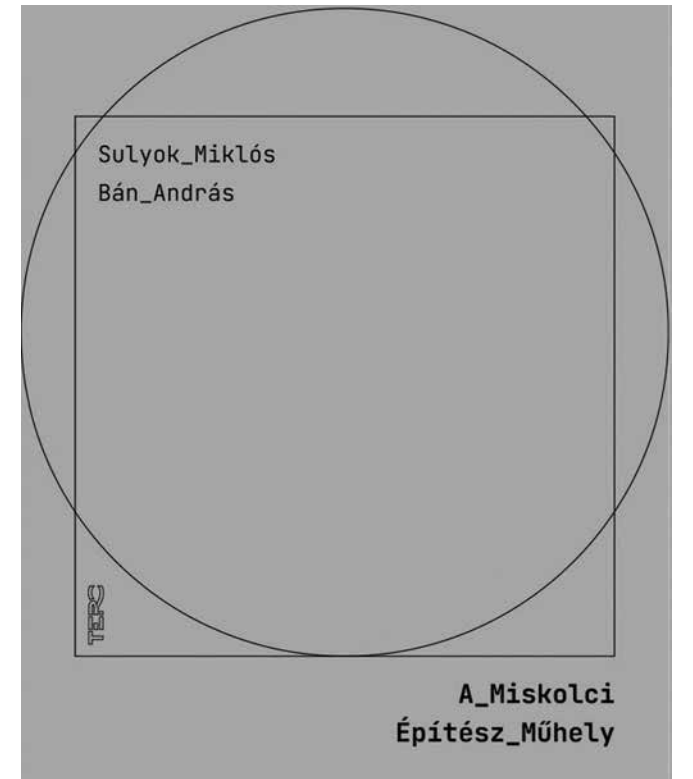
Az interjúk készítésekor valószínűleg az volt a kiindulás, hogy minden alany hasonló kérdéseket kap, de ehhez a beszélgetés során Sulyok Miklós nem ragaszkodott mereven: értő módon reflektál az elhangzottakra, visszakérdez, néhol vitába is száll. Látható a szakmai felkészültsége, nemcsak általánosságban, hanem az interjúalanyok munkásságát illetően is. Ennek (is) köszönhetően az interjúkat tartalmazó fejezet nem egyszerűen különálló szövegek gyűjteménye, hanem valóban összefüggő könyvfejezet. Több helyen található reflexió másik interjúra, illetve a tanulmányokban foglaltakra is rákérdez több helyen a szerző, ezzel lehetőséget adva a fontosabb gondolatok bővebb kifejtésére.

Sulyok Miklós tanulmányai és interjúi után Bán András fejezete következik, ahol a Kollektív Ház történetét mutatja be a korba helyezve, adatokra támaszkodva, ugyanakkor nagyon élvezetes, esszéjellegű stílusban. A fejezetet archív fotók illusztrálják, de az eddigiekkel szemben nem tervrajzokról vagy épületekről: életképeket láthatunk a Kollektív Ház minden napjairól, a korábban megismert alkotók megelevenednek. Az életrajzokat tartalmazó, adatgazdag zárófejezet (Sulyok Miklós) jó ellentéppontja Bán András tanulmányának, egyben a kötet tulajdonképpeni lezárását alkotja. Azonban a kötet itt nem ér véget: következik egy függelék, amelyben a már említett 1988-as Magyar Építőművészet-különszámából átvett idézetek vannak, ahol kortársak írnak a Miskolci Építész Műhelyről. Ezek a kortársak az építészet és az építészettörténet-írás igazi sztárjai: Makovecz Imre, Finta József, Csete György, Borvendég Béla, Moravánszky Ákos, Pazár Béla szólal meg. Az írások erősen tükrözik szerzőjük habitusát: hosszúságukban, műfajukban, stílusukban jelentősen különböznek, azonban éppen ezért több szempontból is megismerhetjük, hogy közvetlenül a szétszéledés előtt, 1988-ban mit gondoltak a szakmabeliek a műhelyről. Makovecz is, Finta is kiemeli a műhely sokféleségét. Számomra, aki Rudolf Mihály irodájában (műhelyében) szívtam magamba (öntudatlanul, de erről később) a műhely szellemiségét, Moravánszky szavai különösen kedvesek: „a miskolci építészek szeretik szertelennek, kissé kaotikusnak látni és láttatni magukat, átmentve diákéveik önkifejezési szabadságát komorabb, alkalmazotti éveikre”. (A recenziónak ezen a pontján fontosnak tartom megjegyezni, hogy jelen cikk írója Rudolf Mihály irodájában kezdte építészpályáját 2004-ben, és bár azóta PhD-fokozatot szerzett és egyetemi oktató lett, Rudolf Mihályt azóta is mestereként tiszteli.) 1988-ban Bodonyi Csaba már 45 éves volt, és a műhely tagjai is 33–36 évesek. Személyes tapasztalat, hogy Bodonyi Csabában 80 évesen, Rudolf Mihályban 70 felé közelítve is megvan a mai napig

az önkifejezési szabadság, a humor és az ironia szeretete. De mielőtt rátérnénk a személyesebb szálakra, néhány szó arról, hogy hogyan illeszkedett a Miskolci Építész Műhely szellemisége, hozzáállása a kortárs trendekbe.

A kötetben két irányzat jelenik meg ezzel kapcsolatban visszatérően: a posztmodern és a (kritikai) regionalizmus. Véleményem szerint mindkettő kicsit hibásan. Igaz ugyan, hogy a csoport színrelépése a magyarországi posztmodern kezdeteivel esik egybe, és maga Golda János mondja el, hogy „telibe kaptunk minket a posztmodern, mint egy cunami”, ennek megfelelően sok épületük posztmodern jegyeket mutat, de többen is elmondják, hogy az építészeti posztmodern nem érzik sajátjuknak. Anélkül, hogy ezeket kigyűjteném, ismét Bodonyi Csabát idézem az 1988-as Magyar Építőművészetből a posztmodernnel való viszonyukról: „Nehéz küzdelemmel, de túl vagyunk rajta, most úgy tűnik, ez az irányzat nem elég »poszt«, sem nem elég »modern«. Azt az építészetet keressük, amely nem épül a stílusok tagadására, de nem követ régi stílusokat vagy stílus-keveréket sem, hanem az összes stílust integrálja, s a jövőt keresi.”

Több helyen említik ugyanakkor a kötetben — és mindig pozitív előjellel — a posztmodern településszemléletét. Azonban azok a nézetek, amiket leginkább a műhely Varsói Konfrontáció című várostervezési pályázatra 1981-ben készített anyagában olvashatunk, már az 1960-as években, jóval a posztmodern előtt megjelentek, mindenekelőtt Kevin Lynch (*The Image of the City*, 1960), Jane Jacobs (*The Death and Life of Great American Cities*, 1961), és Christopher Alexander (*A City is Not a Tree*, 1965) műveiben. A pályázat területfelhasználási tipológiai elemei (metszéspont, vonal, mező) nagyban emlékeztetnek a Lynch-féle, a települések képét meghatározó elemekre (Nodes, Edges, Paths, Districts). A Miskolci Műhely településszemlélete, településtervezési munkáinak módszere ennél is jobban emlékeztet Alexander gondolataira, metodológiájára. Mivel a Sulyok–Bán kötetben csupán két helyen említik Alexandert (egy helyen Bodonyi, egy helyen Golda), nem lehet tudni, hogy ez mennyire tudatos átvétel volt, és mennyire egymástól független, de egymás felé konvergáló gondolatokról van szó. Alexander fent említett, 1965-ös, rövid, de annál nagyobb hatású írása 1974-ben rövidítve megjelent magyarul a Budapesti Műszaki Egyetem építész-kollégiumának folyóiratában, a Bercsényi 28–30-ban. A folyóirat főszerkesztője ekkor Noll Tamás volt, a munkatársak között ott találjuk Golda Jánost és Thoma Ágneszt is. Azonban Alexandernek ez az írása inkább csak problémafelvetés volt. Tételmondata a következő: „Egyre szélesebb körökben ismerik fel manapság, hogy a mesterséges városokból hiányzik valamilyen lényeges alkotóelem. A patinás ősi városokhoz képest az a modern törekvésünk, hogy mesterségesen alkossunk várost, emberi szempontból teljesen sikertelennek bizonyult.” Ne feledjük, 1965-ben járunk, még évekkel a posztmodern építészet színre lépése előtt! Alexander későbbi, nagy hatású kötetei (1975: *The Oregon Experiment*, 1977: *A Pattern Language. Towns, Buildings, Construction*, 1979: *The Timeless Way of Building*, 1987: *A New*

Theory of Urban Design) egymásra épülő módon konkrét tervezési módszereket is tartalmaznak, melyeket egyrészt nemzetközi pályázatokon és munkákon, másrészt egyetemi műhelymunka során érleltek ki (Alexander és munkatársai). Az 1979-es kötet fogalmazza meg, hogy egy város teljes nagyléptékű rendje létrehozható pusztán lépésenkénti cselekvések révén (means of incremental piecemeal acts). Ez a Miskolci Műhely szempontjából is kulcsfontosságú gondolat gyakorlatilag egy az egyben visszaköszön a Varsói Konfrontáció anyagában. A pályázatnak az a rajzsorozata, amiben a városközpontban felépített panelház településszerkezetet romboló hatását gyógyítják be, gyönyörű példája az Alexander-féle, a természetes növekedést szimuláló, lépésről lépésre kialakítandó „process of repair”-nek.

Érdekes ugyanakkor, hogy Alexander módszerei leginkább csak a Varsói Konfrontáció után hat évvel megjelent, *A New Theory of Urban Design* című kötetben kristályosodtak ki. Ebben definiálja és bővebben kifejti a már a korábbi kötetekben is érintett „teljesség” (wholeness) fogalmát. „Amikor a múlt legszébb városait nézzük, mindig lenyűgöz bennünket az az érzés, hogy ezek valahogy organikusak. Az »organikuságnak« ez az érzése nem a biológiai formákhoz való viszony homályos érzése. Ez nem analógia. Ez egy pontos vízió egy sajátos szerkezeti minőségről, amellyel ezek a régi városok rendelkeztek [...] és rendelkeznek. Ezek a városok mint egy egész növekedtek, a teljesség saját törvényei szerint.” A teljességért a folyamat a felelős, az építészet tehát sosem lezárt, hanem mindig egy nyílt végű folyamat.

Ez a szemlélet Bodonyi Csaba és Ferencz István munkáiban Noll Tamás szavai alapján már a Miskolci Műhely ideje előtt megvolt: „Gyűjtöttük az akkori fősodortól eltérő, más szemléletű terveket, ekkor talákoztunk Bodonyi Csabával és Ferencz Pistával is. Lementünk Miskolcra, és elkértük a manilai nemzetközi városépítészeti pályázatra készített tervüket. Ez a terv volt a harmadik döntő momentum, mert ebben az építés mint folyamat jelent meg, nem csupán mint önálló műalkotás vagy objektum. Bennünket nagyon megragadott a gondolat: a város és az épület állandó változása.” Ezt később is kiemeli, amikor a Miskolcon elsajátított szakmai látásmódról beszél: „Az építészetnek mint folyamatnak a kezelése, az építészet nem mint elvont esztétikai alkotás, hanem mint az élet valóságos helyzeteire adott válasz. [...] Egy-egy építészeti gesztus vagy jelentés sokkal jobban és más szempontból is értelmezhető, mint ha csak tárgyként tekintünk egy épületre. Ezt a szemléletet Miskolcon kaptuk meg. [...] A városi szövetben megkeresni az erővonalakat, amelyre rá lehet építeni, abból kifejtve az építészeti reakciót, illetve megkeresni a program sajátos logikáját és azt ráültetni erre a szövetre. Ebből a kettőből jön ki az alkotás, ami olyan, mint egy születés. Nem a fejünkben van, hanem ténylegesen egy idő során alakul ki a forma.”

Alexander az 1987-es kötetben fejti ki pontról pontra város-tervezési szabályait és alapelveit is, majd a kötet második felében egy esettanulmányon ezek működését is bemutatja. Az egész munka mind felépítésében, mind elveiben, mind módszereiben, mind illusztrációiban megdöbbentő hasonlóságot mutat a Miskolci Építész Műhely hat évvel korábbi pályázati anyagával. A műhely tehát ekkoriban intellektuálisan együtt mozgott a szakma globálisan legnagyobb elméivel. Ez Szőke László 1986-os, *A „miskolci” településszemlélet kialakulása. Bevezetés az organikus településszemléletbe* című írásán is tetten érhető.

Tovább is tudnám sorolni a párhuzamokat Alexander és a Miskolci Műhely munkássága között — talán még Ferencz István Avas-déli jezsuita komplexumának a nőtt jellegét kell mindenképp megemlíteni —, éppen ezért kicsit meglepő, hogy a kötet erről nem ejt szót, ehelyett többször említi Kenneth Frampton kritikai regionalizmusát. Véleményem szerint ez az irányzat ugyan több pontjában rokonítható a műhely tevékenységével, de mégsem illik rá teljesen. A Frampton-féle regionalizmus helyhez kötődik, és Frampton könyvének vonatkozó fejezetében kontextusukból kiragadott épületeket mutat be, épületléptékben gondolkodik. A Miskolci Műhely szellemisége konkrét helyen nőtt ki ugyan, de nem kötődik konkrét helyhez, mivel minden egyes munkánál az adott hely megértéséről szól: bármilyen organikusan fejlődött, történeti városban lehet így viselkedni. Ezt bizonyítják Bodonyi, Ferencz korai városépítészeti pályázati tervei is, melyek Afrikába, Ázsiába készültek.

Érdemes egy bekezdés erejéig kitérni a Miskolci Műhely és a magyar organikus építészet viszonyára, ahogy ez a kérdés a kötet több helyén is előkerül. Véleményem szerint a Makovecz Imre, Csete György nevével fémjelvezhető organikus irány-

zat meglehetősen távol áll a műhely munkásságától. Bodonyi az 1970-es évek építészetéről 1980-ban ezt írta: „a ’70-es évek építésze (a modern mozgalom vadhajtasaként) a körbejárható egyéni (?) filozófiák alapján épített körbejárható egyedi épületek létrehozására törekszik [...]”. Az organikus mozgalom is ilyen szoborszerű, körbejárható épületeket hozott létre, míg a Miskolci Műhely tagjai több helyen, többször kifejtik, hogy mindig az illeszkedés, a kontextus a fontos (és ez munkáikon is látszik). Az egyetlen, a szó makovecki értelmében organikus épületük Taba Benő — mára sajnálatos módon elpusztult — Bükki Nemzeti Park kapuépítménye. Taba Benő ezzel kapcsolatban ezt mondja a kötetben: „Makovecz is járt az Északtervben néhányszor, beszélgettünk, felajánlotta, hogy csatlakozzam a csapatukhoz. Én udvariasan elhárítottam, mert olyan építésznek érzem magam, aki minden feladatban más és más.” Tehát itt is az adott helyhez való alkalmazkodás elve kerül elő.

Szintén többször felmerül a kötetben az a kérdés, hogy meglátszik-e a városon a műhely tevékenysége, illetve hogy mi-
ben érhető tetten (ha tetten érhető) a műhely öröksége. Érintettségem okán ezeket a kérdéseket nem tudom személyes szálak bevonása nélkül megválaszolni. Kezdjük talán az elsővel: meglátszik-e Miskolcon a Miskolci Építész Műhely keze nyoma? A kötet több megszólalója szerint nem. Szerintem pedig nagyon, és ehhez gyerekkori, kamaszkori emlékeimhez fordulok. 1977-ben, abban az évben születtem, amikor a műhely megkezdte tevékenységét. Általános iskolás voltam még, amikor épült a technika háza (Bodonyi Csaba, 1981–1988), és nagyon érdekesnek, vonzónak találtam, ahogy a Korvin tömb magastető, teraszos „lábasházait” (Novák Ágnes, 1982) is, sőt, emlékszem arra is, hogy már gimnazista koromban mennyire tetszettek a berekaljai sorházak (szintén Novák Ágnes, 1982). A Ferencz István által megmentett és áttervezett malomépületre (zenemalom, 1981) is emlékszem ebből az időszakból, szintén szerettem és érdekesnek találtam, nagyon másnak, mint a környező lakótelepet. Ahogy természetesen gyerekkori családi-iskolai kirándulások során mindig megcsodáltam a Bükki Nemzeti Park jelképes kapuját is (Taba Benő, 1983–1984). Szintén emlékszem (már gimnazista, majd egyetemista koromból) a Miskolci Galéria épületének átalakulására (Viszlai József, 1990–2000), ahogy egyik — mindmáig — kedvenc miskolci utcaszakaszom, a Rákóczi utca Sötétkaputól délre eső része még vonzóbb, érdekesebb lett, de az időtlen hangulata megmaradt. Mindezt nem azért sorolom fel, hogy azzal dicsekedjem, milyen éles szemű gyerek voltam, inkább a Miskolci Műhely tagjait szeretném meggyőzni arról, hogy még egy gyerek is, aki akkoriban semmit sem tudott ró-
luk, észrevette a kezük nyomát a városon. És nemcsak a városon: gyerekként sokat jártam rokon kapcsolatok okán Harsányban, és nagyon szerettem a domboldalban jelként, tájékozódási pontként elhelyezkedő, időtlennek tűnő kis ravatalozót (Rudolf Mihály, 1984).

Ugyanakkor szomorú, hogy városunkban még 2022–2023-ban is olyan beavatkozások zajlanak, amilyenek ellen a műhely

már lassan fél évszázada megpróbált fellépni. Az úgynevezett turbókörforgalom és a Dayka-áttörés kialakítására gondolok. Mindkét nagyléptékű beavatkozás (gyakorlatilag sokszagos utak építése lakóterületeken) jelentősen roncsolja a városzövetet, nincs tekintettel a kialakult struktúrára és erővonalakra, nem javít, hanem ront az adott környék képén-élhetőségén.

A fentebb feltett második kérdés, hogy van-e a műhelynek kimutatható szellemi öröksége. Ismét saját példával tudom a kérdést megválaszolni. 2004-ben végeztem a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán, és utána szeptemberben Miskolcon, Rudolf Mihály irodájában álltam munkába. Az egyetemen oktatóink általában a „körbejárható egyéni filozófiák alapján épített körbejárható egyedi épületek” terveit részesítették előnyben. A következő évek Rudolf Mihály irodájában (a fogalomra vált „Hadasban”) életem meghatározó időszakának bizonyultak: szellemi műhely volt, ahol nemcsak az aktuális munkákból, hanem a beszélgetésekből, anekdotákból és az irodába időnként benéző más kollégákkal folytatott eszmecserekből is rengeteget lehetett tanulni. Jellemző egyik kollégám véletlen elszólása, amikor az egyik ebédszünet után a belvárosban sétáltunk: menjünk most már haza. Természetesen az irodára gondolt, nem az albérletére. A Hadas valóban az otthonunk volt, szellemi-szakmai értelemben mindenképp.

Később felhagytam a tervezéssel, és egyetemi oktató lettem. Sajnos nem Miskolcon, mivel itt nincs építés- vagy építőmérnök-képzés, hanem a Debreceni Egyetem Építőmérnöki Tanszékén (a lakhelyem természetesen továbbra is Miskolc maradt). Negyven évvel a Miskolci Építész Műhely indulása után, 2017-ben némileg váratlanul megkaptam a tanszék településmérnöki msc képzésén a Városépítészet nevű tárgy oktatását, angol és magyar nyelven. Egyrészt logikus döntés volt, hiszen az építőmérnöki tanszéken én voltam/vagyok a kevés építész végzettségű oktató egyike, azonban (akkor még) nem voltam szakértő a témában. Első előadásaimat egyfajta intuitív tudásra fűztem fel, aminek a forrásával nem is igazán voltam tisztában.

A következő években fokozatosan, tudatosan egyre jobban beleástam magam a városok rejtelmeibe. Ebben nagy segítségemre volt a külföldi diákjainkkal 2018-ban elkezdett és azóta is folytatott közös műhelymunka. Ezek a diákok a világ minden részéről érkező fiatal felnőttek, már rendelkeznek egy — általában építészmérnök BSc, építőmérnök BSc, urbanista BSc — alapdiplomával, és gyakran munkatapasztalattal is. A visszajelzések alapján általában az a megközelítés számukra a nagy reveláció a velünk töltött évek alatt, hogy a városokat meg kell fejteni, mielőtt bármilyen módon beavatkoznánk, és a beavatkozás sosem lehet értékromboló, mindig folytatnia, kiegészítenie, javítania kell a meglévő — gyakran évszázados — mintázatokat.

Idén én is megszereztem a településmérnöki diplomát. A diplomamunkámat készítve átfogóan megismertem Christopher Alexander munkásságát, és egyrészt teljesen lenyűgözött, másrészt sok helyen a saját(nak gondolt) gondolataimra, elképzeléseimre ismertem nála, egy magas rendszerbe szervezve. Júni-

us 16-án védtem meg a diplomamunkámat, és június 29-én, a miskolci bemutató után vettem először a kezembe Sulyok Miklós és Bán András *A Miskolci Építész Műhely* című kötetét. Bár hamarabb megtettem volna. Ekkor jött ugyanis a még nagyobb felismerés: a városokról, településekről szóló szemléletemet, gondolkodásomat tudat alatt szívtam magamba 2004-től kezdve, a Miskolci Műhely tagjaitól. A főszereplő mondja Umberto Eco *A Foucault-inga* című regényében, hogy „azt hiszem, azzá leszünk, amire az apánk a holt időkben, olyankor okít, amikor épp eszé-
ben sincs nevelni.” Valahogy így nevelődtem fel én is szakmailag Rudolf Mihály és alkalmanként a többiek — mindenekelőtt Bodonyi Csaba, Szőke László, Rostás László — társaságában.

Sulyok Miklós és Bán András könyve számomra gyakorlatilag egy folyamatos aha-élmény. Annak egy újabb bizonyítéka, hogy gyakran külső nézőpont kell ahhoz, hogy felismerjük, ami az orrunk előtt van, amiben nevelkedtünk, amiben élünk. A fenti bekezdéseket oktatói tevékenységemről éppen ezért tartottam relevánsnak leírni. A Miskolci Építész Műhely szellemisége tovább él, és meglepő helyeken bukkan majd elő újra: külföldi diákjaink a városmorfológia tudományának rokon szemléletével és konkrét módszereivel kiegészülve elviszik magukkal — Sulyok Miklós és Bán András könyvének köszönhetően immár nevesítve — vagy haza, vagy tovább, ahol végül letelepednek, és elkezdik szakmai tevékenységüket. Ez többnyire nem Magyarországot jelenti. De nem én vagyok az egyetlen, aki egyetemen oktat a Miskolci Építész Műhely tagjai vagy tagjainak tanítványai közül, a saját példám csupán egy a sok közül. Bodonyi Csaba mondja a kötetben Plesz Antalról az alábbiakat: „A generációs felelősség és önzetlenség volt a legfontosabb, amit tőle tanultam, s hogy a tanítvány mesterének azzal köszönje meg, amit tőle kapott, hogy folytatva és átértékelve továbbítja azt a következő, még fiatalabb generáció felé.”

Végezetül, a kötet erényeinek tárgyalása után meg kell említeni egy fájó problémát. A tördelés, oldalterv annak ellenére, hogy díjat nyert, nagyban nehezíti az olvashatóságot. A világos háttér előtti világoszöld betűk lámpafény mellett gyakorlatilag olvashatatlanok. A bekezdések teljesen értelmetlen ide-oda ug-rálása nemcsak csúnya, hanem értelemzavaró is: az angolszász tipográfiában a bekezdés behúzása idézetet jelöl, így, aki szokott angol nyelven is olvasni, annak különösen zavaró. Sok helyen a sorok túl hosszúak (túl sok a karakter egy sorban), ami szintén nehezíti az olvashatóságot. A képek kékes-lilásra változtatott árnyalata pedig nagyon nehezíti az építészeti tervek, fotók értelmezését.

A tartalmat azonban ez nem érinti. A Miskolci Építész Műhely című kötet hiánypótló mű, jól megírt, jól szerkesztett, adat- és információgazdag, ugyanakkor regényszerűen olvasható. Nem csak az építészet iránt érdeklődőknek és nem csak miskolciaknak érdemes átlapozni, elolvasni.

„’56 után lettek írói ambícióim”

*Részlet Szilágyi Sándor Petri Györggyel készített
Oral History interjújából (1984–1986)*

SZILÁGYI SÁNDOR: Gyuri, én voltaképpen egyrészt a verseidnek a hátterét, a nyersanyagát szeretném megtudni, másrészt meg a verseidtől teljesen függetlenül a ’60-as, ’70-es évek fordulójára egy elég sötét folt, mert ami kiderül róla a publikációkból, hát az édeskevés, úgyhogy majd erről is faggatnák. De ma inkább arról szeretnék faggatni, hogy ami nekem a legfeltűnőbb, hogy a családról, apádról, ilyesmikről nincsenek verseid. Ha jól tudom, nem is ismerted az apádat.

PETRI GYÖRGY: Apámat nem ismertem: egy éves múltam, amikor meghalt, ’44 karácsonyán. Hát azért valamennyire, ilyen stilizált módon, az *Örökhétfőben* van a nagymamáról szó.

Ebben azt írod, hogy a nagymama nevelt.¹ Ez csak egy fordulat, vagy pedig...

Hogy is mondjam: nem, ez valamennyire igaz, hogy a nagymama egy ilyen domináns, erős személyiség volt a családban, és hát kisgyerekkoromban, amikor még anyám, nagyapám dolgozott, a nagynéném dolgoztak, a nagymama volt az állandó személy otthon.

Hol laktatok?

A Vízivárosban: Batthyány utca 23.; ezt őrzik egy versnek a címe.² De a család az nem pesti, hanem apai ágról Bácskából származom, apám Szabadkán született; az apai nagyapám, az a családnak a szerb zsidó ága. A nagypapa kereskedő volt; ez egy nagyon-nagyon gazdag zsidó textilesz családban.

Hogy hívták őket?

Perl. Na most, ott a dédnagypapa volt igazán gazdag, de valahogy már ő is elkezdte a vagyont elkölteni politikára; valahogy bekapcsolódott. Általában ezek a bácskai zsidók nagyon lelkes függetlenségi és ilyen ultramagyarok voltak. Szóval a dédnagypapa részben megszerezte a vagyont, de kezdte keményen el is költeni. Aztán a nagypapa egészen az elszegényedésig produkálta a pénz elverését. A nagymama, az apai nagymama, egy szerb asszony volt, egy gazdag bunyevác nagygazdacsaládnak a gyer-

meke; állítólag szép asszony volt, de írástudatlan: a fiaitól tanult meg — már többgyerekes családjában — annyira írni, hogy leveleket írjon.

Őroluk csak szájhagyomány útján tudsz valamit, vagy maradtak fenn relikviák is?

Voltaképpen nagyon kevés. Na most az anyai családom az félig szintén a Bácskából ered. Az anyai nagyapám ága az egy zombori sváb kereskedőcsalád. Az is nagyon hasonló családtörténet, csak ott nem a politika játszott szerepet. Anyai dédanyám egy gazdag vaskereskedő volt, akinek voltak halvány értelmiségi ambíciói, állítólag osztrák lapokba írt gazdasági cikkeket; nem néztem utána, hogy miket. Egy nagyon szép asszonyt vett feleségül, aki nagyapám gyerekkorában megszökött a segéddel, meg nagyjából a családi vagyonnal. Na most a segéd tartotta dédnagymamát addig, amíg a dohányt el nem verték, és utána lelépett. A dédapám elkezdett inni, és nagyon fiatalon — azt hiszem, harmincnyolc éves korában — föbbe lőtte magát; nagyapám árva házába került, tanonc lett, kereskedőtanonc, és aztán felküzdötte magát ilyen tisztviselői rangra. Az anyai nagymama törvénytelen gyerek volt, részben sváb, részben tót őstől; ők Dunaföldváron laktak, aztán Óbudára kerültek, aztán megint vissza Dunaföldvárra: nagymamám kesztyűvarrónő lett. Szóval Dunaföldváron ismerkedett meg a nagyapámmal, és aztán furcsa módon megint visszakerült az egész család a Bácskába, egy Hódság nevű községbe. Ez Szabadkától negyven kilométerre, egy erősen iparosodott nagyközség volt, ott lett ilyen főkönyvelőszerűség a nagyapám, és ott dolgozott abban a textilgyárban kishivatalnokként az anyám is, meg az apám ott volt üzletkötő, így ismerkedtek meg. Aztán az anyai nagyszüleim ’41-ben felköltöztek Budára, ebbe a Batthyány utcai lakásba.

De ez hogy jött?

A lábjegyzeteket Szabó Gábor készítette.

¹ Pontosabban: „A nagymama / növesztett engem / ilyen roppan nagyra, / szívósrá, szépre, erősré.” NAGYMAMA, in. Petri György *Összegyűjtött versek*, Magvető, Budapest, 2003: 156. [A továbbiakban: *Összegyűjtött versek*].

² A vers címe: HA AZ EMBER; az utca és a házszám a két első versszakban neveződik meg. *Összegyűjtött versek*, 151.

Ez úgy, hogy tulajdonképpen ez egy pesti vállalat volt, aminek Hódságban volt egy leányvállalata, és ott valahogy a jugoszláv-német viszony, szóval a háborús aggodalmak miatt a gyártulajdonos az egész gyárat feltelepítette Pestre, és így a nagyapám hozta magával. Anyámék akkor még Belgrádban éltek. Amikor a németek megtámadták Jugoszláviát, akkor apám a jugoszláv királyi hadseregben volt, valamilyen tartalékos tisztként bevonultatták őt is, és hát ezt pillanatok alatt szétverték, és akkor apám is feljött, anyám meg lényegében gyalogszerrel menekült föl Belgrádból Pestre, ahol ugyanannál: ennek a hódosági vállalatnak a pesti központjában dolgozott anyám is, meg apám is addig, amíg munkaszolgálatos nem lett. Tudod, voltak ezek a különböző, még enyhé zsidótörvények, amikor előnynek számított az, hogy az apám a dédszüllőig visszamenőleg ki volt keresztelkedve, meg hogy az anyám az akkori nomenklátúra szerint öskereszténynek számított; ez volt az „árja a párja” törvény. Ez annyi előnyt jelentett, hogy az ilyen zsidók munkaszolgálatosok lettek ugyan, de nem vitték őket ki az országból. Akiket ez a kedvezmény nem érintett, azok kikerültek Ukrajnába meg ezekre a veszedelmesebb helyekre. Apám lényegében utászsegéd-szolgálatokban dolgozott Szolnokon, Sopronkőhidán, aztán itt már a Pesti Védművek nagy vasútjavításait a Keleti pályaudvarnál barakkban érte, úgyhogy valamilyen szöveteséges vagy orosz bombázásnál ott maradtak mindannyian.

Ez már ’44.

’44 szeptember 17-én volt ez a bombatámadás. Akkor én egyéves voltam.

Mikor is születél?

’43. december 22.

Azt mondtad, hogy apai ágon politikára költötték a pénzüket. Ez mit jelentett pontosabban? Lapot alapítottak, vagy mi?

Nem; korteshadjárat, választási hadjáratok finanszírozását jelentette, a Függetlenségi Párt kasszáját gyarapította.

Makón is erős volt ez a párt, ha jól tudom.

Te, ez az egész dél-magyarországi részen nagyon erős volt, és én úgy tudom, hogy Szegeden is, de Szabadkán is volt egy ilyen komoly tradíciója ennek a zsidó ’48-asságnak. Ezt a Millennium is erősítette. Jellemző, hogy az apámat Attilának hívták, az még egy megszokottabb név, de a testvérek, azok Lehel, Gellért, Ipoly, Vértes, Zita, Előd, Kolozs, szóval ezek egyértelműen ilyen Árpád-házi nevek. És ahogyan az anyám elbeszéléseiből tudom, ez az életforma a nagyapám szabadkai házában is egy kifejezetten ilyen dzsentroid, vidéki nagygazdastílusban ment, nagy vendégségekkel és nagy háztartással, ünnepi alkalmakkor cigánybandával, szóval ez teljesen a szabadkai, bácskai úri világnak a hagyományai szerint folyt. Nagyapám kifejezetten buzgó, templomjáró katolikus volt.

Ennyi keveredés után van-e valamilyen tudatod neked? Tehát magyarság, zsidóság, ilyesmi?

Te, hát azt hiszem, alapvetően — kisgyerekkoromtól kezdve — a felemáság érzése. Hát én is katolikusnak lettem megkeresztelve, hittanra jártam tizenhárom, sőt: tizennégy éves koromig, rendszeresen ministráltam mindennap a templomban. Anyám valahogy nagyon buzgón vallásos volt, de ebben volt valami oppozíciós beállítottság is az ’50-es évek vallásüldözésével szemben. Ugyanakkor az iskolában engem többnyire zsidónak tartottak a német nevem miatt, meg mit tudom én, mi miatt.

Akkor téged még úgy hívtak...

Perlnek hívtak.

Mikor magyarosítottad?

Tizenhat éves koromban.

Te kezdeményezted?

Én. Ez egyszerűbb valahogy; írói névnek választottam.

Otthon mondták neked, hogy zsidó voltál? Vagy ez hogy volt?

Ugyanúgy, ahogy nagyon sok ilyen családban, akik részben vagy egészben zsidók voltak, és megszenvedték az üldözéseket: hosszú ideig azt akarták, hogy én ne tudjak erről, vagy ne induljak egy ilyen hendikeppel és hátránytudattal az életben, hanem engem mint egy keresztény úrifíút igyekeztek nevelni, de egyre inkább találkoztam a személyemet érintő antiszemitizmussal, ami nem volt veszélyes, de...

Emlékszel valamilyen ügyre?

Te, inkább ilyen gyerekes megjegyzésekre, hogy én nem szerettem megenni a kenyér héját, mert rosszak voltak a fogaim, és akkor azt mondták, hogy te szemét zsidó; meg hogy hallottam, hogy úgy a ministráns társaim összesúgnak mögöttem, hogy ez zsidó. Most ez engem nem érintett olyan komolyan, olyannyira nem, hogy én is használtam az olyan kiszólásokat gyerekkoromban, hogy te hülye zsidó, mint egy átlagos gorombaságot. És akkor valahogy az anyám egyszer csak mégiscsak közölte velem, hogy ne beszélj így fiam, mert hát az apád is... Most akkor ez úgy eléggé összezavart bennem, hogy akkor én most zsidó vagyok, vagy keresztény vagyok, vagy... Ez később, kamaszkoromban megfordult, mert akkor meg valahogy a barátaim többsége zsidó volt, és akkor én ezt magyaroztam, hogy nekem milyen furcsák a származási körülményeim. Akkor gyakran még olyan szemrehányást is tettem nekem, hogy én ettől el akarom határolni magam, enyhíteni akarom a zsidó származásomat ezzel. De ugyanilyen felemás volt

ez az úrigyerekséghez való viszonyom is, mert mit tudom én, a családi bútorokból meg könyvekből úgy érezni lehetett egy hajdani úri életformának a romjait. Na most ugye akkor az, amiben laktunk, semmiképp nem volt úri lakásnak tekinthető. Hát ez egy kétszoba-hallos lakás volt, elég jó bútorokkal, de valahogy nyilván a nagyanyámnak az iparos eredete jött vissza, hogy szépen volt berendezve a lakás, már hogy ilyen igényesen és polgári ízléssel, de az élet úgy igazából a konyhában zajlott.

Anyád is veletek lakott?

Nekünk ott két lakásunk volt. Egyikben lakott a nagyanyám, nagyapám és az egyik nagynéném, és egy emelettel följebb, a második emeleten volt egy garzonlakás, ahol laktunk, én meg az anyám.

És a mamád eljárt dolgozni?

Anyám dolgozni járt.

Ő mit csinált?

Te, hát így '46-ig, amíg nem államosították azt a vállalatot, ahol dolgozott, ugyanott volt könyvelő, és aztán elég váratlan fordulat a Honvédséghez került polgári alkalmazottnak, mert kerestek német és szerb nyelvtudású embereket. Ez ilyen látszólag bizalmi állás volt, de tulajdonképpen a kémelhárításnál volt alkalmazott. Az volt a dolga, hogy magnóra vegyék a külföldi rádiók anyagát, tehát ehhez kellett a nyelvtudás, hogy meg tudja különböztetni a moszkvai rádiót a belgrádi rádiótól. Most hát akkor vált élesebbé a dolog, amikor a nagy összeveszés volt Jugoszláviával, és anyám akkor ebben a munkakörben volt, és ott dolgozott még valamivel a Rajk-per után is, de akkor nemsokára elbocsájtották — akkor racionalizálásnak hívták, munkaerő-csökkenésnek volt álcázva, de igazából megbízhatósági alapon ment. Először felajánlottak neki egy magasabb állást, de megpendítették, hogy akkor nem ártana belépni a pártba, anyám meg ettől ódzkodott, és aztán '56-ig, a gyerekkorom további részében, a Honvédség után volt egy nehéz időszak, mert nem tudom pontosan, mi volt a munkakönyvi minősítése, amikor eljött, de nem volt a legkedvezőbb, mert annyira nem tudott elhelyezkedni, hogy akkor átmenetileg gyári munkás volt egy évig az óbudai Nyersolajszivattyú Gyárban, ilyen betanított munkát végzett, utána pedig félmaszekbe került, szóval bedolgozó volt, kelméket festett. Ez egy aránylag kellemes periódus volt, mert valahogy az ilyesfajta munkákkal jobban lehetett már akkor is keresni, mint hogyha valaki fizetésért dolgozott.

És ez ment '56-ig?

Ez ment egészen '58-ig, és akkor anyám valahogy úgy stabilizálódott, és a Vendéglátóipari Vállalatnál nyomtatványraktáros volt, ezt csinálta aztán egészen nyugdíjig.

És valamit említettél, hogy kesztyűket is...

Az a nagyanyám.

Ja, a nagymama? És ő mit csinált?

Nagymama elkezdett dolgozni, amikor nagyapám már betegeskedett, és aztán amikor nagyapám nyugdíjba ment — valamikor '54-ben, azt hiszem —, akkor a nagymama nagyon fontos kereső lett, és aztán egészen hetvenvalahány éves koráig varrta a kesztyűket. Ez elég nehéz munka volt, mert ilyen nagy ipari kesztyűket kellett lábhajtású varrógéppel varrni.

És te is besegítettél?

Besegítettem, igen, de nagyjából az egész család besegített; munka után anyám is, meg a nagyapám is, aki nyugdíjasként a bevásárlást csinálta. **Mert több versedben is szerepel, például „kesztyűként kifordítva ugyanaz”; „hittem a / világot — kesztyűként! — kezemre húzni”...**³

Hogyne, hát ez azért azt jelenti, hogy olyan '53-tól '60-as évek közepéig, amíg gyakran haza is jártam, addig ez egy állandó élmény volt, hogy ott volt a konyhában a varrógép, ezek a kesztyűhalmok, és fordítottam ki ezeket.

És '56-ból mi maradt meg? Most nem a karácsonyra gondolok, mert azt megírtad.⁴ Hát, te akkor voltál ugye...

Tizenhárom éves.

Gondolom, úttörő voltál. Vagy ez hogy volt?

Kérlek szépen, én úttörőnek úttörő voltam, de, hogy úgy mondjam, ez olyan mély nyomokat nem hagyott bennem. Maga a Víziváros és a Medve utcai iskola, ahova én jártam, ez egy nagyon furcsa, az akkori szóval két szempontból is reakciós környéknek számított. Egyrészt volt egy ilyen régi kisúri népessége a környéknek, ezek az ilyen kegydíjas katonatisztözvegyek, kis-kereskedők, postatisztek, MÁV-alkalmazottak. És aztán — jó, hát a háború azért megkeverte ott is a lakosságot — elég sok lumpen elem volt például az iskolatársaim között. Úgyhogy valahogy abban a világban, ahol én éltem, olyan túl nagy becsülete a rendszernek nem volt.

És ez számodra kiderült akkor?

³ T.D.-HÖZ, *Összegyűjtött versek*, 96; METAFORÁK HELYZETÜNKRE, *Összegyűjtött versek*, 84.

⁴ KARÁCSONY 1956, *Összegyűjtött versek*, 222.

Te, hát a legnagyobb mértékben, hogyne! Hát ez mondjuk kiderült abból, hogy akkor még többnyire volt délelőtt és délután is tanítás, mert kevés volt a tanterem, sok volt a gyerek, és mit tudom én, a májusi litániák, az októberi ájtatosságok, ezek délután beleestek a tanítási időbe, és az osztályfőnök simán elengedett ministrálni. Meg hát emlékszem az Emil bácsira, az úttörővezetőre (mellesleg természetrajzot tanított), hát az is inkább ilyen furcsa, svihák, kicsit bohém pasas volt, aki alkalmazkodásból vállalta az úttörővezetést. Nem volt abban sok politika: pingpongoztunk meg ilyenek.

Visszaemlékszel az általános iskolai osztálytársaidra? Maradt még valaki közülük, vagy valakik?

Te, hát maradtak többen, akikkel együtt jártam, és valamelyest közéleti emberek lettek. A Papp Zsolt⁵ meg a mostani londoni tudósító, az Aczél Endre.⁶

De ezekkel később nem jártál össze.

Nem, de hát velük aztán együtt jártam gimnáziumba is, meg hát többé-kevésbé egyetemre is. Ők előbb kezdtek el egyetemre járni, előbb is végeztek.

De menjünk vissza kicsit, hogy '56-ból neked mi maradt meg?

Bármilyen meglepő, én '56-ot már ilyen gyerekes szinten ugyan, de nagy politikai tudatossággal érzékeltem. Szóval mindenestre amikor 23-án valami különóráról jöttem ki a Medve utcai iskolából, már kezdődött a mozgolódás a Bem rakparton, és akkor én ebben nagy kíváncsisággal azonnal részt vettem: egy garnitúrával eljutottam a Műegyetemre, mert ott volt egy gyűlés, akkor egy másikkal vissza a Bem térre, de ott már éppen lezajlott; még azt hiszem, a Bessenyeit hallottam szavalni,⁷ de akkor már ment a tömeg a Parlament felé. És akkor már voltak jelszavak; és arra emlékszem, hogy „ne csináljunk mindent késve, Nagy Imrét a vezetésbe!”, meg akkor már rakták ki a zászlókat az ablakokba; hát ez is egy jelszó volt, hogy a „magyar zászlót kitenni!” Ja, és hallottam Nagy Imrét beszélni; ott voltam a Parlamentnél, amikor ez a bizonyos beszéd, amikor rosszul kezdett hozzá, hogy „kedves elvtársak”, és aztán az átváltás a „magyar barátaim”-ra. Meg az egész, ahogy rettentő lassan érkezett meg, és...

Mi körül érkezett meg, hány körül? Emlékszel rá?

Emlékeim szerint ez olyan délután hat óra körül, hat óra után lehetett már.

De nem volt még sötét?

Nem, nem; biztos, hogy nem.

Hallottad erősítés nélkül? Mert állítólag egy darabig nem volt kihangosítva.

Nem volt erősítés. Most én ott álltam lent, egészen az alatt az erkély alatt, szóval őt is láttam, és elég közel voltam. Elég nagy volt a tömegnek az alapzaja, szóval nem hallottam rendesen, de erre a megszólításra határozottan emlékszem, és erre a bizonytalanságra.

Melyik erkély volt ez? Hogyha szembeállunk a Parlamenttel...

Ha szembeállunk a Parlamenttel, akkor a hajdani Kossuth híd felé eső oldalon, amerre most a metró van, ott van egy ilyen kis erkély. Ott egy ilyen lépcső van, és a lépcsőn álltam diákokkal, és egy „Éljen a lengyel-magyar barátság!” táblát szorongattam, amit a kezembe nyomtak egy teherautóról, szintén diákok. Na most ez egy furcsa élmény volt, a beszéd, mert szóval, hogy is mondjam: rögtön valami ilyen deheroizált módon láttam meg a történelmi pillanatot, hogy megérkezik az az ember, akit várnak, és akkor megszólal, de rosszul szólal meg, a tömeg felmorajlik, és akkor ráindít még egyszer. És hát aztán ott voltam még, ha jól emlékszem, 26-án is — mindig belezavarodok, hogy ez 25-én vagy 26-án volt a Kossuth téren, ez a csúnya ávos provokáció.⁸

No, várjál még! 23-án mi volt még?

Te, még 23-án akkor, amire még emlékszem, hogy valamikor este nyolc után keveredtem haza, este nyolc körül viszont már a budai oldalon voltam, mert az ablakokban kinn voltak a rádiók, és a Gerő-beszédet sugározták ki az utcára. Hát, nagyon várta mindenki azt a bizonyos beszédet, de aztán Gerő végül lefasisztázta az utcán lévő embereket.

Ez így volt, hogy lefasisztázta?

Igen. Emlékszem, valami ilyen fordulat [volt], hogy „az utcákon reakciós és fasiszta csöcselék ellenforradalmi jelszavakkal”...⁹

Ezek szerint mentél már haza.

⁵ Az MKKE, illetve a Budapesti Corvinus Egyetem Filozófiai Tanszéke egyetemi docense, majd haláláig egyetemi tanára volt.

⁶ 1968–1974 között a Magyar Távirati Iroda külpolitikai tudósítója, később szerkesztője, majd az MTI pekingi, illetőleg londoni tudósítója.

⁷ Bessenyei Ferenc október 23-án az egyetemistákkal érkezett a Bem-szoborhoz, és ott szavalta el a tömeg előtt a *Szózatot*.

⁸ 1956. október 25-én magyar és szovjet fegyveres alakulatok tüzet nyitottak a békés és fegyvertelen tömegre a Parlament előtt; ez volt a „véres csütörtök”.

⁹ Ez ebben a formában nem hangzott el. A vonatkozó szövegrészlet: „Következetes harcot folytatunk a sovinizmus, az antiszemitizmus és minden egyéb reakciós, népgyűlölő, embertelen irányzat és nézet ellen. Ezért elítéljük azokat, akik ifúságunk körében a sovinizmus mételeyét igyekeznek terjeszteni, s a demokratikus szabadságot, amelyet államunk a dolgozó népnek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használtak fel.” (A beszéd hangfelvétele: <https://www.youtube.com/watch?v=ZFqPOzroESQ>, 6:25–7:05.)

Mentem haza. Hát, szóval valahogy bennem volt az is, hogy én gyerek vagyok, és anyám rettenetesen aggódott értem, és hát várt haza délután négyre az iskolából, és lett abból este kilenc, mire hazaértem. És hát akkor másnap reggel már a rádióból lehetett értesülni, hogy a köznyugalom nem állt helyre.

Ti a Magyar Rádiót hallgattátok? Vagy hallgattátok a SZER-t is? Mármint nemcsak ekkor, hanem az '50-es években.

Az '50-es években mi Londont hallgattuk elsősorban,¹⁰ valamiért ez egy '44-es hagyomány maradt. A Londoni Rádió, az volt a megbízhatóság szimbóluma valahogy. És az '50-es években hallgattuk a Szabad Európát is, de a Szabad Európa az '50-es években tényleg nagyon rossz volt abban az értelemben, hogy rengeteg effektív kacsát közölt, másrészt elég ostobák voltak a szövegek, tehát ilyen reakciós vágyalmokat próbált mint várható politikai történet, predikciót beadni.

Na, most tulajdonképp itt érdemes arról beszélni, hogy hogy' is érintett ez engem akkor ilyen tudatos módon már ahhoz képest, hogy tényleg kisgyerek voltam. Szóval az anyám valahogy — tulajdonképp az akarata ellenére, mert nagyon féltett attól, hogy én meg a család belekeveredjünk bármibe — ő nagyon sokat politizált otthon. Neki valahogy egy vallásos elemekkel átszótt szocializmusképe volt, amiben vannak ilyen helyes elvek, hogy az emberek legyenek szabadok, egyenlők és testvérek, meg hogy tényleg nincs szükség nagytökre meg nagybirtokra — de hát ugyanakkor *ezek*¹¹ folyton hazudnak. Tehát egy ilyen morálizáló, túlfeszített igazságérzetű lény volt anyám, és hát állandóan magyarázta nekem azt, hogy amit Jugoszláviáról mondanak, az nem igaz, mert látta, hogy hogy' alakult ott meg az antifasiszta ellenállás, és neki az egy ilyen személyes sérelem volt, hogy ezt szintén bemocskolják. Ő személy szerint a Titóval is szimpatizált mint partizánvezérel, meg mert a Rákosiék mondtak róla rosszat, ezért is szimpatizált vele. És hát a Nagy Imre '53-as kormányra kerülését az egész család úgy ünnepelte, hogy na, hát végre most egy kicsit jobb lesz, és talán az örület alábbhagy.

Ebből te mit érzékeltél? Hát tíz éves voltál!

Egyrészt ezt mondták otthon. Én nagyon felnőttek körül élő gyerek voltam, szóval akkor éreztem jól magam, ha ott üldögélhetek, és hallgatom, hogy [mit] beszélnek a felnőttek, és nagyon érdeklődő, szóval koráért voltam. A másik oldal az, hogy én hihetetlenül megkaptam ezt a forradalmi meg partizánromantikát a kisiskolás nevelésben. Tehát tulajdonképp az, hogy jöjjön egy forradalom, az egy olyan fasza dolog volt; szóval végre élőben láthattam azt, hogy tüntetés van, tömegek vannak az utcán, ropognak a fegyverek. Szóval ezt a fajta romantikát, azt hiszem, hogy abba a generációba annyira belenevelték, hogy nagyon nehéz lett volna meggyőzni arról, hogy ez nem magától értetődően csak jó lehet, hiszen most olyasmi történik, ahogy az iskolás könyvekben meg van írva a forradalom.

Szása Tüskevecs...

Igen, igen! Meg a Mareszjev, a hős pilóta! És hát anyám ráadásul még a Honvédségtől is hozta haza ezeket az egészen szörnyű partizántörténeteket: ezek voltak az '50-es évek füzetes regényei. Szóval valahogy az volt az emberek normális fejlődése, hogy hősi halált halnak, tehát, hogyha erre egy kedvező alkalom nyílik, az eleve csak vonzó lehetett. Meglepő módon megtaláltam pár hónapja egy '56-os, vagy '57 eleji noteszemet, ahol ilyen girbegurba betűkkel lefektettem egy kis kiáltványt, hogy „Mít kíván a magyar nép!”. És hát ezek kiterjedtek a szovjet csapatok kivonására, a szabad sajtóra, a magyar–szovjet uránegyezmény megszüntetésére, szóval mondhatni, hogy részletekbe menő politikai éleslátásról tettem tanúságot. Jó, hát ezeket természetesen részben a különböző falragaszokból, a rádióba beolvasott szövegekből meg a sajtóból [szedtem össze]. Hát a forradalom alatt, amikor elég sokféle sajtó jelent meg, mindig én mentem ki a nagyapámmal újságot beszerezni, és ezeket mindet frissében el is olvastam. De nem álltam gyerekként egyedül ezzel, mert a hozzám hasonló, házbeli gyerekekkel együtt mindent olvastunk, meg tele volt különböző kéziratossal falragaszokkal a város, és ezeket valahogy meg is beszéltek a gyerekek is egymás közt.

Ezt a kis kiáltványt: erre nem emlékszel vissza, hogy ezt valami alkalommal írtad, hogy összejöttetek a barátaiddal, vagy ezt hogy csináltad?

Annyira emlékszem, hogy a házban lakott egy férfi, akit aztán '58 elején fel is akasztottak...

Mert...

Részben, mert fegyvereket halmozott fel otthon, és beismerte, hogy ezeket a fiatal fiúkat, akikkel lényegében csak valami informális kapcsolatban lehetett, tehát hogy ő ébren tartotta bennünk a forradalmi öntudatot. Abszolút nem volt szervező típusú ember. Úgy bukott le, hogy fényes nappal az ablakban pucolta a fegyvereit, szóval tényleg bolond volt egy kicsit. És mondom, hogy őt '46-ban már elítélték életfogytiglanira, a „köztársaság megdöntésére irányuló kísérletért”, nevezetesen — ezt is saját maga ismerte be — hogy a Parlamentet akarta felrobbantani; kevesebbel nem érte be. Meg '44-ben a nyilasok üldözték, szóval egy ilyen igazi politikai futóbolond volt, nagyon szimpatikus ember. És hát egy ilyen politikai priusszal — fennállt még a statárium — először életfogytiglanira ítélték, de az ügyésznő súlyosbítást kért, és így felakasztották.

De te azt mondd, hogy nem voltál ebben benne.

Én nem voltam benne; nem is tudom igazából, hogy ez mennyire volt szervezett dolog, de azt tudom, hogy akkor több ilyen politikai szegénylegény volt, aki fiatalokból próbált verbuválni ilyen gyerekes, kezdetleges dolgokat. De sokat beszéltem a pasival, aki elég informált volt a pufajkások disznóságairól meg a közvetlenül a forradalom leverését követő megtorlásokról, és ez bennem igencsak fokozta a forradalom melletti lojalitást. És egyáltalán, én akkor olyan jó két esztendőre teljes letargiába estem, hogy most itt mindennek vége lesz, és jön vissza valamilyen szürke, unalmas [korszak].

Ezt már akkor is így gondoltad?

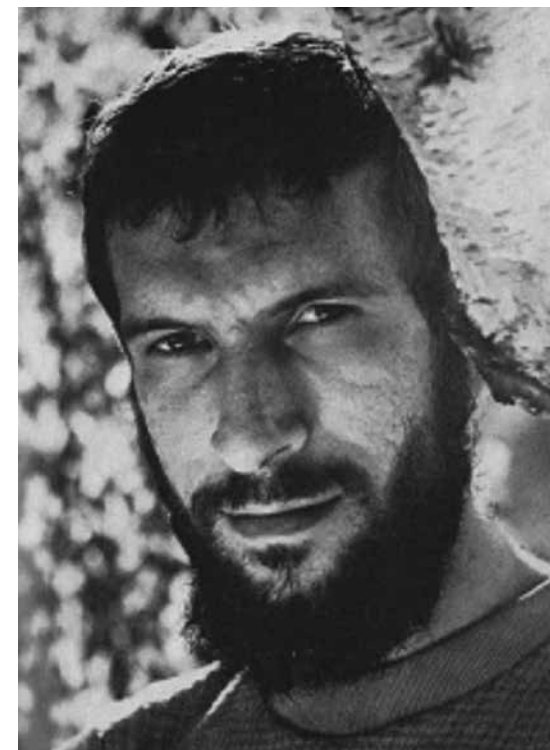
Szóval az nyilvánvalóan meghaladta egy gyereknek a politikai fantáziáját, hogy azt el tudjam képzelni, hogy itt most nem az '50-es évek fognak visszatérni egy az egyben, hanem valami bonyolult, kacskaringós történet kezdődik. Nem, akkor ezt úgy gondoltam, hogy itt volt egy szép forradalom, ezt leverték, és most jön egy ilyen szürke, nyomott [időszak].

Az '56-ot ott hagytuk abba, hogy este hazamentél. És akkor otthon mi volt? Anyád hogy fogadott?

Te, hát először is borzasztóan izgultak, mert szóval az anyám ilyen Cassandra-természetű nő; neki egyfelől nagyon tetszett az egész (forradalom), de másfelől meg szilárdan meg volt győződve, hogy ezek teljesen illuzórikus remények, ebből csak valami szörnyű megtorlás jöhet, és ebben a kettős érzésben élte át az egészet, hogy ez egyfelől nagyon szép, de ugyanakkor én lehetőleg ne mászkáljak az utcán. Hát ebből heves viták is lettek. Tulajdonképpen azt forgattam a fejemben, főleg, amikor az első napokban meg lehetett tudni a rádióból, meg aztán a sajtóból, hogy hozzám hasonló korú gyerekek is ott lövöldöznek, én ebben nagyon szerettem volna részt venni, olyannyira, hogy egyszer-kétszer el is indultam, hogy beálljak valahová, és hát ez az egész egy komikus motívumon akadt el az én szabadságharcosi pályafutásom. Szóval amúgy is elég gátlásos gyerek voltam, és nagyon gyenge testalkatú; és például ott ólálkodtam a Széna tér környékén is, és aztán mindig visszariasztott az, hogy ki fognak engem röhögni, hogy milyen apró meg sovány gyerek, és hát úgy igazából semmihez nem érttem, nem tudtam volna fegyverrel bánni. Meg hát az egészhez tulajdonképpen a vagányság hiányzott belőlem. Az elszántság, az megvolt, többször megközelítettem ilyen objektumokat a környéken, de aztán hazasomfordáltam; reménykedtem abban, hogy hátha szólnak vagy hívnak...

Te beteges gyerek voltál?

Túlzás lenne azt mondani, hogy beteges voltam, mert szóval azon túl, hogy átestem a gyerekbetegségeken, nem: szóval én futbaloztam, bicikliztem; de kifejezetten a gyengék közé tartoztam.

Petri György, 1971.

Tornaórán hol álltál?

Tornában ügyes voltam. Szóval sok mindenben ügyes voltam, szertornában, meg elég vakmerő is, úgyhogy ezzel valamit kompenzálni tudtam, de hát azért valahogy már eleve a kicsik közé tartoztam mindig az osztályban, meg hát amihez testi erő kellett, ott egyértelműen a háttérbe szorultam. Futballban is ügyetlen voltam, ami (pedig) egy ilyen nagyon fontos dolog volt. Ezt pingpongozásban tudtam valamennyire kompenzálni; nem voltam abban se jó, de ötletesen játszottam. De szóval én gimnazista koromig elég sok szorongással voltam a gyerekek között. Ez ilyen tizenöt-tizenhat éves, második gimnazista koromra elmúlt, ott már egy intellektuális fölényrel át lehetett hidalni, hogy nem tartozom mondjuk a legjobb verekedők közé.

Említetted, hogy valamilyen különórára mentél. Milyen különórákra jártál?

Akkor már volt olyan, hogy angolóra az általános iskolában, szóval ezt ilyen fakultatíve lehetett választani, és én egy paptól tanultam már nyolcéves koromtól fogva angolul.

Otthon ti magyarul beszéltek?

Hát velem magyarul beszéltek, de a családban szokás volt, hogy ha valami olyasmiről akartak beszélni, amit nem vélték rám tartozónak, akkor németül vagy szerbül. Németül és szerbül is

¹⁰ A BBC Magyar Adását.

¹¹ Értsd: Rákosiék.

folyékonyan beszélt mindenki a családban, szóval bármikor át tudtak váltani egyik nyelvről a másikra.

És te mikor tanultál meg németül?

Ez fura. Énrám elég sok ragadt a németből.

Ez német volt, vagy jiddis?

Ez német, ez német. Te, hát én a családomnak...

Ja, ez az anyai ág, bocs!

Igen. Hát én a családomnak a zsidó részével a '70-es években ismerkedtem meg, amikor elkezdtünk egymáshoz átjárni. Nem, ez ilyen svábbal rontott német volt. Hát anyám az szépen, irodalmi németet beszélt, mert egy időben német iskolába is járt ott a Bácskában. Énbennem kamasz koromig egy erős ellenállás volt, szóval a németeket a fasizmussal azonosítottam, és aztán úgy kamaszkoromban, gimnazista koromban, anyám rábeszélésére kezdtem el érdeklődni a német kultúra iránt, szóval úgy meggyőzött arról, hogy butaság azonosítani a németeket visszamenőleg a Hitlerájjal.

Szerbül tudsz?

Szerbül nem, egy szót se, erre úgy nem volt igazán okom; az egy olyan egzotikum volt nekem, hogy anyámék tudnak, de...

Te, és mire emlékszel még vissza '56-ról? Másnap mi volt?

Én a másnapot és az azt követő napot otthon töltöttem, rádiót hallgattunk lényegében egész nap. És akkor mondom, hogy ez vagy 25-én vagy 26-án volt, megint a Kossuth téren, amikor a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről elkezdtek valakik — hát, mint utólag valószínűsítették, ávosok — löni, és akkor a szovjet tankok visszalóttek, és akkor spuriztam át ezen az említett Kossuth hídon.

Mikor zárták le ezt a Kossuth hidat?

A Kossuth hidat? Az tulajdonképp már akkor le volt zárva... Ez volt az első híd, amit megépítettek rohammunkában. Ez egy fából ácsolt híd volt, ennek köszönhette a Gerő Ernő a népszerűségét, ettől lett ő „Gerő Ernő, a hídverő”. Na most ez körülbelül '56-ig bírta, '56-ig buszok jártak át rajta. '56-ban, október 23-án már csak gyalogos forgalom volt rajta, és akkor a felvonulás-szervezők terelték is az emberek egy részét, hogy a Lánchídon menjenek át, mert félték, hogy nem bírja el a híd a tömeget. És akkor az még valahogy elég sokáig állt, talán 1960-ban bontották le, mert télen az mindig eljegesedett, és oda jártunk csúszkálni; akkor már egyáltalán nem volt rajta forgalom, tehát át lehetett mászni a kerítésen, és ott randalíroztunk.

És hogy kerültél oda a tüntetésre? Honnan tudtad, hogy lesz?

Erre nem emlékszem; házbeli gyerekekkel együtt mentünk oda. Hát ez úgy ment akkoriban, hogy vagy a rádiót hallgattam, vagy a ház körül őgyelegtünk a gyerekekkel, és akkor úgy szállongtak a hírek, hogy valahol van valami, és akkor mi téptünk oda.

És amikor elkezdődött a lövöldözés?

Amikor elkezdődött a lövöldözés, akkor a tömeg futott szét mindenfelé, így többek között a Kossuth hídon vissza, és akkor egyszerűen sodródtam azzal, szóval hihetetlen lendülete volt, mert hát tényleg az ember mellett pattogtak a golyók. Szóval arra emlékszem, hogy ez egy ilyen nagy rohanás volt ott a hídon. Hát az egy elég keskeny Duna-szakasz, de úgy emlékszem, hogy lényegében futva tettem meg a hídon át az utat, sokakkal együtt, és hát sodort magával...

És láttál halottat?

Arra emlékszem, hogy egy vérző embert láttam, akit támogattak. Arról utólag szereztem tudomást, még aznap vagy másnap a rádióból, hogy elég sokan haltak meg.

De látni nem láttál?

Látni akkor nem láttam. Hát, aztán láttam elég sokat, részben a Széna téren, a Moszkva téren. Elég furcsa dolog volt, hogy a lövöldözések alatt is kijártunk, részben újságért, részben hogy hátha kinyit egy bolt, hátha van valami áru. És aztán valamikor már november 4-e után jártam bent Pesten, a körúton meg az Üllői úton, és akkor még láttam el nem temetett szovjet halottakat. És hát aztán már olyan november közepe-vége felé, amikor már csak szórványos éjszakai lövöldözések voltak meg ilyesmi, de kijárási tilalom az még egy jó darabig volt, és volt egy ilyen nagyon hosszú iskolai szünet, szóval úgy nem tudott beindulni semmi; azt hiszem, egész februárig nem jártunk iskolába, vagy ilyesmi, akkor viszont folyton az Üllői úton mászkáltunk, mert néztük a romokat, meg töltényhüvelyeket gyűjtöttünk.

[...]

'56 után lettek tulajdonképpen írói ambícióim. Akkor két iskolatársam, sőt hárman írtak verseket, a már említett Papp Zsolt meg az Aczél Endre, és egy harmadik, Benedek Loránd barátom, akiből aztán később nyelvtanár lett. Főleg őt irigyeltem, mert ilyen konvencionális, népies verseléssel, de nagyon formás, tüchtig kis verseket írt. Meg Aczél Bandi egy orosz szótárfüzetet teleírt klapanciákkal, amik a szétlőtt Üllői útról szóltak, és Papp Zsolt is verseket írt, és valahogy ez nekem annyira megtetszett, hogy elhatároztam: én is verseket fogok írni.

Az Irodalmi Levelek ürügyén

FARKAS Péter

Kedves Jelenlévők és kedves távollévők!

„Egy művészeti intézmény vezetőjének az is dolga, hogy ne csak egyenlő távolságot, de egyenlő közelséget is tudjon tartani, ami nem egyszerű” — mondta nem régen X., mindenféle nemzeti díjakkal ellátott jeles művész, rendező, közéleti személyiség, amikor azt kérdezték tőle egy interjúban, hogyan lehetett foglalkoztatott művész a Rákosi és a Kádár korban, majd az úgynevezett fordulat utáni, különböző kurzusok idején. Nos, az ilyesféle mondatoktól még ma is megfordul a gyomrom. De mondhatnám ezt jóval csúnyábban is. Volt szerencsém egyébként a hetvenes évek közepén személyesen is találkozni a nyilatkozóval, volt szerencsém megtapasztalnom a rossz slágerekbe illő refrén: „közel és mégis oly távol” tényleges jelentését. Akár a nyilatkozó nevét is elárulhatnám, de érdektelen, abszolút érdektelen, hiszen egy típusról van szó, egy igen általános típusról, a kifinomult vagy kevésbé kifinomult, de valahogy mégiscsak intellektuális burokból megjelenő mindenkori kollaboránsról, amely oly jellemző az elmúlt és a jelenleg is futó század magyar társadalmára. Nos, Petri György nem tartozott közéjük. És ma sem tartozna közéjük. Tehát nem a margón belül állt, de még nem is a margón, hanem nagyon egyértelműen kívül, folyamatosan és szilárdan. És éppen ez volt az, ami annak a huszonegy vagy huszonkét éves fiatalembernek, nekem, annyira imponált, amikor először üldögélt vele egy Népköztársaság úti padon, az Eötvös utca közelében. Akkor még nem ismertem magát a költőt, és ez nem is volt különösebben fontos a számomra, pusztán a tartás, a Haltung. Igen, huszonegy éves koromban ennyire leegyszerűsítve, ha úgy tetszik, ilyen együgyűen gondolkodtam. Valójában csak az ilyen típusú emberek érdekeltek. Így aztán, ha Petriről gondolkodom, beszéllek, egyidejűleg Solt Ottóliáról, Nagy Andrásról, Csalog Zsoltról, Dalos Györgyről — és említhetnék még néhány más nevet — is beszéllek. Azokról az emberekről, akik a hetvenes évek közepén, végén emberségükkel, karakterükkel, intelligenciájukkal alapvetően meghatározták egy akkor huszonéves fiatalember gondolkodását, és részben ma is meghatározzák.

Mielőtt írni kezdem volna ezt a szöveget, azon gondolkodtam, hogy színlelek-e vagy megközelítőleg tényleg pontosan azt írom, amit gondolok, érzek. Amit ma gondolok, amit ma érzek. Mert ez, természetesen, nem föltétlenül azonos az akkori, „eredeti” gondolataimmal, érzéseimmel. Szinte az első mondatok le-

írása után éreztem, tele van az agyam ellentmondásokkal, és ezt vagy vállalom, vagy a simaság kedvéért hamisítani fogok.

Ha jól emlékszem, ilyen típusú eseteknél, amilyen most az enyém, illetve jelen pillanatban bizonyos fokig a miénk, az egykori cselekvő alany általában lelkesülten fölnagyítja a saját szerepét és a történetek jelentőségét. Az előbbi, vagyis a szerep kérdése még akár hiteles is lehetne, ezt csak azért említem, hogy ne gondolja bárki is, hogy álszerűen vagyok. A lelkesültség és a jelentőség kérdése viszont föltétlenül túlzás.

Az az igazság, hogy többnyire nyomasztó érzéseim vannak az *Irodalmi Levelek* működésével kapcsolatban, és ez így van minden más, Magyarországgal kapcsolatos „közéleti”, tehát nem privát tevékenységgel is. Merthogy a vörös iszap alatt sose éreztem se lelkesültséget, se jelentőséget. Ezt nyilván könnyebb megértenie azoknak, akik maguk is iszap alatt élnek vagy éltek valamikor, így talán értik, miről beszélek, mire célzok, hiszen Magyarországon gyakorlatilag az egész huszadik században, átcsapva egészen a jelenig, csak az iszaprétegek színe változott, először a fehér, aztán a barna, aztán a vörös, most meg újra a fehér vagy éppen melírozott, hol barnával, hol vörössel, de többnyire mindkettővel. És ugyan 1987-ben, az *Irodalmi Levelek* alapításakor már öt éve nem éltem Magyarországon, az „ügy” és mindaz, ami „körülötte lebegett”, pillanatok alatt visszahozta, legalábbis felidézte a „vörös iszap” érzést. Még el kellett telnie néhány évnek, hogy kiszellőzzön az agyam a hatvanas, hetvenes évek gettója után. És ehhez szükségem volt az *Irodalmi Levelek* megalapítására, és talán még inkább a kudarcára is.

Meglehet, nem szép és méltányos, a kétségtelenül kiváló szereplők ellenére, egy darab, egy esemény igen korlátozott jelentőségéről beszélni. Mert nem vitás — és most azért soroljuk föl a szereplőket név szerint is: Szász Béla, Konrád György, Csalog Zsolt, Szócs Géza a szerzők, Petri György, Tóth Gábor Ákos és jómagam a szerkesztők, Baránszky László, a Csalog-kötet lektora, és egyáltalán nem utolsósorban a grafikai és művészi munkákat elvégző Vimmer Katalin Rozália, aki jó harminc éve Ro.Ka.Wi. néven jegyzi művész-önmagát —, ezek a szereplők mind kiváló emberek és művészek voltak. Egyikük-másikuk

* Elhangzott a *Petri 80* konferencián, a SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék és az SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék közös rendezvényén, Szeged, 2023. november 23.

Maya, Petri, Vimmer Katalin
Rozália (Ro.Ka.Wi.), Köln,
Rathenauplatz 1987.
Fotó: Farkas Péter

persze még most is megvan, de e szöveg írása közben tudatosult bennem szokatlan brutalitással, hogy a többségük halott.

Az *Irodalmi Levelek* kétségtelenül egy szép és nemes szándék, gesztus volt, a jelentősége viszont, valljuk be, csekélyke. Ezen persze alapvetően nincs mit csodálkozni, hiszen melyik irodalmi eseménynek, melyik írónak van jelentősége, Ingeborg Bachmannal szólva, „az írók nem rendelkeznek semmiféle hatalommal, semmiféle befolyással, még egy író sem fejezett be egy háborút sem”. Csupán rejtve azért megjegyzem: viszont egyetlen háborút sem robbantott ki, és ez azért nem csekélység. Persze, ott van a „Talpra magyar” meg hasonlók, de amint egy irodalmi gesztus társadalmi, politikai szempontból jelentőssé válik, többnyire rögtön el is veszi irodalmi lényegét, és marad a politikum, a mozgalom, a propaganda és megannyi más, csak nem a művészet.

De legyünk végre konkrétabbak. Hogyan jutottam el — csupán címszavakban, na jó, címmondatokban — a füzet sorozat alapításáig, és a másik két szerkesztő, Petri György és Tóth Gábor Ákos fölkéréséig. És kik voltak azok az ugyancsak igen jeles szerzők és művészek, akikre ugyan szerepet osztottunk volna, de vagy a bemutatójuk előtt bezárt a színház, vagyis megszűntünk, vagy más külső körülmény akadályozta meg a fellépésüket, mint például Márai esetében, öngyilkosságának előkészítése.

Körülbelül amikor az előző két mondatot írtam, akkor állhattam neki keresgélni a régi feljegyzéseim, leveleim között, hogy találok-e bennük valamit az *Irodalmi Levelekről*. Bizony, találtam, nem is keveset, és ez meglepett. És ami még erősebben meglepett, hogy mennyire eltérnek a ma felidézett emlékekhez

fűződő érzések az akkori leírásokon átütő hangulattól. Persze sose hittem autentikus emlékezetben, számomra minden emlékezés fikció attól a pillanattól kezdve, ha többet akar közölni a tényszerű, pusztán statisztikáknál. Most nem megyek vissza a hetvenes évek közepéig, amikor Németh Gáborral egy főiskolai lapot akartunk alapítani „Mást” címmel, természetesen nem lett belőle semmi, csupán egy főigazgatói riport; vagy a nyolcvanas évek elejéig, a Tóth Gábor Ákos által alapított *Szféráig*. Az első, már az *Irodalmi Levelek* alapításának gondolatát megelőlegező feljegyzés 1985-ből származik. „Baromira hiányzik egy LAP! Iszonyatos, hogy itt lennének lehetőségek, de ott vannak az emberek, és így semmit sem lehet csinálni. Se itt, se ott... Tóth elküldte a JAK laptervezeteket, még nem olvastam el őket, kíváncsi vagyok rájuk...”. Nem sokkal később Petrinek, levélben: „...lesz miről csacsorásznunk a közeljövőben, ugyanis egy olyan szépirodalmi lap megalapításán töröm... a fejemet, amelynek két szerkesztősége lenne, ITT és OTT (az OTT-ba beleértve a »nemzetiségi magyar nyelvű irodalmat« is), amelyet ITT és OTT terjesztenének, rendes (tehát nem képletes) honoráriumot fizetne, és minden évben kiadna németül vagy franciául (esetleg angolul) egy antológiát...”. Majd kb. egy évvel később: „Domokossal (Domokos Mátyás) másnap legalább négy órát beszélgettünk erről-arról. Fölvetettem neki, mint ötlet szikrát, a két szerkesztőséges lap gondolatát...” Pontosan egy hónappal később: „...másnap délután máris egy váratlannak tetsző elhatározásra ragadtattam magam, az *Irodalmi Levelek* megalapítására. Váratlannak tetsző, írtam, és ennek oka egyszerű. Tíz éve foglalkoztat... a gondolat, ezalatt a tíz esztendő alatt vagy egytucat

lapot, folyóiratot, könyv-, füzet sorozatot alapítottam, fejben... Váratlanságról tehát aligha beszélhetek, legföljebb egy hirtelen elhatározásról... Miért éppen füzet sorozat? Az elmúlt hónapokban vagy másfél tucat emberrel beszéltem egy »komp-folyóirat« tervéről. E beszélgetésekből egyértelműen kiderült: otthon még mindig a »fortélyos félelem igazgat«. Ilyen körülmények között lehetetlen lenne tartani egy olyan folyóirat irodalmi színvonalát, amelynek hónapról hónapra egy tucat szerző együttműködésére van, lenne szüksége... Tehát péntek este meglepett az ötlet. Szombat-vasárnap nagyjából kidolgoztam a tervet, hétfőn vagy egy órát beszéltem PGY-vel (Petri-vel), aki igen lelkes volt. Kézirat felhajtást, lektorálást, pesti menedzselést minden további nélkül vállalt. A szervezés a Tóth munkája lenne, természetesen ő is szerkesztene mellette...”

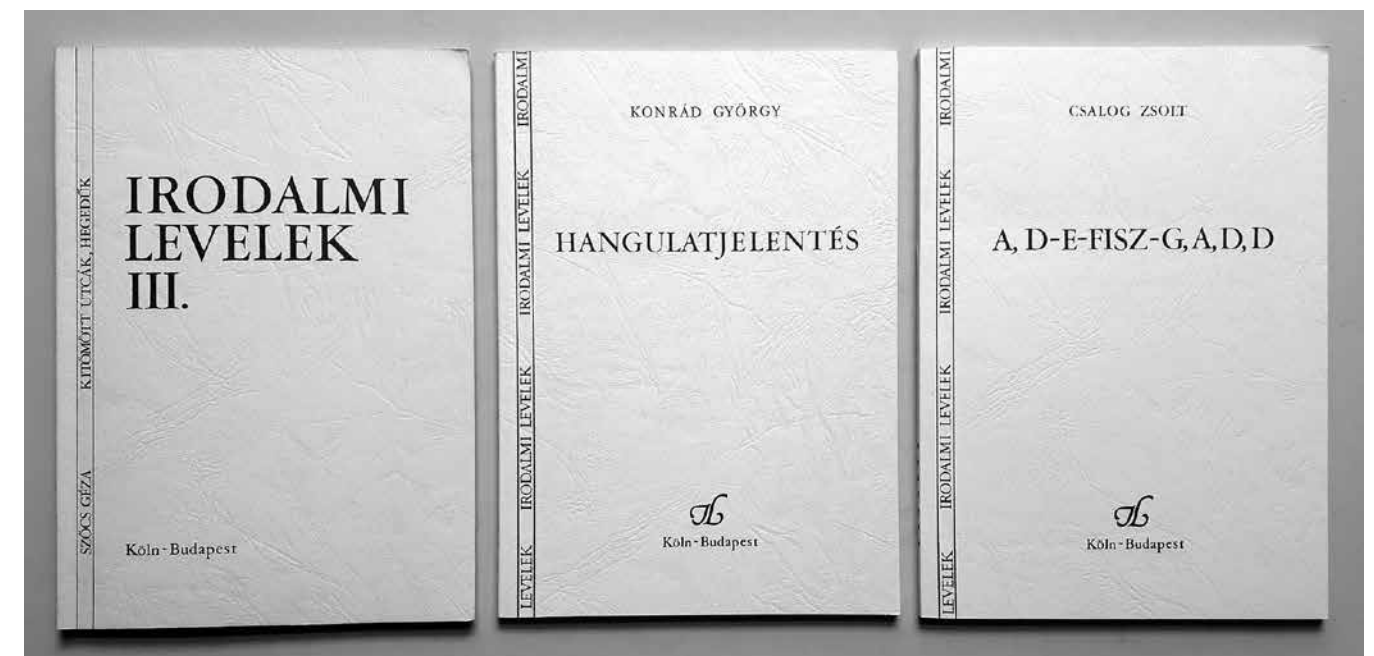
Az *Irodalmi Levelek* első beköszöntő nyomtatványa 1987 első felében jelent meg, még részletes program nélkül, de már a későbbi kiadványok hátoldalán szereplő Ignotus-idézettel: „A művészetben nincsenek törvények, csak lehetőségek. A modernség és a forradalom a művészetben sohasem jelenthet egyebet, mint újra meg újra biztosítani minden politikai vagy iskolai tolokodás ellen a művész szabadságát, a művész lehetőségeit...” Micsoda eretnek mondatok az írás föltalálása óta izzó könyvmáglyákkal, zúzdákkal, föliázógépekkel és minden cenzorral, öncenzorral szemben. Nem tudom, ki mit hangsúlyozna ebben a valójában folyamatosan hangsúlyos két mondatban, én mindenesetre az „újra-és-újrat” emelném ki. Valószínűleg ez lehetett az egyik oka az *Irodalmi Levelek* megalapításának is.

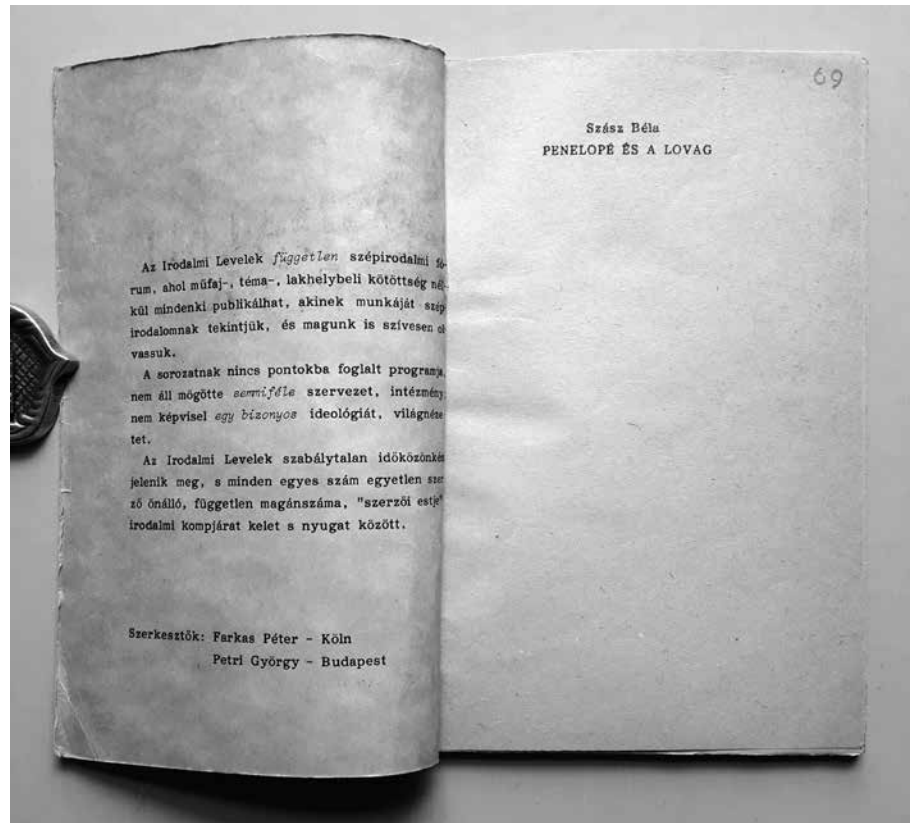
Az indulás anyagi alapját — ez most egy kicsit kínos adomázás, ellenben tény — egy aacheni kaszinó látogatás, később pedig az oxfordi Central and East European Publishing Project

teremtette meg. A szervezet két kulcsembere Ralf Dahrendorf és Elisabeth Winter volt. Az alapítványt a Párizsban élő Szabó Zsuzsa, Szabó Zoltán özvegye ajánlotta. Elisabeth Winter 1987 végén éppen Budapesten járt, így találkozni tudott Petri-vel is. Az első füzet, Szász Béla novelláival, körülbelül 1987 decemberében jelent meg. Az utolsó, Csalog Zsolt kötete, 1989 tavaszán. Néhány hónappal később „hivatalosan” is megszűntünk, én valójában már jóval előbb „kiléptem” fejben az egészből, és már az edition nekrophilon és a Humane Gesellschaft für Geistige Nekrophilie megalapításán törtem a fejemet. De ez egy nagyon másik történet...

Mindenesetre álljon még itt, és egyáltalán nem mellékesen, hogy a korábban említett neveken kívül még kikkel vetjük föl a kapcsolatot, de a terveinkből már nem lett semmi: Abody Rita, Altorjay Gábor, Bali Brigitta, Dalos György, Eörsi István, Hajas Tibor özvegye, Legény Péter, Mánfai Csaba, Márai Sándor, Radnóti Sándor, Rakovszky Zsuzsa, Szilágyi Sándor, Zalán Tibor, Zirkuly Péter, és még néhányan, akikről megfeledeztem vagy nem találtam semmiféle írásos nyomát a kapcsolatfelvételnél.

Petri-vel való viszonyom elsősorban emocionális volt, és csak másodsorban intellektuális. Akkor is, ha mélységesen tiszteltem intelligenciáját, világos gondolkodását, egyenes karakterét. Egyszerűen szerettem, ahogy az ember, szerencsés esetben, egy jóval idősebb fivért szeret. Azt nem tudom, tudhatom, milyen volt Petri György, én csak arról tudok beszélni, hogy a legkülönbözőbb helyzetekben és életkorokban hogyan éltem meg őt. És ezek a helyzetek tényleg igen különbözőek voltak, Budapesten az Eötvös és a Kertész utcában, Dömsödön, Aachenben, Kölnben, Edenkobenban, Rolandsecken, Bonnban, aztán többnyire a Bathány utcában. Nyugodtabb helyzetekben, mint például Döm-

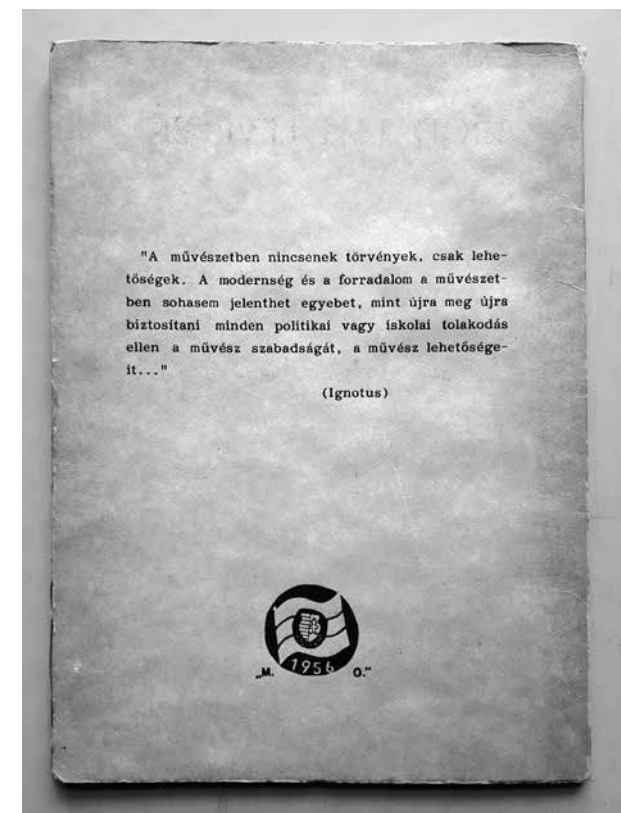
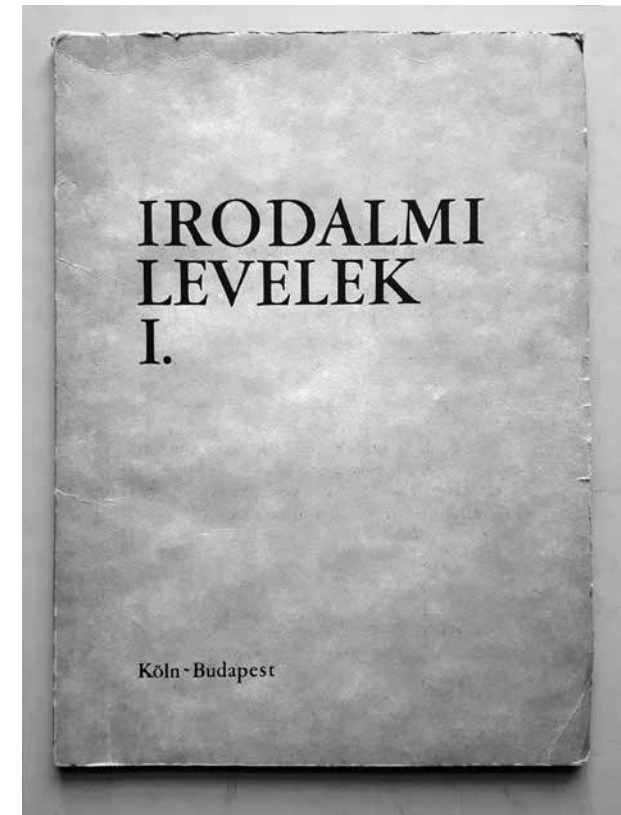
sődön, ahol a főiskola után önálló gazdálkodóként dolgoztam, sokat beszélgettünk, nem elsősorban az irodalomról, hanem az írásról. Ez gyakran nem volt más, mint tapintatos és a szó legszorosabb értelmében szeretetteljes tanácsadás. Többnyire hallgattam, amit mondott, és valóban tanultam belőle. Az akkori évek azért voltak egzisztenciálisan fontosak a számomra, mert igen fiatalon jóval okosabb és tapasztaltabb, irántam nagy jóindulatot mutató emberek között voltam, akiknek a társaságában lehetett hallgatni és tanulni. Ez nem jelentette azt, hogy mindenben egyetértettünk volna. Engem például sosem érintett meg a marxizmus, Lukácstól szinte egy sort sem olvastam, hetykén nem is akartam, nem hittem az emberarcú szocializmusban, a reformizmusban, alkudni csak partnerrel lehet, és annak a rendszernek a képviselőit nem voltam hajlandó partnernek tekinteni. Biztos voltam benne, hogy a rendszert csakis erőszakkal lehet megdönteni, magyarul „le kell rádiózni a tábláról”. Ugyanakkor pontosan tudtam, erre semmi esély. És az irodalommal kapcsolatban is sok mindenre ingerülten tekintettem. Nem értettem az egyébként általam is íróként nagyra becsült, már élő klasszikusoknak számító szerzők viselkedését, kollaborálását, miért kvaterkáznak egy Aczéllal, már elnézést a kifejezésért, de mi a faszt várnak? Gyakran irritált az akkoriban számomra legfontosabb magyar prózaíró, Esterházy nyelvi és gondolati stratégiájának némelyik megnyilvánulása. Egyrészt tetszett a „nyegleség”, másrészt bossz-

szantott, hogyan lehet — ahogy akkor éreztem — ilyen „léhán” viccelődni, ironizálni azzal a politikai és társadalmi szörnnyel, amit mindketten Magyarországnak nevezünk. Mindez persze mai szemmel hol naivnak, bugyutának vagy éppen badarságnak tűnik. De csak részben. És persze — például a mai politikai és társadalmi szörnnyel összehasonlítva — csekélységnek. Nekem viszont akkor nagyon nem volt az, mert fizikailag is pusztított, és ha ott maradok, benne maradok, el is pusztított volna. És azt is furcsálltam, ahogy Petri, ilyen-olyan megjegyzéseiből, gesztusaiból következtetve, ugyanúgy viszonyult a hetvenes évek végén a kísérletező irodalmi avantgárdhoz, ahogy a magyar irodalom, irodalmárok, kritikusok többsége: kissé lesajnálta őket. Ez, tíz évvel később, az *Irodalmi Levelek* idején akár feszültséget is okozhatott volna köztünk, mert én a nyolcvanas évek közepétől már rendszeresen üvöltöztem szerzte-széjjel, miközben az írással, irodalommal kapcsolatos elképzeléseim, tévhiteim, babonáim stb. még teljesen be voltak ágyazva a tradicionális magyar kritikai hagyományokba, hogy vége a 20. századnak, nem újra kell osztani a lapokat, hanem ki kell vágni a régi paklit, és újat kell rajzolni. Arról persze fogalmam sem volt, hogy milyen rajzolata lehet az új lapoknak, és szorgalmasan írtam a többségben sajnálatosan bíder, túlfütött, banális pátosszal túl- vagy csak szimplán kínosan rosszul megírt szövegeimet, amiket egyébként Petri anyagi türelemmel és tapintatosan javíttatott. És az égvilágon semmi kifogása nem volt az ellen, amikor egy tervezett Hajas-

Szentjoby- vagy Altorjay-füzetéről beszéltem neki. Ezekből aztán nem lett semmi, csak a Hajas-terv megvalósítása indult el, hogy szinte az első lépés után, tőlünk független okokból, rögtön el is akadjon az egész.

Mit gondolt Petri az *Irodalmi Levelekről*, nem tudom, de az a legvalószínűbb, hogy nem gondolkodott sokat róla. Ha arra kértem volna, hogy indítsunk Nyugat-Berlinben egy főszerkesztői tanfolyamot, akkor arra ugyanúgy igent mondott volna, ahogy rábólintott az *Irodalmi Levelekre* vagy a hetvenes évek végén a nyúltenyésztési tervre. Egyrészt barátságból, másrészt azért, mert végül is egyik ötlet sem állt tőle távol, persze mindegyik más okból következően. És persze magában nagyon jól tudta, hogy — már csak kényszerűségből is — úgyis megkíméljük majd a tényleges munkától. És ez többnyire így volt az *Irodalmi Levelek* esetében is. Annál inkább meglepett, hogy mégiscsak rendre elvégezte a rá mért feladatokat, és tényleg volt egy nagyon rövidke olyan időszak, amikor tevélegesen is megpróbált részt vállalni a szervező munkában. Nyilvánvalóan azonban igen hamar belátta, nincs sok értelme az egésznek. Meglehet, hogy kisebb-nagyobb olvasótábora esetleg lenne egy szépirodalmi szamizdatnak, az író-költő társadalomnak azonban semmi igénye sincs rá. 1988 márciusában ugyan még elkobozták egy házkutatáskor a teljesen ártalmatlan Szász-kötet példányait, de szinte ezzel egyidejűleg hivatalosan példányokat kért a Petőfi Irodalmi Múzeum, az év végén pedig már az Élet és Irodalom és a Reform mutatta be az *Irodalmi Leveleket*. Magyarországon is beindult a glasznoszty és a peresztrojka, aminek következtében egymás után keletkeztek, mert keletkeztek a fél- és hivatalos folyóirattervek, de valószínűleg még akkor sem sokan hittek benne, hogy Kelet-Európa egyes országaiban hamarosan egy alapvető, legalábbis annak látszó politikai, kultúrpolitikai fordulat lesz, amelynek eredményeként egyszercsak tényleg mindent ki lehet mondani nyilvánosan is, és nem kell közvetlen, fizikai megtorlástól félni. Én 1988 végén lélekben már föladtam az *Irodalmi Leveleket*, mert egyre inkább éreztem, hogy — elnézést a kissé fennkölt fogalmazásért — művészeti szempontból nagyon nem ezen az úton szeretnék továbbmenni. És persze mindehhez hozzájárult — sok minden egyéb tényező mellett, amire most se alkalmam, se kedvem nincs kitérni — Petri fizikai és idegi állapota is, mert úgy láttam, bizonyos mértékig javuló külső körülményei ellenére is a szokottnál zaklatottabban élt, amelynek csúcspontja aztán az 1989-es, edenkobeni összeomlása volt. Konrád és Csalog kötetit azonban még mindenképpen ki akartuk hozni, talán az antológiához is összejött volna az anyag, én viszont 1989 szeptemberében „hivatalosan” is megalapítottam a Humane Gesellschaft für Geistige Nekrophilie nevű úgynevezett pszeudotársaságot, és egy teljesen másik pályára álltam át. Petri az edenkobeni összeomlása után látványosan föltámadt hamvaiból, Magyarország pedig fokozott erővel belelendült abba a fordulatnak becézett politikai ámokfutásba, ami ma is tart. Ennek az időszaknak volt kétszegtelenül érdekes lábujgyzete az *Irodalmi Levelek*.

Köszönöm figyelmüket.

FORGÁCH András

Forgách Petri Molière Shakespeare Nem-tudományos visszaemlékezés

A Mizantróp átnézése közben

Alceste? C'est moi. És Philinte? Dettó.
Gyűlölettől-szöges selyemdrót gettó.
Az udvar logikáját ismerem,
szabályait (cogito) ergo sérteni is merem.
(Támadt is ebből pár kisebb bajom,
na meg néhány lemaradt/ párbajom.)
És végül – enfin – volt annyi eszem:
döntöttem: Eliante-ot elveszem.
Így nem kell rohangálni, strapálni magamat,
lehetek komótos, portable sivatag.

És a szegény Philinte? Nos, ő hoppon marad.

Ahhoz, hogy el tudjam mondani, hogyan és miért dolgoztam együtt Petri Györggyel drámafordításain, előbb a barátságunk természetéről kell pár dolgot mondanom.* Ugyanis az évek alatt barátságunk történetének része lett a négy Molière-darabon és a soha el nem készült *Othello*-fordításon átívelő együttműködés, és nem egyszerűen a dramaturg és a színházra érzékeny költő együttműködése volt. Gyurit szenvedélyesen érdekelte a színház. Egyik meg nem valósult álma az volt, hogy főiskolásokkal megrendezze a *Koldusoperát*. Azzal párhuzamosan, hogy szeretett volna egy jelentős szakácskönyvet is írni. És közben Shakespeare *Othello*-ját próbálta meg lefordítani. A színészkedéstől sem idegenkedett, mint az számos filmszerepéből kiderül. Büchneri hangulatú Martinovits-darabját, amit még Zsámbéki rendelt tőle a kaposvári színház számára, a hetvenes évek elején, egy rossz pillanatában összetépte, és lehúzta a vécén. Szerencsére pár markáns jelenet mégis megmaradt. Csáth Gézaról is neki fogott színdarabot írni, sokáig én voltam az első olvasója, de az is félbeszakadt. Ahogy a költő mondta: „Ezt mind én hagytam abba. Amikor a legkevésbé szerettek volna abbamaradni.” Meg kell mondani, Petri tökéletes érzéssel választott olyan főhősöket, akik a saját életproblémáival szembesítették. De a nagyformával hadilábon állt, pedig elméletileg pompásan fel tudta ténáit egy szellemes szinopszisban vázolni, tervei alaposan végig voltak gondolva, kíváncsiságot ébresztenek az olvasóban, de alkataból fakadó robbanékony türelmetlensége ebben megakadályozta, párosulva paradox perfekcionizmusával, amelyhez hozzátartozott, az önképéhez, hogy az ő esetében az tarthat igényt valamiféle tökéletességre, ami tökéletlen tud maradni, és ez az

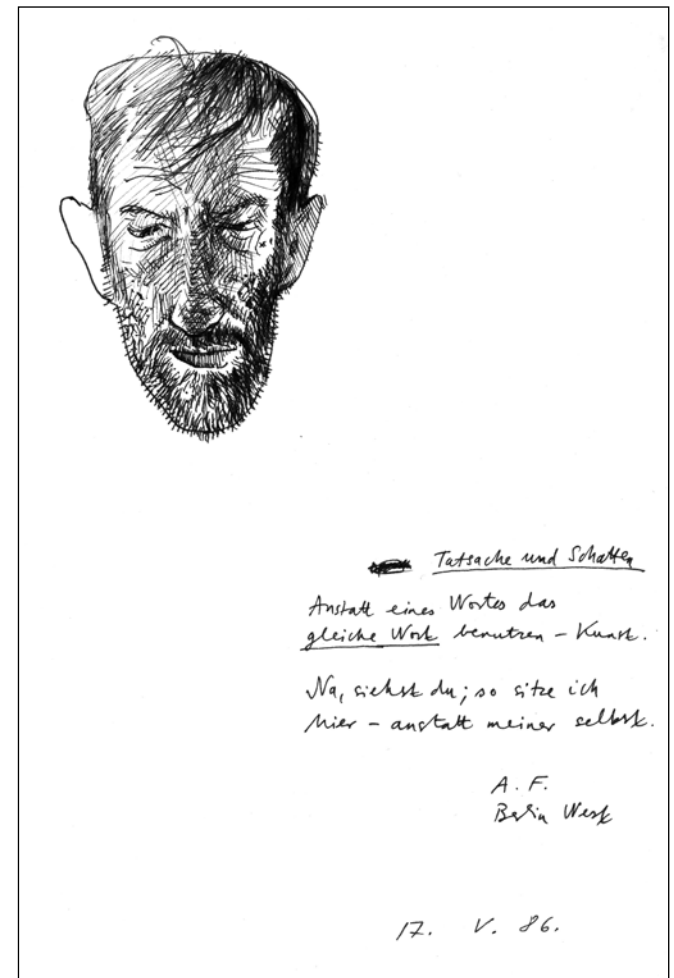
egész életformájára is vonatkozott, nem szerette a kötöttségeket. Mindez a versírásnak persze kedvezett, és jelentős toposz a költészetében. Annyiban érdekes ez itt és most a számunkra, hogy amikor Molière-t fordított, a második felkéréshez, azaz a *Tartuffe*-höz már nem igazán fült a foga. Megjegyzem, hogy a Petri-kötetekben a Molière-darabok keletkezésük sorrendjében szerepelnek, én viszont a fordítások keletkezésének sorrendjében szeretném tárgyalni őket. De úgy látszik, én sem vagyok következetes, mert mégiscsak a *Tartuffe* lesz itt az első a sorban. A *Tartuffe*-be igazából csak a várható jogdíj miatt vágott bele. Nem egy olyan nagy presztízsű színház rendelte tőle, mint a *Mizantrópot* a Katona József Színház, hanem a Népszínház. A pénznek azért örült volna. És akkor kitalálta, emlékszem, a Szép Ilona remíz mellett felállított rögtönzött kocsmabódéban magyarázta el, hogy majd csak *Tartuffe* beszél versben, a többiek viszont prózában. Mert hogy *Tartuffe* hazudik. Mivelhogy a művészet hazugság. (Saját szavaival: „A mazochizmus abban állott, hogy költő létemre a verses beszédet, a számomra legtermészetesebb kifejezésformát a hazugság nyelveként bélyegeztem meg.”) A koncepció kétségtelenül érdekes. De utólag úgy érzem, egyszerűen nem volt kedve legyártani sorban a rímeket, amelyeket a kusijából kirázott volna, csak mert irtózott a rutintól. Pedig Molière rímek, és általában a klasszikus francia dráma rímek, igen sokszor meglehetősen konvencionálisak, nem leplezik kis csavar mi-voltukat. De nekem sajnos nem voltak elég súlyos érveim arra, hogy így részben saját maga alól húzza ki a talajt, mert úgy gondolom, hogy a Molière-riposztok dramaturgiai értékéhez a rím föltétlenül hozzátartozik, továbbá az alexandrinusok is (amiket persze legelső Molière-fordításában, a *Mizantróp*ban rendesen figyelmen kívül hagyott, vagy kalapácsával, mint a diót, szépen feltörte őket). Nem kell, hogy minden rím zseniális legyen, de ez a konstrukció biztosít a szövegnek szüntelen sziporkázást, vagy annak érzetét. A néző várja a rímeket, és ha lemondunk róla, akkor a prózát brutálisan modernizálni kell, valamilyen értelem-ben blikkfangossá tenni. Petri talán végül nem véletlenül nem írt soha regényt, hiába szeretett volna. Ahhoz, hogy a próza érdekes legyen, ki kell találni a mondatok, a bekezdések sajátos zenéjét.

* Elhangzott a *Petri 80* konferencián, a SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék és az SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék közös rendezvényén, Szeged, 2023. november 23.

De neki filhallása elsősorban a versre volt. Korai drámatöredékeinek egyik érdekessége a nagyon élő, megbolondított, irányukat tekintve nem mindig kiszámítható, meghökkenően élőbeszéd-szerű mondatok folytonos összeütközése. A rímek nélküli költői gondolatszirkázást a világirodalomban talán csak Büchner volt képes zseniális színpadi műveiben egyenesen magas hőfokon tartani. Viszont a *Tartuffe* konvencionális háttértörténete erre nem mindig ad lehetőséget. A prózai részek gyakran unalmasak maradtak, annak ellenére, hogy az előadás, amit Kapás Dezső rendezett 1993-ban, nem volt érdektelen, mivel az volt az alap-konceptiója, hogy Orgon zsidó, és a család életveszélyben forog, az egész a két háború között játszódott, és ugyan lett ettől az elődásnak bukéja, de ugyanakkor eléggé didaktikus és kiszámítható lett, és jó lett volna, ha a szöveg megőrzi a l'art pour l'art határát súroló szellemességét. *Tartuffe* jelenetei közben a közönség mindig egy kissé felélénkült. A rímekkel gondosan ellátott jelenetszigeteken Petri mindig felvillantotta oroszlánkörmeit.

A mi barátságunk Petrivel a 70-es évek elején kezdődött, amidőn egy bölcsészkar csoporttársam aktuális udvarlója egy különös figurát mutatott nekünk a 7-es busz Felszabadulás téri megállójában: „Na, látjátok, ott egy okos ember!” Fogalmam sem volt, ki az illető, egy barátjától búcsúzott éppen, föltette a 7-es buszra, de ettől fogva nagyon szerettem volna közelebből is megismerni. Az okos embert, és nem a költőt. A *Körülírt zuhanás* akkor jelent meg, gyorsan elolvastam, a könyvesbolttal szemben ültem egy padon, és a versek leperegtek rólam. Szürkének éreztem őket. Akkor még nem tudtam, hogy a szürke Gyuri kedvenc színe. Első találkozásunkkor, egy Fő utcai kiállítás megnyitóján után leültünk a Lánchíd presszóban beszélgetni, ahol a kiállítás katalógusába egy híres Rilke-, Baudelaire- és József Attila-idézetet írt bele, gondos, szép, szinte nőies kézírással (körülbelül mint Faust Wagner emlékkönyvébe). A kiállítást fekete öltönyben, fehér ingben, fekete nyakkendőben nyitotta meg. Papírról olvasta a szöveget, nem volt az improvizáció híve. Addigra már sok mindent megtudtam róla, és az is világos lett, hogy ugyanő volt az a fura alak, aki gyerekkoromban a velünk szemközti lépcsőházban lakott egy darabig, és akit mi, akik a ház felső udvarán fociztunk, kissé falubolondjának néztünk, amikor gyors léptekkel, jellegzetes tartásával közeledett (szinte beledőlt a térbe, két karját a felsőtestéhez szorítva), jött, ijesztően zárkózott arkifejéssel, akkor még nem volt szakáll, csak hatalmas, himlőheges lófeje (ő 20 volt, én 11). Kifejezetten mint látványosságot bámultuk.

Ami az idegen nyelvek ismeretét illeti, Petri angolul folyékonyan beszélt, komoly szókinccse volt, sokat olvasott, sok verset, sok krimi, komoly nyelvfilozófiai és pszichológiai szakirodalmat is, Catullust, Horatiust böngészte eredeti latinban is, a németben meglehetősen járatos volt, a menzán többször is láttam a távolból, ahogyan egy kis, apróbetűs Goethe-kötetet olvas elmélyült figyelemmel, kizárva a körülötte levő világot. Franciául nem igazán tudott, habár szövegeiben gyakran felbukkannak a német és angol mellett jól ismert francia kifejezések is, és tudom, hogy Baudelaire-t is olvasott eredetiben, és

Forgách András rajza

amikorra mi ketten Molière-ezni kezdtünk, addigra már fordított például Voltaire-t is. Ami angol nyelvtudását illeti: amikor Budapesten a hetvenes években találkozott az átutazóban levő R. D. Lainggal, a híres pszichiáterrel (akinek barátja, Bence György mutatta be), Laing derűsen megállapította, milyen sajtóságos, szórakoztató és eredeti Petri hibrid, aktuális szlenget archaikus fordulatokkal keverő angolja, ami részben a XVIII. és XIX. századi angol filozófia, különösen David Hume, valamint T. S. Eliot és Donne, illetve a XX. századi nyelvfilozófia, továbbá Patricia Highsmith és Chandler szótárából tevődött össze. Petri egy időben, a hatvanas évek közepén, amikor nagyjából felhagyott a költészettel, és úgy gondolta, pszichiáter lesz, bevásárolt egy fél könyvtárnyi drága angol sakkkönyvet, amelyek később mind az antikváriumba vándoroltak, hogy alkohollá (később pedig versekké) lényegüljenek át.

Egy időzettel folytatom: „Ma ő ír. Én csupán a zabáról gondoskodom... egy úgynevezett savanyú vetrecét adok elő... Mi pedig irdogáljuk a színművet, és közben kipiszkáljuk a világot, precízen, mint köröm alól a koszt, s megmutatjuk egymásnak az

eredményt, majd tesszük diszkréten a csikkek mellé. Emlékeink vannak. Elemzőkedvünk nem marad éhen. Két örült vegyész turkál, titrál, szikkaszt. Valami lesz. Ha nem ebből: belőlünk”, írta Petri Dunaalmáson, Maya rokonainak házában, *Munkanapló* című versében, ahol Kafka *Kastély* című regényének színpadi változatán dolgoztunk, amelyet utóbb nem mutattak be a megrendelő Ascher Tamás rendezésében Kaposváron, és amelyre eredetileg engem kértek föl, és én Petrit felkértem társszerzőnek, részben azért, hogy a gázi felével támogassam, és akkor kiderült, milyen jól elvagyunk így kettesben együtt, egy vidéki házban, akár úgy is, hogy álló nap nem szólunk egymáshoz. Dunaalmáson egy szép napon Konrád György is felbukkant, akinek Petri borban főtt kakast, „coq au vin”-t főzött, és a verandán ülve csodálatos töltőtollával jegyezte le Gyuri megfontolt szavait, akivel a Beszélő számára készített interjút.

A *Mizantróp*-fordítás részben Csobánkán („párolog a völgy meg a csésze kávé – ez hűl, amaz melegszik”) — egy dombtetőn álló, barátoktól kölcsönkapott házban, részben pedig Tiszaugon készült (ahol én voltam a házigazda). Még idekívánkozik Dömsöd és Balatonalmádi neve is, ahol szintén együtt lakoztunk napokig vagy hetekig, különböző munkák ürügyén, szintén barátoktól kölcsönzött házakban. A Katona József Színház eredeti felkérése egyébként nem a *Mizantróp* lefordítására szólt, hanem csak arra, hogy Petri igazítsa ki Szabó Lőrinc 1954-es fordítását. Rendelkezésre állt még Mészöly Dezső 1971-es fordítása is, de a színház úgy gondolta, izgalmasabb lenne, ha Szabó Lőrinc fordítását Petri György porolná le. De Gyuri úgy érezte, joggal, hogy Szabó Lőrinc nagyon gyorsan dolgozhatott, rá nem jellemzően pongyola és hevenyészett fordítást készített, és nem volt kedve toldozni-foldozni. És akkor jöttem én a képbe. Voltaképpen a két létező fordítás és saját, bármily hézagos franciatudása segítségével nyugodtan elvégezhetné volna ezt a munkát egyedül is, de szüksége volt valakire, egy beszélgetőtársra, akit minden kifejezéssel kapcsolatban megkérdezhet, és akinek van valamelyes színházi érzéke is. A végleges változat természetesen Fodor Gézával és Székely Gáborral való szoros együttműködésben született meg, amikor elsősorban azt a szó-mátrixot keresték, amellyel leválthatóak lettek az eredeti szöveg XIV. Lajos korabeli társadalmi-szociológiai realitásai: mint pl. királyi udvar és az összes hozzá kapcsolódó fogalmak, amire hozok is itt egy példát. Amikor Oronte a második jelenetben felkínálja segítségét Alceste-nek:

„s'il faut faire à la cour pour vous quelque ouverture,
on sait qu'auprès du roi je fais quelque figure;
il m'écoute; et dans tout, il en use, ma foi!”

Nyersfordításban:

„ha az udvarnál tehetek önért bármit,
köztudott, hogy a királynál nagyon jó pozícióban vagyok,
hallgat rám; és megfogadja, de mindenben, amit mondok, hitemre!”

Ami Petrinél így hangzik:

„hiszen, gondolom, te is jól tudod,
mit számítanak a kapcsolatok,
s nekem, úgyszólván, minden fontos helyen
megvan a megfelelő emberem,
bármikor szólni tudok odafenn.”

Itt is átadnám a szót Gyurinak: „Kitérnék még arra a szemantikai problémára, amely a legkevésbé sem nyelvészeti, hanem kifejezetten szociológiai természetű, nevezetesen, hogy bizonyos intézmények, mint az Udvar, korunkban nem léteznek, illetve legföljebb díszletei a polgári demokráciának, mint például Nagy Britanniában. Ezért például a *Mizantróp* fordításakor az udvar szót a lehetőségig igyekeztem helyettesíteni a 'hatalom', a 'hatóság', a 'törvény' hozzávetőleges szinonimáival.” (*A műfordító dilemmája*)

Az előadás (1988. november 11-én volt a bemutató), nagyon nagyot szólt, több okból is. Akkor már nagyon közel volt a rendszer összeomlása. A *Mizantróp* a két évvel korábban bemutatott *Csirkefejhez* hasonlóan forradalmasította a színházi nyelvet, megmutatta, hogyan lehet nyers, direkt, közvetlen módon megszólalni a színpadon, hogyan lehet egy klasszikus művet olyan új megvilágításba helyezni, hogy a néző nem egyszerűen valamilyen relativisztikus viszonyba lép egy másik korban készült szöveggel, egy másik társadalmi és történelmi helyzet realitásaival, és ebben a viszonylagosságban él át katarzist, hanem közvetlen azonosságot él át, ismer föl, és azon belül fedezi fel, szerencsés esetben, egy másik kor akcentusait. Akkoriban kezdődött az az újrafordítási láz vagy trend, ami miatt ma már (és én ezt jónak tartom) szinte minden előadáshoz új fordítói példány, új szövegekönv készül. Ez híven tükrözi fluid, bizonytalan, naponta változó viszonyainkat: tehát nem egy fix, klasszikusnak tekinthető fordításhoz képest (mint valamely központi bizottsági határozathoz képest) születnek színpadi interpretációk, hanem előadáshoz készülnek a próbafolyamat során is olykor radikálisan átalakuló szövegekönvek. A szövegekönv és az előadás összeolvad, olykor helyet cserél. Csak folklorisztikus adalékként említem itt Jeles András, Pintér Béla vagy a Mohácsi-fivérek bámulatos, előadásokra szabott színpadi műveit. Ennek az elmozdulásnak Petri egyik éllovasa lett, nem is feltétlenül szándékosan, hanem alkatánál fogva, amit így fogalmazott meg ugyancsak a fentebb idézett, *A műfordító dilemmája* című rövid esszéjében: „Amúgy nem különösebben termékeny műfordítói pályámon — prózát soha nem fordítottam, verset fordítani utálok — a drámafordítás egyfajta önkifejezési lehetőség volt. Tudniillik képtelen vagyok egyrészt történetet, másrészt dialógust kitalálni. Paradox módon a verseim potenciális drámalehetőségek, de csak monológokat vagyok képes írni. Sem elképzelnem nem tudom, sem különösebben nem érdekel, hogy monológjaimra a másik fél mit válaszol. Elismerem, nem szép dolog ez, de hát ahogy már Flaubert megmondta, az író nem engedheti meg magának, hogy úriember legyen.” Továbbá: „Poétikai vakmerőség is kellett

ahhoz, hogy a magyarul számomra monotonnak ható alexandrinust egyfajta jambikus-anapesztikus, változó szótagszámú hibrid versformává alakítsam át.” És: „Tehát egy olyan versformát kísértem meg létrehozni, ami prózai természetessége mellett mindazonáltal megőriz egyfajta versszerű lüktetést, és így megteremt a kötöttség és a lazaság együttes illúzióját.”

Ami a *Don Juant* és az *Amphitryont* illeti, mindkét fordítás az Új Színház számára készült, ahol akkoriban dramaturgként voltam alkalmazásban. Gyuri kapott egy ösztöndíjat a színháztól, Székely Gábor zseniális ötlete volt ez, amiért cserébe ezt a két Molière-darabot fordította le, amelyek közül az elsőt Székely Gábor meg is rendezte egy nagyszabású előadásban. Itt az a helyzet állt elő, hogy Petrinek nem kellett verset fordítania, hiszen a *Don Juant* Molière eleve prózában írta, itt tehát Gyurinak ezzel a dilemmával, hogy utál verset fordítani, nem kellett szembenéznie. De ekkor már, ez volt a harmadik Molière fordítása, kissé türelmetlen volt a hosszú jelenetekkel szemben, és, mivel kreativitásának (amelyik mégiscsak költői természetű volt) kevésbé engedhetett teret, gyakran hagyta meg a nyersfordítás (egyébként Illyés Gyula kitűnő, de némileg népies ízű fordítása állt még referenciaként rendelkezésre) számára elfogadhatónak tartott megoldásait. Amit aztán én mint az előadás dramaturgja kénytelen voltam színpadilag itt-ott, a nagymonológoknál főleg, „megzenésíteni”, a színészek szájára szabni. Az *Amphitryont*, ami egy zenés darab volt a maga korában, tele dalbetétekkel, és amit eredetileg Kálnoky László fordított le, az akkori hagyományoknak megfelelően, persze nagyszerűen, és mint ahogy Vas István *Tartuffe*-je esetében is (azt hiszem, részben talán ezért mondott le arról, hogy az egész versben fordítsa le), Petri annyira tisztelte fordító elődeit, hogy ez még inkább meggátolta abban, hogy rímes változatot készítsen. Ám emiatt a szöveg sokat veszített bájából, pikantériájából, kissé száraz és unalmas lett. Amikor Csordás Gábor elhatározta, hogy kiadja Petri Molière-fordításait (Jelenkor, 1999), és megkért rá, hogy nézzem át a szövegeket, bevallom, az *Amphitryon*ba nem álltam meg, hogy engedélyt sem kérve Gyuritól (nem mintha nem adta volna meg) több helyen ne nyúljak bele, ugyan nem változtatva az alapkoncepciót, de, hogy úgy mondjam, zaftosabbá, közvetlenebbé alakítva a mondatokat és szituációkat. Hogy Petri milyen elementárisan tudott prózában írt drámai szöveget is fordítani, azt Grabbe szikrázóan szellemes, hozzá nagyon közel álló nyelvi humorának és filozófiailag abszurd világának virtuóz visszaadásával bizonyította a *Tréfa, szatíra, irónia és mélyebb értelem* című művének lefordításával, amelyhez nem kellett nyelvi asszisztens. Ha a feladat megtalálta Petrit, nem tudott hibázni.

Hogy az *Othello* végül miért nem készült el, azt nagyjából megírtam a *Szigligeti stanicli* című hosszabb, kissé fémes csikorgású balladában, amelyik a *Jelenkor* 1999. szeptemberi számában jelent meg. Májusban leutaztunk a szigligeti alkotóházba (én életemben először jártam ott), hogy dolgozzunk az *Othellón*.

Egy részlet:

Ült az elbúzott függönyű szobában,
Eliüldögélt a tejfehér homályban,
Zsibbadtan, mint egy hatalmas bogár,
Előtte fémtálcán a doboz sör, pohár,
És rosszkedvűen krimi olvasott,
Száját piszkálta, fájalta hasát,
Feszülten és kábán unta magát,
Míg meg nem jöttem, akkor felderült,
Jó óra múltán szótár is került,
És krallozott kissé az Othellóban,
Mint egy döglődő potyka a tóban. *

* Ez utolsó sor a költő szíves ajándéka.

Nem tudta már, hányas a szobaszáma,
Az útvonalat sem jegyezte meg,
Feledve azt is, le vagy fel a lépcsőn,
Jobbra vagy balra, vagy netán előre,
Inkább lelépett: majd visszatalál,
Ha Eckermann jő, ez most én vagyok,
És beszélgettünk már egy jó nagyot.
S míg váltogatták egy korsó sörét,
Kiolvasta a Bouvard és Pecuchet-t.

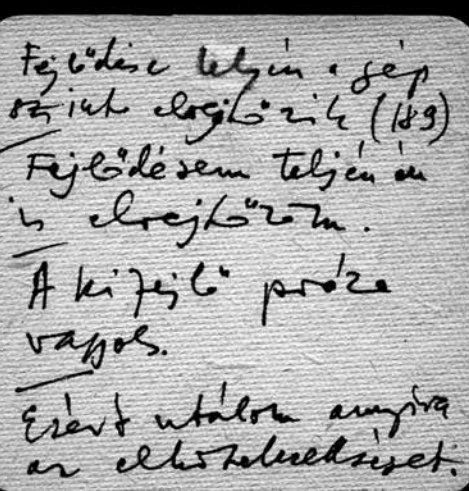
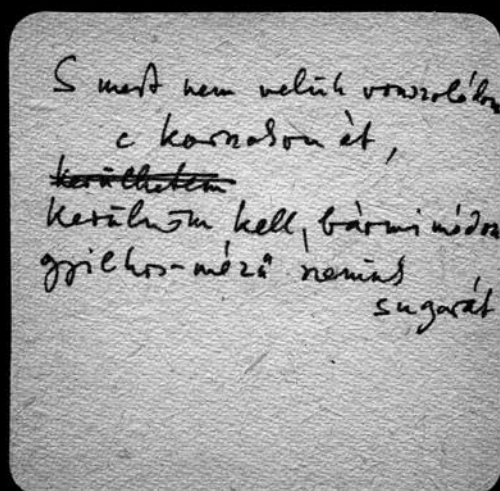
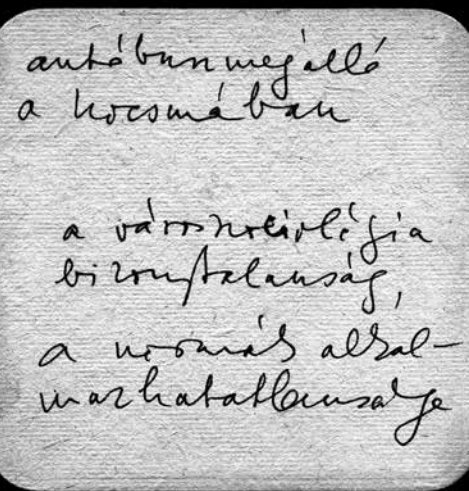
Végül két nap után visszamenekült Pestre. És az *Othello*-fordítás soha nem készült el. Azért kezdtem dolgozni vele a fordításon, pedig már nem volt sok kedvem a famulust, Eckermannt játszani, mert Maya, akivel halála előtt három nappal találkoztam egy pilisborosjenői kertben, azt mondta, amikor négyszemközt maradtunk: *Vigyázz a Gyurira*. És én el is mentem hozzá, feljártam hozzájuk, és kérésére elkezdtek fordítani a darabot. Ám figyelmen kívül hagyva Gyuri folyamatosan gyengülő állapotát (akkor már sugárkezelést kapott) úgy tettem, mintha valóban közösen dolgoznánk a szövegen, kritikai kiadásokat tettem az asztalra, megvitattam vele a vitás pontokat, ahelyett, hogy egyszerűen elkészítettem volna neki a komplett nyersfordítást. Igazából ezt a kis hiúsághorogot nem igazán bocsátom meg magamnak, holott egyáltalán nem biztos, hogy Petri erejéből futotta volna az *Othello* lefordítására. Az a pár jelenet, ami elkészült, ígéretes volt. Így volt, kár volt.

Emlékszem, pár nappal a *Mizantróp* premierje után, a Víg-színház előtt találkoztam Réz Pállal, aki éppen hazafelé ballagott. Szokása szerint rögtön radikálisan vizsgáztatni kezdett: „Milyennek találd a fordítást?”, én mondtam neki, hogy nagyon jónak, mire gyanakvóan nézett rám, éreztette, milyen reménytelen eset vagyok. „Szerintem pedig nem az”, mondta rosszkedvűen, holott tudvalevő, hogy mennyire kedvelte Petrit, akinek szerkesztője is volt. Azt, egyébként nagyszerű fordítóként, hogy egy szöveghez ilyen radikálisan is hozzá lehet nyúlni, nem vette be a gyomra. Az sem zavarta ebben, hogy a színházban megtapasztalhatta, mennyire együtt lélegzik a nézőtér a színpaddal, és hogy az előadás jó. A műfordítás számára örökre egy másik kategória maradt.

És egy másik, még személyesebb történet. Kis vitába bonyolódottam Székely Gáborral, amikor az *Ivanovot*, eredetileg Elbert János fordítását alapul véve, de aztán voltaképpen újra-

fordítottam. Gábor nem tudta elfogadni (pedig megállapítható volt, hogy egy új példány jött létre, és az előadásban is nagyon jól működött a szöveg), hogy fordítóként írják ki a nevemet a plakátra, de aztán dramaturg-társaim, elolvastva a szöveget, meggyőzték erről. Akkor mondtam nekem egy nagyon szép dolgot, amit, ahogy múlik az idő, egyre jobban értek (vagy érteni vélek). Amikor kicsit durcásan és duzzogva azt mondtam neki, hogy a Petritől miért fogadja el azt, amit tőlem nem, azt felelte, hogy *igen, de tudod, a Petri egy olyan mesterszabász, akit az ember egyetlen vágásról is felismer.*

Petri György jegyzetei sönalátéten

Hernani-Csata Budapesten

Mándy Iván Mélyvíz című darabjának bemutatója a Petőfi Színházban (és Zalaegerszegen)

1961. december 7-én tartották a budapesti Petőfi Színházban a *Mélyvíz* ősbemutatóját, amely Mándy első „felnőttszínházi” premierje, egyben a második eredeti magyar musical volt.

Mándynak a film mellett a színházzal, színdarabokkal is összefonódott az élete. Nézőként is érdeklődött a színház iránt, például a második világháború után rendszeresen látogatta a Várkonyi-féle Művész Színház előadásait, és a rádióba, műsorfüzetekbe, különböző színjátszós könyvsorozatokba jeleneteket, egyfelvonásosokat, dramatizálásokat készített. A *Mélyvíz* előtt született *A Vág utcaiak kirándulnak*, az *Árusok komédiája*, a *Repülő dívány* és a *Tomcsányi visszazökken* című saját színdarabjai, jelenetei, azzal egy évben pedig a *Rakota meg az ünnepség*. Lényeges különbség azonban, hogy a *Mélyvíz* műnembeli előzményei a soha be nem mutatott *Árusok komédiája* kivételével mind az ifjúságnak íródtak.

Az új darabról már 1960-ban megkezdődött az egyeztetés a Petőfivel. Ungvári Tamás, a színház dramaturgja vetette fel a mindkettejük által látogatott Lukács uszodában, hogy írjon Mándy a számukra.¹ (Neki köszönhető az is, hogy Hubay Miklós elkészítette az első magyar musicalt, az *Egy szerelem három éjszakáját*.) Ungvári a musical magját egy *Idegen szobákban* közölt novellában, az *Utcákban* találta meg. Elsőként a *Magyar Nemzet* adott hírt a Petőfi és Mándy kapcsolatfelvételéről: „Két szerzővel tárgyalnak [a Petőfi] ifjúsági témáról, mindketten a vagánykodó, huligánkodó fiatalok problémáját dolgozzák fel: Gádor Béla az egyik, Mándy Iván a másik.”² Ez alapján azt lehetne hinni, hogy eredetileg nem feltétlenül az *Utcákból* szerettek volna kiindulni (hiszen a „vagánykodó, huligánkodó fiatalok” kapcsán legalább annyira az ember eszébe juthatnak a Vera-novellák, melyek közül például a *Locsolókat* már az 1960/9-es *Élet és Irodalomban* publikálta az író),³ ám a művészeti vezető, Szinetár Miklós állítása szerint rögtön erre a novellára gondoltak, és a *Magyar Nemzet*nek csupán azért tálták az idézett módon a Mándyval való közös munka előkészületeit, hogy a leendő darabot a szocialista elvárásoknak megfelelő kontextusba helyezték, és ezzel az akkoriban éppen csak megtürt írók védjék.

Mándy számára egyáltalán nem jelentett kötöttséget musicalt írni (tehát nem hasonlítható ez a szituáció semmiképp sem ahhoz, mint amikor a Rákosi-években az életben maradásért készített átírásokat, dramatizálásokat, gyakran ezer sebből vérző

alapanyagokból). És nemcsak azért nem, mert ebben az esetben saját művéről és nem más alkotásának az átdolgozásáról volt szó, hanem mert egyáltalán nem álltak távol tőle az úgynevezett könnyű műfajok, például a krimi vagy a musical, amelyet sokkal inkább kedvelt, mint a drámát, lazább szerkesztésmódja és amiatt, hogy többféle műfaj keveredik benne, továbbá nagy teret enged a hangulati ábrázolásnak.

Akárcsak a filmek terén, a zenében is mindenevő volt. Nem akadályozta semmiféle konvenció vagy sznobéria a zenehallgatásban, mindennek esélyt adott, csak az érdekelte, hogy az adott mű a saját műfaji keretei között igényes legyen. Így szerette egyszerre Webernt és Lehár vagy Kálmán Imre operettjeit. Kurt Weil songjait és Emőd Tamás, Heltai Jenő kupléit. Bachot, Beethovent, Mozartot, Csajkovszkijt, Muszorgszkijt és a szononokat, mozizenéket. Bartók *A csodálatos mandarinját*, valamint Zerkovitz *Debóráját*. Ez a nyitottság tükröződik prózáján is, amelyben az említettek túl még számtalan műfaj (gyerek- és katonadal, mozgalmi és népdal, induló, nóta, zsoldár) tűnik fel. A brechti tájakra kalandozó *Mélyvíz* megírása ráadásul azt a lehetőséget is felkínálta, hogy benne összetettebben megfogalmazza novelláiban, regényeibe is csupán szórványosan beszűrődő második világháborús tapasztalatait — egyebek mellett azt, hogy miként viselkedik az ember az igazán nagy tétre menő, jellempróbáló szituációkban, vagy ahogy azt Sándor Iván találóan fogalmazta meg a musical kapcsán, hogy „milyen az élet éjszakája”.⁴

A Nagymező utcai Petőfi konvenciókat kerülő, formálódóban lévő teátrum volt, amely azt a Magyarországon még ismeretlen, amerikai mintára jobb híján musicalnek nevezett, valójában inkább zenés drámának, zenés játéknak tekinthető műfajt szerette volna meghonosítani, amelynek nem létfeltétele

¹ Mándy egy kisprózájába beleszótt a uszodai felkérést és a *Mélyvíz*et: MÁNDY IVÁN: *Zsámokny darabot ír*, Film Színház Muzsika, 1966. dec. 23., 25. Ungvári ebben a cikkében említette meg a felkérést: UNGVÁRI TAMÁS: *Isten ostora*, Élet és Irodalom, 1993. júl. 2., 5.

² ZAV LÁSZLÓ: *Lesz-e magyar musical?*, Magyar Nemzet, 1960. dec. 7., 4.

³ Ez volt a legelső publikációja az *Élet és Irodalomban*. Amikor a kispróza megjelent a Koczás Sándor válogatta *Tarka szöttek* című antológiában (Budapest, 1960, Szépirodalmi), éppen az *Élet és Irodalomban* támadták meg, „tétova közöny”-nyel „vádolva” Mándy a novellagyűjteményről szóló kritikában: DIÓSZEGI ANDRÁS: *Korszerűség és mai novella*, Élet és Irodalom, 1961. márc. 17., 1.

⁴ SÁNDOR IVÁN: *Drága Liv*, Kalligram, Budapest, 2003, 128.

a humor, a vidámság, sokkal inkább egy többféle érzékterületre ható, komplex színházi forma. A színház útkeresésre vállalkozott hazánk egy olyan korszakában, amelyre a kísérletezés néhány kivételtől eltekintve egyáltalán nem volt jellemző. Műsorában vegyítette a klasszikusokat és a kortársakat, a hazai (Hubay, Illés Endre, Mándy) és külföldi (Brecht, Saidy–Harburg, Charell–Amstein–Gilbert, Molière) szerzőket. 1960. október 7-én kezdte működését, Brecht *Koldusoperájával*, melyet Szinetár Miklós rendezett. Szintén az ő nevéhez fűződik az *Egy szerelem három éjszakája* 1961. január 12-i premierje, valamint a *Mélyvíz* is, amely még csak a hetedik bemutatója volt a második évadat élő színháznak (egyben Hubay után a második kortárs magyar bemutató, vagy a harmadik, ha Illés Endre Jókai nyomán készült *Gazdag szegények* című darabját a kortársak közé számítjuk).

A *Mélyvíz* csapata Mándy és Szinetár mellett a verseket jegyző Garai Gábor költővel, valamint Gyulai Gaál János zeneszerzővel egészült ki. Gyulai Gaál korábban is írt ugyan kísérőzeneket filmekhez és színi előadásokhoz, olyat azonban, amelyben a darabbal szerves kapcsolatban áll a zene, még nem, így ő ezt a saját zeneszerzői premierjének is tartotta. Az ő tizenhét (lírai, drámai, tragikus és szarkasztikus elemeket ötvöző) zeneszámához — amelyekben igyekezett a második világháborúra, de az előadás jelen idejére is reagálni — írt versszövegeket Garai, akit Ungvári indoklása szerint azért kértek fel, hogy mint rendszerhű, megbízható személy úgymond fedezze az ekkoriban a hatalom által gyanakodva figyelt Mándyt,⁵ valamint a Petőfit.⁶

A Mama szerepét a Művész Színház egykori tagja, az induló Petőfi Színházban a *Koldusopera* Kocsma Jennyjét és az *Egy szerelem három éjszakája* Melittáját alakító, rendkívül sokoldalú Sennyei Vera játszotta, aki éppen ebben az évben kapta meg az érdemes művész díjat. Mándy kifejezetten rá találta ki a főszerepet. A próbaanyag idején ellátogatott vele a józsefvárosi Mátyás térre, hogy megmutassa az egykori tánciskola környékét, ahol az őt meghihető ruhatári kabátlopás történt annak idején. A legendákkal ellentétben nem az utolsó szerepe volt ez Sennyeinek, hanem az utolsó előtti, mert az 1962. január 18-án bemutatott *Úvegcipőben* ő alakította a bemutatót és még néhány alkalommal Adélt.

Először a Fészek Művészklub kertjében látta,⁷ de csak a *Mélyvíz* próbái folyamán ismerkedett meg Mándy a darabjában a Lány szerepét alakító Domján Edittel, aki ebben a produkcióban mutatkozott be a Petőfi Színházban. Az íróval való magával ragadta, hogy a színésznő arca mennyiféle érzelmeket tükrözött mindenféle játék nélkül is. Egy interjúban a kedvenc színésznőnek nevezte őt.⁸ Vele és férjével, Kaló Flóriánnal is ekkortól eredeztethető a barátsága. Utóbbi ugyan nem játszott a *Mélyvízben*, de vele is az egyik próba alatt ismerkedett meg, és a két iróniára, öniróniára hajlamos ember gyorsan egymásra hangolódott. Olyannyira a bizalmába avatta Kalót, hogy valamikor a hatvanas években, még annak a tudatában, hogy soha nem lesz belőle kötet, elolvastatta vele az *Előadók, társszerzők* kéziratát is.⁹ Mindkettejük barátja maradt azután is, hogy Domján és Kaló 1969-ben elvált.

Szinetár Miklós szerint „[g]yönyörű hónapok voltak, amíg maga a darab elkészült. Labdázunk az ötletekkel, megoldásokkal, fordulatokkal, kerestük a műfaji lehetőségeket, és élveztük, hogy elmondhatunk valamit, amely egyszerre szól a kiszolgáltatottságról, az ország magára maradottságáról, az emberekben rejlő gyáva és bátor magatartásról, a tömegpszichózis nemrég megélt, elcsüggesztő és felemelő pillanatairól.”¹⁰ Hosszú hónapokon át, mintegy fél évig dolgoztak a darabon, tovább tehát, mint általában szokás. Nagy reményekkel tekintettek a premier elé, úgy érezve, hogy a *Mélyvízzel* a Petőfi Színház elindul a saját útján, és meghonosítja a zászlajára tűzött új műfajt.

A közönség azonban másként fogadta az előadást, mint azt várták.

December 6-án tartották a főpróbát, amelyről fennmaradt néhány sor Végh György költő, író, műfordító ismerőseitől. Egy olyan házaspártól, amely ugyan az előadást nem látta, de hallotta mások véleményét, akik elmentek azt megnézni: „dermedt csend volt a nézőtérén. Fagyos érdektelenség a zene, a darab iránt [...]. Nem is annyira a darab rossz, mint a kivitelezés.”¹¹

A másnapi bemutatóról több személyes beszámoló is ismert a kritikák mellett. Szinetár úgy emlékezett, hogy noha a 3 felvonásos musical első szünetében 20–30 néző felháborodottan távozott, de akik végig maradtak, szünni nem akaró tapssal jutalmazták a produkció létrehozóit — és ez a módszer a helyükre vissza nem térő nézőkkel és az előadás végén ünneplő közönséggel a későbbi előadásokon is megismétlődött. Az ekkor már kritikákat is jegyző Molnár Gál Péter, akinek a *Mélyvíz* volt a legelső dramaturgi munkája, „valóságos Hernani-csatája”-ként jellemezte a premiért. Szerinte Mándy új formákat kísérletezett ki, bízva a befogadók nyitottságában, szellemi erőfeszítésében és érzékenységében — és tulajdonképpen az erre való felkészületlenség vezetett a problémákhoz: „Csattanósan megütközött egymással két ízlésellenfél: a kényelmes színházra vágyók és a fölserkentően provokatívra szavazók tábora. [...] Megharcolt egymással a szocialista szentképeket kedvelők [...] és a valami

⁵ 1959-ben megjelent regénye, a *Fabulya feleségei* meglehetősen vegyes fogadtatásban részesült, az irodalompolitika ennek az időszaknak az egyik legproblematisabb műveként tartotta számon, és 1963-ig nem is adták ki új, „fel nőtteknek szóló” kötetét. Amolyan enyhébb szilenciumban volt része, és a novellái ezekben az években a számára több időszakban is menedékkül szolgáló *Vigilián* kívül elvéte jelenhettek meg.

⁶ UNGVÁRI: *Isten ostora*, 5.

⁷ Így idézte fel Mándy a *Fészek kertjében* szerzett első benyomásait Domján Edit-ről: „Én akkor nem ismertem, csak néztem. Szeptemberben lehetett, ott ült a kertben. Barna volt, olyan igazán barna. Én olyat még nem is láttam. Nem a stréberék összeszedett, összekapkodott barnasága, hanem valamiképpen belülről jött, valódi volt. Mint ahogy valódi volt rajta minden, az egész lénye.” KÁRPÁTI György: *A Domján-legenda. Mozaikkép — emlékekből 10.*, Ország-Világ, 1986. aug. 20., 12.

⁸ GARAI Tamás: *Kicsoda Ön? Mándy Iván*, Képes7, 1987. febr. 21., 53.

⁹ KALÓ Flórián: *Eszpresszók. Séták. Étertermek*, Holmi, 1996/4., 540.

¹⁰ SZINETÁR Miklós: *Utólagos igazságszolgáltatás = Szabadíts meg a gonosztól. Mándy Iván és Sándor Pál filmje*, szerk. HÁMORI András, Magvető, Budapest, 1980 (Ötlettől a filmig), 241.

¹¹ Végh György *szeszélyes naplója IV. 1960–1961*, 428–429. PIM Kézirattára.

frissebbre, szárazabbra, kevésbé meghatottra vágyók csapata.”¹² M. G. P. úgy emlékezett, hogy a Makk Culi balladáját éneklő Sennyei Verának felkiáltottak a színpadra, hogy hagyja abba, és pofonok is elcsattantak a premieren.

Szépirodalmi formában Tóth Judit, Mándy 1960 és 1964 közötti barátnője is megemlékezett a *Mélyvíz*ről 1980-ban megjelent regényében, a *Kifutópályában*, amelybe — Bors Ádám zeneszerző és az ösztöndíjasként Párizsba készülő Váry Franciska viszonyán keresztül — beleszötte kettejük kapcsolatát. Könyve megeleveníti a bemutató előzményeit, magát a bemutatót és a „premierbulit”. Regényében Bors Ádám zenés komédiáját *Bádogtölcsér* címen mutatják be, és az ennek kapcsán elősorakozó motívumok, személyek (a Menyasszony és a Szökevény néven említett szereplők, akik nyilvánvalóan a *Mélyvíz* Lányára és Fialat katonájára hajaznak, valamint a némafilmvetítés, a futballozók, a kísértetiesség, a bábuserűség, a bérházi helyszín, amelyek a Mándy-szövegüniverzum visszatérő rekvizitumai) egyértelműen Mándyra utalnak, és az is, hogy a regény fikciója szerint Bors éppen egy oratóriumon dolgozik, amely majd Budapest ostromáról, a szétszagattott utcákról fog szólni. Tóth Judit *Bádogtölcsér*-leírásába beépítette, amit a musical-előadás kritikussai is megemlékeztek, miszerint egész egyszerűen nem lehetett a zenétől hallani a *Mélyvíz* songjait: „a magnetofonra vett generátorhangok, a lassított és felgyorsított zörejek [...] elsöpörték az énekesek hangját.”¹³

Az Hernani-csata a kritikusok között is folytatódott. Az egyik oldal sekélynek, értelmezhetetlennek, hevenyészett szerkezetűnek, unalmasnak titulálta a *Mélyvizet*, hiányolta a színpadról a hús-vér alakokat, és kifogásolta, hogy a zene elnyomja a songokat, amelyek szövege így bizonyos esetekben érthetlenné vált. A másik oldal, a pártolók (ők voltak kevesebben) azt emelték ki, hogy a kényelemhez szokott nézők egyszerűen idegenkednek a gondolkodástól, az újszerű formától. A két homlokegyenest eltérő véleményt képviselő kritikusok egymásnak is estek a lapok hasábjain, nem túl termékeny vitát folytatva, egymás szövegeire — a ritka kivételektől eltekintve — teljességgel süketen.

A Rikkancsot alakító Harkányi Endre „siker bukás”-nak nevezte az előadást. Szinetár véleményével egybehangzóan úgy emlékezett vissza, hogy a színészek nagy élvezettel próbálták a darabot.¹⁴ Szinetár különben elismerte, hogy nem mindent sikerült megnyugtató módon megoldaniuk, tisztában volt a dramaturgiai hiányosságokkal, ám alapvetően igényes kísérletnek tartotta az előadást.¹⁵ Mándy úgy érezte, hogy a színészek és úgy általában a színház végig mellette és a *Mélyvíz* mellett álltak.¹⁶ December 24-i nyilatkozatában elismerte, hogy még tanulnia kell, miként lehet színpadon élővé varázsolni, hitelesen beszéltetni a szereplőket. Az előadást látva különösen a Domján Edit és Holl István alakította Lány és Fialat katoná alakján érezte, hogy életszerűbbé, hús-vér figurákká kellett volna őket formálnia.¹⁷

A Mándy-nyilatkozat napján jelent meg a *Magyar Nemzetben* Mátrai-Betegh Béla a negatív és pozitív véleményeket egyaránt figyelembe vevő, konszenzuserősítő cikke, amely a *Mélyvizet*

igényes, gondolatgazdag műnek nevezte — felhívva a figyelmet, hogy a Petőfi Színháznak ugyanúgy közelítenie kellene a szélesebb közönséghez, és kerülnie az elitizmust, mint ahogy a nézőknek is türelmesebbnek kellene lenniük az új művészi törekvésekkel szemben.¹⁸ Mi sem bizonyítja jobban annak a feltételezésnek a széles körben való elterjedését, hogy az előadás pusztán egy szűk értelmiségi réteget szólít meg, mint hogy a *Ludas Matyi* satirikus hetilapban megjelent egy karikatúra, melyen a *Mélyvíz* plakátjára figyelmeztetéstül azt a feliratot is ráragasztották, hogy „Csak gyakorlott úszóknak!”¹⁹

A közönség létszáma erősen változó volt előadásról előadásra. Az első hónapban 5 alkalmat (december 7., 8., 10., 15., 17.) hirdettek meg, ezek közül azonban az egyik elmaradt, mert annyira kevesen váltottak rá jegyet.²⁰ Az elmaradt este mellett volt legalább egy másik, amelyen Karcsai-Kulcsár István szerint erősen foghíjas nézőtér előtt ment a produkció.²¹ Harkányi Endre úgy emlékezett, hogy akadt olyan decemberi alkalom, amelyen úgymond már a csilláron is lógtak.²² A színházi szakma figyelmét felkeltette a *Mélyvíz*, Sándor Iván szerint „ilyen kivonulást minden szöködévényben lehet csak látni”,²³ mint ami a darab egyik decemberi előadását kísérte.

Az első négy előadás után a rendezői szakma vitatta meg a látottakat. A vélemények ugyan megoszlottak, de többen akadtak, akik elmarasztalták a bemutatót, zavarosnak tartva azt. A *Mélyvíz* szimbolikájának érthetlenségét kérték számon Szinetáron, aki azzal vágott vissza, hogy nem is állt szándékukban szimbólumokkal dolgozni a létrehozásakor.²⁴

A „Juhász Lajos” fedőnevű ügynök így számolt be a Hubay Miklóssal a *Mélyvíz* kapcsán december végén folytatott beszélgetéséről: „A Petőfi Színház alaposan túllőtt a célon Mándi [sic!] Iván »Mélyvíz« c. darabjával. [...] Mert a közönség teljes értetlenséggel állt a darab előtt, s zavara teljes elutasítássá változott. A bukásnak gyorsan híre ment, s még az Újhold köre, melyhez

¹² M. G. P.: *Úriasszony a demokráciában. Sennyei Vera (1914–1962)*, Népszabadság, 2000. jan. 3., 11.

¹³ TÓTH Judit: *Kifutópálya*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 83.

¹⁴ SZABÓ G. László: *Kis dolgokból gyártott nagyon is sajátos világot*, Új Szó, 2007. dec. 22., 8.

¹⁵ SÁNDOR Iván: *A Mélyvízről, útkeresésekről, vitákról. Beszélgetés Szinetár Miklóssal*, Film Színház Muzsika, 1961. dec. 22., 18–19.

¹⁶ Míndezt alátámasztja Békés András, az Állami Operaház rendezőjének véleménye: „azt láttam a színpadon, hogy a színészek valami hihetetlen intenzitással dolgoztak. Hihetetlen aktivitással beszélt az egész társaság az előadásban, nyilvánvaló, kétségtelen hittel, amely átsugárzott a nézőtérre is.” *Így látták a rendezők II.*, Felsőoktatási Jegyzetellátó, Budapest, 1962, 36.

¹⁷ (lászló:) Film, szobor, színdarab — és vitájuk. *Esti Hírlap*, 1961. dec. 24. 5.

¹⁸ MÁTRAI-BETEGH Béla: *Vihar egy pohár mélyvízben?* Magyar Nemzet, 1961. dec. 24., 11.

¹⁹ Ludas Matyi, 1961. dec. 14. 5.

²⁰ „Juhász Lajos”: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)*, 3.1.2.-M-18821/7, 178.

²¹ *Legenda Mándy Ivánról*, összegyűjtötte ALBERT ZSUZSA, Forrás, 2003/1. 115.

²² SZABÓ G. László: *Kis dolgokból gyártott nagyon is sajátos világot*, 8.

²³ SÁNDOR: *A Mélyvízről, útkeresésekről, vitákról. Beszélgetés Szinetár Miklóssal*, 18.

²⁴ *Így látták a rendezők II.*, 27–62.

Mándi tartozik, sem nézte meg az előadást. Volt olyan este, hogy harmincan váltottak jegyet s az előadást nem lehetett megartani. Szinetár kijelentette: »Csalódtam a pesti sznobokban.« A sajtó durva támadásai ugyan valamit növelték az érdeklődést, de a bukás így is jóvátehető, s mi több, a többi musicalt is veszélyezteti, sőt a színház megszűnésére [sic!] vezethet. Mind ebben hibás a dramaturg (Ungvári Tamás) és a rendező (a kissé önféjű Szinetár) — akiknek látni kellett volna, hogy a darab túlságosan érthetetlen, a mi közönségünk még nem eléggé érett az ilyen, kissé szürrealista jellegű darabokhoz. (Mint Petrovics Emil közli: lengyel színházi szakemberek látták a darabot, tetszett nekik, s azonnal lekötötték; ott már van közönsége az ilyesminek.) — Persze a kritikáknak sincs igazuk. Mándi kísérlete igényes, színvonalas munka, a zene kitűnő, a versszövegek (Garai Gábor műve) szintén. Ezt a legyalázást a darab nem érdemli meg, ekkora bukást sem. [...] De a bukás miatt a színház kétségkívül elmarasztható: ezt a darabot, ilyen felfogásban előadni nem lett volna szabad...»²⁵

Érdemes kitérni az ügynöki jelentésnek arra a zárójelű közbevetésére, hogy a lengyel színházi szakemberek tetszését elnyerte a darab, le is kötötték, tehát szerettek volna neki lengyelországi vendégjátékot szervezni. Miközben Magyarországon még nem érett meg az idő a *Mélyvíz*hez fogható újszerű törekvésekhez a színpadon — egy másik országban, a progresszívebb színházi hagyományokkal rendelkező lengyeleknél egy effajta kísérletben nem találtak semmi kivetnivalót.

1962. januárra a színház vezetősége további két *Mélyvízt* iktatott a programba, de ekkor már úgy döntöttek, hogy ha ezekre nem lesz megfelelő számú közönség, utána leveszik műsorról. Viszont az előadás ezen a két estén sikert aratott, még ha az egyiken viszonylag foghíjas nézőtér előtt is: „január 7-én is, 14-én is vastapsot kapott, egyszer zsúfolt, egyszer hetven százalékig telt ház előtt.”²⁶ Hogy az értelmiség köreiből nem csak a színházi szakmát, de a többi művészeti ág képviselőit is foglalkoztatta a darab, arról a Jenei fedőnevű ügynök jelentése is tudósít: „Palotai Boris [...] felhívott és rábeszélte, próbáljak jegyet szerezni a »Mélyvíz« vasárnapi, utolsó előadására, ahol »mindenki ott lesz«. Tudom, akkor még ő is Mándy Iván iránti szolidaritásából, bizonyos fokig »kiállni az ügy mellett« ment oda. Utóbb azt mesélte, hogy nem bírta ki nevetés nélkül és képtelen megérteni a darab melletti tüntetést. Viszont fia, Bacsó Péter, annak barátai, Makk [Károly], Gyöngyösi [Gyöngyössy Imre] egészen fel voltak háborodva a darabot ért »méltatlan támadástól«. Roboz Ági is mesélt erről az előadásról, melyen, az ő szavai szerint is »mindenki ott volt«, és Szinetár azóta büszkén hirdetheti, hogy lám, mégis nekik volt igazuk, amikor úgy lelkesedtek ezért a produkcióért.”²⁷

Sennyei Verát a január 14-i előadás utáni éjszakán kórházba vitték. A januári siker hatására azonban februárra és márciusra is műsorra tűzték a darabot.²⁸ Következésképp február 17-én játszották volna, ez azonban meghíúsult a főszereplőnő betegsége miatt.²⁹ Mándy ugyan valamikor a január 14-i előadás után át-

írta, javította a szöveget, hogy élőbbé, emberibbé tegye a Lányt és a Fialat katonát,³⁰ ám később — Sennyei betegsége és májusi halála miatt — már nem került újra műsorra a *Mélyvíz*, amely így összesen hat előadást ért meg.³¹

Mándy a későbbiekben is vállalta a *Mélyvízt*. A saját maga által is beismert hibáival, túlzottan laza szerkesztésmódjával együtt sem kudarcnak, inkább izgalmas kísérletnek tartotta.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a *Mélyvíz* esete nem volt egyedi a Petőfi Színházban. Korábban a *Koldusoperáról* és az *Egy szerelem három éjszakájáról* is elment a szünetekben a közönség egy része, de aki ott maradt, vastappsal jutalmazta az előadást — ugyanúgy tehát, mint Mándy musicale esetében. Ugyanakkor az is tény, hogy a Brecht- és Hubay-előadás nem váltott ki olyan heves vitákat, és a nagyközönség véleményét tekintve nem bukott akkorát, mint Mándyé. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy — noha akadnak, akik a Petőfi *Mélyvíz*ét a mai napig hatalmas bukásnak titulálják (sőt vannak, akik Mándy teljes drámaírói pályájának relatív sikertelenségét ennek a bemutatónak a vélt/valós sikertelenségéből vezetik le) — az ő műve is „csak” a nagyközönség előtt bukott meg, mert művészkörökben jobbra pozitív volt a visszhangja. Ottlik Géza például így számolt be róla egy levelében: „egy szép Mándy-darabot néztünk meg (»Mélyvíz«, musical-nevű műfaj, de jó Mándy-novellák szcenírozva”).³²

A Petőfi útkeresése mintha eleve kudarcra lett volna ítélve: a pesti közönség vagy könnyű műfajt, operettet akart, vagy drámát, és a kettőnek egészen más közönsége volt. A habkönnyű operettek és a drámák közé belőtt musicaleknek — az idő rövidsége és a hazai nézők konzervatívabb színházi szocializációja miatt — nem alakult ki a közönsége. Ha pedig csak a zenés műfajok nézőit tekintjük: az operák kedvelői túl könnyűnek találták, az operetteké nem értette, illetve más elvárásokkal érkezett a színházba. A Petőfi mint zenés színház nem tudta az intellektuálisabb közönséget tömegestül bevonni. Mindez

²⁵ „Juhász Lajos”: ÁBTL, 3.1.2.-M-18821/7, 178. „Juhász” a jelentés megírásában figyelembe vette Mándy Ivánnal, Petrovics Emillel, az előadás karmesterével, a Petőfi zenei igazgatójával, Ungvári Tamás dramaturggal, valamint Barta Andrásal, a Művelődési Minisztérium színházi előadóival folytatott beszélgetését is.

²⁶ (rajk) [András]: „*Utóvédharcok?*”, Népszava, 1962. jan. 17., 8.

²⁷ „Jenei”: ÁBTL, 3.1.2.-M-18658, 126. Egy másik filmes, Kézdi-Kovács Zsolt pedig a premiért látta, ahol az egyik szünet alatt összefutott az általa addig nem ismert Mándy Gyulával, aki a fia darabját leszólta előtte és vele lévő barátja előtt. SZABÓ G. László: *Pontosság és lebegő poétika*. ujszo.com/pontosság-es-lebego-poetika [2009. nov. 8.]

²⁸ *Így látták a rendezők II.*, 50.

²⁹ „A Petőfi Színház igazgatósága közli: szombaton, 17-én, Sennyei Vera betegsége miatt a Mélyvíz helyett az Üveg cipő kerül előadásra.” Esti Hírlap, 1962. febr. 15., 1.

³⁰ GÁCH Marianne: „*Az alkotásban nincs helye a hazugságnak.*” *Mándy Iván a filmről, a musicalről és a tájnyelvről*, Film Színház Muzsika, 1966. jan. 28., 8.

³¹ M. G. P. azt állította egy cikkében (M. G. P.: *Mándy*, Népszabadság, 1988. dec. 23., 7.), hogy mikor már Sennyei nem játszhatott, Dayka Margit beugrópróbákon átvette a főszerepet — Szinetár Miklós szóbeli közlése szerint azonban erről szó sem volt, és egyértelműen Sennyei betegsége miatt vették le a műsorról a musicalt.

³² *Ottlik Géza levelei Gara Lászlónak (1960–1965)*, Jelenkor, 2003/1., 85.

nagyban hozzájárult a *Mélyvíz* fogadtatásához is: a bemutató ugyan alkotói szerint sem volt tökéletes, de a szinte hisztérikus reakciók nem feltétlenül (csak) a darabnak, hanem több olyan tényezőnek (is) voltak köszönhetőek, melyekre Mándynak nem igazán lehetett befolyása.

*

22 évvel a „hősies bukás”³³ (és négy évvel egy másik darabjának, a *Gongn*nak a — többnyire méltatott — Thália Színházi premiéré) után másodjára is bemutatták a *Mélyvízt*, ismét egy, még a művészi munka elején járó, formálódó színházban, Zalaegerszegeen, ahol 1982-ben Ruszt József épített társulatot, melyet Varga Zoltán igazgatott. Mándy írói világa ekkor már nem számított olyan szokatlannak, idegen testnek sem a magyar irodalomban, sem a színházban — miközben azt továbbra sem gondolta senki, hogy amit ír, az a tömegeknek szólna. De könyvei megítélésében határozott fordulat állt be: az 1967-es *Régi idők mozija* hozta meg az áttörést, és azóta egyre több méltatásban volt része, 1978-tól pedig kimondottan sok díjat is kapott. Tehát a zalaegerszegi bemutató már egy egészen más kultúrpolitikai miliőben valósulhatott meg.

A Hevesi Sándor Színházban színpadra kerülő darab nem teljesen ugyanaz volt, mint a Petőfi színházi. Egyrészt — noha a szereplőket, helyszíneket, szituációkat meghagyták — minimális mértékben húztak, sűrítettek Mándy szövegén. Másrészt — és ez már jelentősebb módosítás volt — Garai Gábor verseit és Gyulai Gaál János zenéjét gyaníthatóan a korszerűsítés szándékával elhagyták, és Fodor Ákos a második világháború végi politikai-társadalmi környezetet (néhány ponton a náci világ és az irredenta jelszavak felidézésével) direkterben visszaadó dalszövegeivel, valamint Kemény Gábor slágereket és saját ötleteket ötvöző zenéjével helyettesítették. (A dalok playbackról szóltak, a színészek viszont valóban maguk énekeltek.)

Ebből még a bemutató előtt konfliktus támadt, mivel Mándy a nyilvánosság előtt, egy interjúban szóvá tette, hogy nem szóltak neki a darabját alapjaiban érintő változásokról, és nem küldték el neki a szövegekötvetet. Felháborodásában azt nyilatkozta, hogy „azt nem kívánhatják tőlem [a zalaegerszegiek], hogy íróként vállaljam a darabot ebben a nyilván megváltoztatott formájában.”³⁴ Előzetesen tehát egyáltalán nem örült az átdolgozásnak, már csak azért sem, mert nem felejtette: Garai és Gyulai Gaál kiállt mellette azzal, hogy társszerzőként vett részt az előadás létrehozásában 1961-ben, amikor ő még egyáltalán nem tartozott a kultúrpolitika által támogatott alkotók közé. Később azonban megkapta a szövegekötvetet, és a konfliktus közte és a színház közt megszűnt.

1984. március 15-én mutatták be Halasi Imre rendezésében, Gesler György koreográfiájával a zenés-táncos előadást, melyben dzsessz, operett és táncdal egyaránt szerepelt, díszlete (Menczel Róbert munkája) pedig jellegzetes fővárosi miliőt teremtett, a sok változó elem közt állandó helyszíneként például egy lépcső-

hátrészlettel. Mándy is megjelent a premieren, melynek végeztével, immáron megbékélve, köszönetet mondott a társulatnak az előadásért, a közönségnek pedig a fogadtatásért. Májusban négy különböző előadással is szerepelt a fővárosban a zalai társulat. Ennek keretében tartották május 7-i vendégjátékukat a Nemzeti Színházban. A nagy érdeklődés miatt 50 pótsszékkal ment a darab, és hosszadalmas vastaps követte, mellyel a közönség a meghajlás során a színpadra felhívott szerzőt is ünnepelte.

Mándynak az előadásból egy epizód szerepet megformáló színész, a Steinert alakító — a *Szabadíts meg a gonosztól* (1979; rendezte: Sándor Pál) és az *Egyérintő* (1982; rendezte: Ferenczi Gábor) című filmben szintén feltűnő — Mária József tetszett a legjobban. A kritikák is leginkább Mária alakításával, valamint Rác Tiborral (Puhakalapos) és a három szerepet (Vasalóné, Péntzárónő, Hölg) megformáló Fekete Gizivel voltak elégedettek; viszont nem mentek el szó nélkül a főszerepet, a Mamát játszó Egervári Klára halovány teljesítménye mellett. Általában is elég vegyes szakmai fogadtatásban részesült a zalaegerszegi *Mélyvíz*: akadtak, akik az új zenét túl heterogénnek, helyenként szürkének tartották, a dalszövegeket pedig a vonatkozó színpadi szituációktól eltérő tónusúnak és túlon túl egyszerűnek, kézenfekvőnek — így Gyulai Gál számainak és Garai szövegeinek a lecserélését egyáltalán nem érezték indokoltnak. Mások ugyan elismerték, hogy az egyes jelenetek aprólékos műgonddal lettek kidolgozva, de összességében az előadást szétesőnek, atmoszféra nélkülinek látták, a rendezői ötleteket pedig olykor kiérleletleneknek, szervesetleneknek.

A Hevesi Sándor Színházban egy átlagos előadáshoz képest kisebb volt az érdeklődés a *Mélyvíz* iránt. Bár a színházat 1984 nyarán átvevő Ruszt József a *Zala Megyei Hírlap*ban közzétett tervéről,³⁵ közt szerepelt a műsoron tartása, végül levették a repertoárról, az 1984/85-ös szezonban már nem vették elő, így utóljára 1984. május 29-én, Nagykanizsán volt látható. Míg a Petőfi hat, a Hevesi Sándor Színház tizennégy alkalommal (ebből háromszor Nagykanizsán, egyszer a fővárosban) játszotta az előadást. Noha végre be lehetett mutatni mindenféle politikai felhang nélkül a darabot, nem futott nagy szériát — igaz, nem is elvárható, hogy egy olyan, relatíve kis lakosságú vidéki város színháza, mint a zalaegerszegi, hosszabban műsoron tudjon tartani egy kortárs magyar darabot, amely nem kizárólag a szórakoztatást tűzi ki célul. Ilyen értelemben a zalaegerszegi széria nagyjából a realitásoknak felel meg. Ha nem is bukott meg (vagy némiképp szigorúbban fogalmazva: nem bukott meg egyértelműen) a *Mélyvíz*, az sem állítható, hogy feltámadt volna. Ezután más társulat nem vette elő; mint ahogy Mándy többi darabját sem.

³³ Mándy kifejezése, lásd: MAGYAR Hajnalka: *Akinek a tárgyak mesélnek... Beszélgetés Mándy Iván íróval*, Zalai Hírlap, 1984. márc. 24., 7.

³⁴ „*A tárgyak számomra élőlények.*” *Gách Marianne beszélgetése Mándy Ivánnal*, Film Színház Muzsika, 1984. febr. 25., 6.

³⁵ Évadnyitó társulati ülés a Hevesi Sándor Színháznál. Ruszt Józsefet nevezték ki a színház igazgatójává. Zalai Hírlap, 1984. aug. 22., 5.

„Nem olyan könnyű meghalni.”

BODROGHI Csilla

(*Tompa Andrea: Sokszor nem halunk meg. Jelenkor, 2023*)

Miután a *Hazában* új nyelvvel és a pályáján újdonságot hozó, az esszéregényhez közelálló hibrid műfajisággal kísérletezett, úgy tűnik, Tompa Andrea visszatért ahhoz, amit olyan jól tud: a figurákat a nyelvük által megteremtő prózához. Mégis, ez az ötödik regénye, a *Sokszor nem halunk meg* sokat köszönhet az előző regénynek, és sok szálon kötődik hozzá. A szerző ebben is a rövidebb nyelvi formákkal dolgozó, egyszerűbb stílust viszi tovább, hiszen ez jellemzi az egyszerű sorból származó beszélőket, közöttük a főszereplőt is, akinek szinte nincsen saját nyelve (nincsenek szavai, nem tud fogalmazni), és ez illik a nehéz témához is. Ugyanis ebben a regényben két egyszerű munkásember, Erzsi és Feri a második világháború alatt Kolozsváron örökbe fogad egy zsidó kislányt, akinek a szüleit deportálták. Ennek a Nagy Matild Erzsébet néven adoptált lánynak a sorsát követjük végig, egészen addig, amíg ötvenévesen készen áll arra, hogy felkutassa vér szerinti szüleinek a sorsát.

Erzsi naplót ír, amelyben megpróbál az érzéseiről irodalmiasan írni, de nem sikerül neki. Mintája az általa olvasott könyv, a Berde Mária által írt *A szent szegény*, melynek főhőse a lányanya Hanna: „A szavak, mint a díszek, tarka virágok, s a nagy fenyegető árnyékok megrajzolják önála (Hannánál) az emberi érzést. Nem tud így írni.” Ez a kérdés az író-főhőst is foglalkoztatja a *Hazában*: „Az egész anyanyelvi narcizmust maga mögött hagyhatta volna, mint Beckett, a bonyolult *díszeket*, irodalmi frizeket és tüneményeket, amelyekkel ő is zsonglörködik a könyveiben [...]” (Kiemelések tőlem.) Autofikciós olvasatban azt is mondhatjuk, hogy itt mintha a regénybeli író reflexiójában Tompa Andrea dilemmájával is szembesülnénk, aki a korábbi műveit mint díszekkel terhelt, nyelvi hivatkozódó szövegeket látja, és tovább szeretne lépni. A bonyolult, képekben, metaforákban gazdag mondatokkal szemben a letisztultabb, tömör és sűrű szöveg felé mozdul el. Ahogy itt is a rövid mondatok, a beszélt nyelv tömörsége a jellemző. Másrészt a szereplői megnyilvánulásokban tett nyelvi reflexiók itt rövidek, és illeszkednek az adott szituációhoz, szemben a belső monológként szerveződő, hosszasan a nyelvről szóló fejtegetésekkel, amelyek érdekesekek, de próbára tették a 2020-as műregényszerűséget számonkérő olvasóit.

A román nyelv fordításokban tolmácsolt jelenléte, az erdélyi magyar nyelvi fordulatok, szójátékok élővé teszik a szöveget,

ahol még a nyelvi hibáknak is szerepük van. A megrendülés és a megmosolyogtató együttérzés különleges elegyét éljük át, amikor Erzsiék hibás és paradox nyelven, eseten ünnepelességgel jelentik be Matyinak, hogy örökbe fogadott gyermek: „most már véglegesen adaptáltunk. Mi fogunk felnevelni. Édesanyád és én, mi vagyunk a szüleid”.

Tematikusan pedig megjelenik többször is az otthon kérdése: Tilda számára a színház az egyetlen közeg, amelyben élni tud, és ahol tudja, kicsoda. „Maga a színházban van otthon” — mondja a színinövendéknek E. Kovács tanár úr. És vajon Tilda szerelme, Titi számára mi jelenti az otthonot? Bukarest? Tilda lakása? Ezenkívül megjelenik a szövegben az öngyilkosság, az idegenség, a befogadás és be nem fogadottság, az örökbefogadás, a többnyelvűség problémája is, amelyek a *Hazában* is már jelen voltak, csak itt más hangsúlyokkal. És intratextuális önidézet az álmok elmeséléséről szóló citátum az *Antonius és Kleopátrából*: ott, a 2020-as regényben Ágó és az író, itt Ágnes, a dramaturg és Tilda mesélnek egymásnak az álmaikról.

A regény a túlélők nézőpontjából meséli el a holokauszt traumájának történetét, azokéból, akik „életre vannak ítélve”. Központi kérdése az, hogyan lehet elgyászolni a temetetlen és ismeretlen szülőket, ami az Antigoné és az Ödipusz görög drámákon keresztül válik személyessé a színdarabokban játszó színésznő, Tilda számára. Ő lesz „Antigoné, aki túlél”, ahogyan Zimra, az író nő apóstrofálja őt, a regény végén pedig Ödipusz királyként búcsúzik el tőle, aki „kinyitja a szemét”, vagyis — a konkrét jelentés mellett — kilép a szerepből, felnyílik a szeme, és a regényidő utáni jövőben megismeri önmagát.

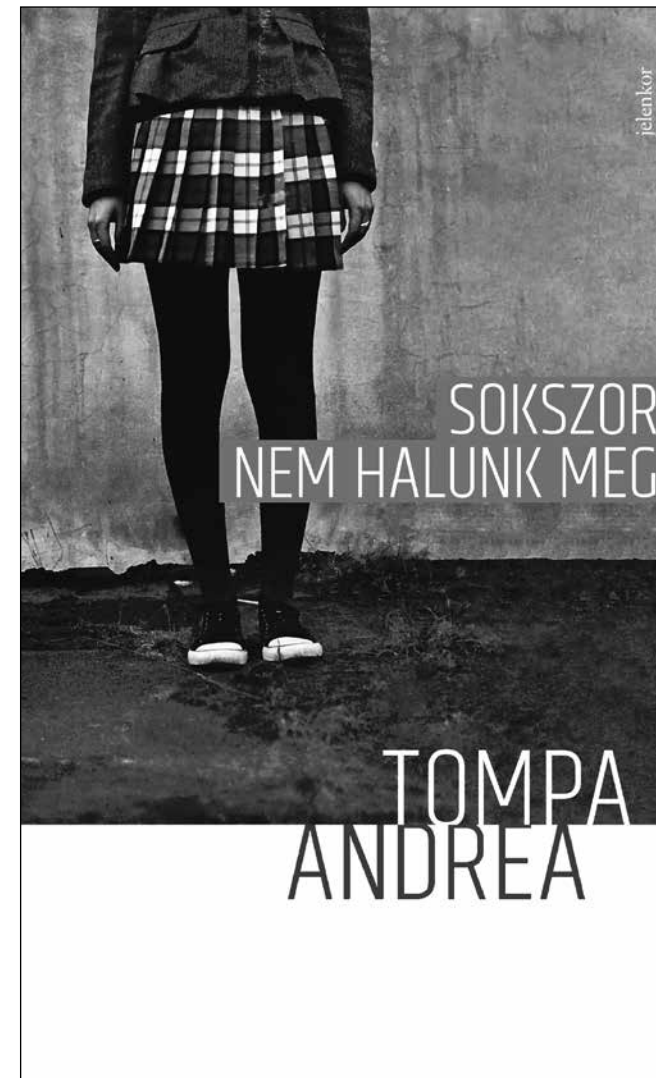
A talányos és nehezen megjegyezhető cím feloldásához egészen a 446. oldalig kell várni, amikor kiderül, hogy ez a mondat Salamon Ernő, az Ukrajnában agyonlőtt székely-zsidó költő naplójából származik, melyet a munkaszolgálat alatt írt. Ez a napló mint közvetítő könyvtárgy is fontos a történetben, mert Tilda ennek segítségével — azzal, hogy cédulát rejt el benne — levelezi meg, amit nem mer megkérdezni, így tudnak „beszélgetni” Erzsivel az apjáról. *Sokszor nem halunk meg*: kikre utal ez a címbeli „mi”? Elsődlegesen a napló által megidézett munkaszolgálatosokra, zsidókra, másodlagosan a regény túlélő szereplőire, és tágabb értelemben az emberre, hiszen „a szenvedés mindenkié”.

A túlélők a regényben kibírnak minden elképzelhető krízist, nem halnak meg. És mégis meghalnak, ha el kell szenvedniük egy testcsontkító műtétet („Levágták. Meghaltam.”), ha nevet, identitást váltanak, ha disszidálnak, ha nem tudják a művészi hivatásukat folytatni, vagy ha a kritika megsemmisíti őket („én már meghaltam, csak épp úgy tűnt, mintha élnék”). Ödipusz nem hal meg, a tragédia nem a halála miatt van, hanem amiatt, ami előzőleg történt. Az egyik legerősebb mondat a regényben egy keserű biztatás, amit Titi mond Tildának arról, hogy mennyi mindent kibír az ember: „Amikor csak elképzeled, azt hiszed, hogy bele fogsz halni. Nem olyan könnyű belehalni valamibe.” (534)

A Joseph Roth szociografikus esszéregényéből vett mottó a gyász lezárhatatlanságát hangsúlyozza: „A gyászolóknak a szomszédok keménytojtást hoznak, azok táplálékát, akiknek a fájdalom kerek, nincs se eleje, se vége.” Ez a lezáratlanság a nyitottnak tekinthető befejezésben is megmutatkozik, hiszen az éttermi jelenet hirtelen megszakad, és Tilda önmagára találása már nincs elbeszélve, illetve a szöveg azon eljárásában is, hogy halmozza a befejezetlen mondatokat. Ezek lehetnek a tabutéma, a kimondhatatlanság következményei, az öncenzúra helyei vagy beszélt nyelvi ellipszisek.

A regény szerkezetileg négy részre tagolódik, és úgy épül fel, akár egy görög tragédia. A *Megérkezés* Erzsi nézőpontjából mutatja be a gyermeket befogadó, őt rejtegető család életét. Ez a rész a leghosszabb, és talán ez tartja fenn a legkevésbé az olvasó figyelmét, főként a mindennapok sokszor aprólékos leírása miatt. A *Menekülés* Tilda középiskolás éveiről szól, immár az ő nézőpontjából, amely a kamasz szülők elleni, természetes módon bekövetkező lázadásán túl a „semmi”-vel küzdő fiatal konfliktusaira is koncentrálnak. Tilda küzd azzal, hogy a szülei nem igaziak, és ő maga pedig a gyökerei nélkül semminek, senkinek érzi magát. Ez a motívum olyan sokszor jön elő, hogy már túlzónak is találhatjuk. A *Felkészülés* a színházi évek és a rendezővel, Titi Constantinescuval kibontakozó szerelem elbeszélése. Itt a darabok értelmezései izgalmasak, és mindig szervesen kapcsolódnak Tilda személyes életéhez. A *Katasztrófa* egyrészt utal *Az utolsó vonat* előadásán bekövetkezett váratlan erős színházi pillanatra, másrészt az egész drámai történet végső kifejtésére. Tildának ez az önálló darabja indítja el benne a változást, és fontos fordulópontot jelent abban a folyamatban, ahogyan egyre inkább képes önmagával szembenézni.

A szöveg jelen időben van megírva, leginkább párbeszédkekből áll, amelyek nem különülnek el egymástól tipográfiaiilag, hanem együtt vannak jelöletlenül ömlesztve a bekezdésekbe. És ezek közé simul bele az általában rövid narratori szöveg is. Mégis, a vége felé Titi és Tilda megszólalásai kezdenek elkülönülni egymás alatti sorokba, mintegy az identitás megképződésének jeleként. Annak, hogy a szöveg a drámaszerűségre épít, sok buktatója van, de Tompa Andrea jól oldotta meg a nehéz helyzeteket. Olyan jól képzelte el a színházi előadásokat vagy akár a mindennapi jeleneteket, hogy soha nem tűnik pótszernak

a regényforma a performansz helyett. Azzal, hogy a figurák első sorban a beszédjük által képződnek meg, megszületik egy hang, mely jelenlévővé teszi a szereplőt az olvasó számára, a jelen időben, az „éppen most”-ban történő elbeszélés pedig jelenetekben viszi színre az eseményeket.

A megidézett szövegek mint önértelmező kicsinyítő tükrök működnek, sokszor direkt kifejtett formában. Ilyenek elsősorban a drámák, az *Antigoné*, az *Oidipusz*, és ilyen *A szent szegény* is. A szegény érzése sok helyzetben hangsúlyosan vissza-visszatér: a hisztiző, az óvodában a társát bántó Matyit szegyéllik a szülők, szegény a gyermektelenség egy nő számára, főleg a falusi közösségekben, a leányanya szegéll sétálni Klárral, és a színházban önmagát megmutató, kitarulkozó színésznő szegéll riportot adni. Szegényében és fájdalmában visszahúzódtott isten is — vallja Gyula, a finom, érzékeny férfikarakter, aki rendezőként társalkotóvá emelte Tildát. Metanarratív utalás még a Zimra naplóját értékelő Titi gesztusa („Elképesztő, ahogy váltogatod,

ki mondja. Hol egy én, hol egy ő beszél.”), hiszen a regényben is nagyon érdekes játék, ahogyan egy bizonyos grammatikai személy egy másikat helyettesít: amikor például Tilda és Titi egyes szám harmadik személyben beszélnek saját magukról, mert néhez az „én” személyessége, Erzi a naplóban többes szám első személyben ír Matyi nevében; és a különleges színházi előadás, a monodráma, ahol Tilda színésznőként először nem átváltozik egy másik „én”-né, hanem „ő” marad, és mégis ez lesz a legszemélyesebb darabja.

Tompa Andrea ebben a könyvében hatalmas tudást mozgató, érzékelhetően mindent meg akar mutatni akár a lágeriro-

dalommal, akár a romániai színházi fontos pillanataival kapcsolatban. Bízhatna többet is olvasójára, többször túl direkt módon ad kulcsot az értelmezéshez. Ezzel együtt ez egy nagyon erős szöveg, amely meg tud mutatni a nyelvben egy olyan közeget, a színházat, amelynek alapja nem a nyelv, hanem a test erőteljes jelenléte a térben. A drámának és a színművészetnek ezt a felfogását Titi így foglalja össze: „A nagyok közül már senki nem hisz a nyelvben. A színház nem nyelv.” A szerzőnek többnyire sikerült teljesítenie azt, amit az *Oidipusz* rendezője célként tűzött maga elé: „Tisztelegesen el kell mondani. A többit bízd a nézőre.”

BUDAY Bálint

Gesta deliramentorum

(Fehér Béla: Miriam Rosenblum és a Kozma-kvintett. Magvető, 2022)

Fehér Béla legújabb regénye — az elbeszélő meghatározása alapján „krónikája” — egy szatirikus történelmi tabló a 13. század utolsó harmadának Magyarországról, IV. László uralkodásának idejéből, melynek középpontjában egy fiktív zenekar, a Kozma-kvintett viszontagságos története áll. A műfajmegjelölés már innen nézve is igen izgalmas: ahogy az a regény címéből is sejtethető, a *Miriam Rosenblum és a Kozma-kvintett* a krónika ráncok közötti példáihoz eltérően nem a múlt és a jelen uralkodóinak dicső vagy éppen szégyenletes tetteit tárja az olvasó elé (bár — hozzáteszem — ezzel sem marad adós), hanem olyan, a hatalmi játszmákban szerephez nem jutó kisembereknek a felemelkedését és bukását meséli el, akik a késő Árpád-kori történetírás számára lényegében láthatatlanok. Ha pedig mindehhez hozzávesszük azt is, hogy az elbeszélő maga is aktív szereplője a történetnek, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Cuppán nemcsak a középkori zenét forradalmasítja a Kozma-kvintett tagjaként, hanem a Kézai Simontól kapott íróállványa fölé görnyedve a krónika műfaját is.

Miután azonban a *Miriam Rosenblum...* borítóján nem Cuppán pék, hanem Fehér Béla neve szerepel, és a Magvető Ki-

adó adta ki 2022-ben, a műfajimitációs játék tétje mégis inkább az lenne, hogy képes-e a középkori krónikákból elcsúszott fogásokat ma is érvényes szövegalkotási eljárásokként működtetni. Az elbeszélő általi műfajmegjelölés ugyanis — noha a regény néhány szempontból valóban eltér a krónikaírás középkori hagyományától — nem csak üres frázis, amennyiben a műfaj számos jellegzetessége tetten érhető a szövegen: a regény szerkezete (előbeszéd, címmel ellátott számozott fejezetek, „appendixek”), a korabeli elbeszélő, az ő nyelvi regisztere, valamint a Kozma-kvintett történetének háttérben felsejlő hatalmi játszmák elemzése mind-mind a történetben egyébként fel is tűnő Kézai Simon mester *Gesta Hungarorum* című művére utal.

Ha egy évszázadokkal ezelőtt kifulladt műfaj revitalizálási kísérleteként olvassuk a *Miriam Rosenblum...*-ot, a vállalkozás legkockázatmentesebb aspektusának kétségtelenül a Kézai-krónika szerkezetére való rájátszás tűnik, amennyiben a címmel ellátott, a cselekménymozzanatokot többnyire kronologikus sorrendben közvetítő fejezetekre tagolás egy kortárs regényben sem nevezhető éppen szubverzív eljárásnak. Fehér Béla csavar is annyit a dolgon, hogy a néhány fejezet mögé betoldott „ap-

pendixek” által egy olyan rekurzív szerkezetet hoz létre, mely hagyományosan a metafikciós szövegek sajátja: Cuppán időről időre megszakítja a Kozma-kvintett történetének lineáris elbeszélését, hogy a szöveg megírásának idején történt eseményekről is beszámoljon. Az ily módon képződő két történetszál között a szövegek időbeliségét tekintve, ebből következően pedig műfajilag is éles cezúra képződik: míg a beágyazott történet többnyire retrospektív módon beszél el a Kozma-kvintett kalandos történetét a kezdetektől a zenekar (talán 1276-ra tehető) tragikus megszűnéséig (vagyis voltaképpen memoárnak minősül), addig a történet papírra vetésére csak valamikor III. András koronázása (1290) után kerül sor, ahogy ez az írás jelen idejére reflektáló naplószerű „előbeszéd”, illetve az „appendixekből” kiderül.

Meglepő körülmény — különösen annak fényében, hogy az „appendixekben” színre vitt történetben az elbeszélő lényegében egyetlen emberrel, a szintén krónikaíró Kézai Simonnal van kapcsolatban —, hogy miközben az alkalmat megteremtírá, a rekurzív szerkezetben rejlő metafikciós lehetőségeket az elbeszélő alig-alig hozza játékba, amennyiben Cuppán sem az általa elbeszélte történetre, sem az írás során felmerülő problémákra (elbeszélhetőség, emlékezés stb.) nem igazán reflektál. Egészen pontosan mindössze egyszer, amikor megvallja Kézai Simonnak, hogy nem igazán érzi még a történet tökesúlyát: „Keserves a dolgom, hiszen megvisel a sok messze tűnő emlék, nehéz kiválogatni, mi fontos és mi elhanyagolható, hogy krónikám ne legyen szószátyár és burjánzó.” (25) A Kézai mesterrel folytatott beszélgetések során ezt követően többnyire csak a kolléga — ugyancsak meglehetősen anakronisztikus — problémái kerülnek szóba, akit a cenzúra az igazság elferdítésére kényszerít. Mivel Kézaival szemben Cuppán nem felkérésre, hanem önszántából ír, az írás során — úgy tűnik — sem effajta, sem más problémákkal nem szembesül. Aminek a naplószerű „appendixek” alapján talán az lehet az oka, hogy Cuppánt a Kozma-kvintett történetének írása közben sem az írás tárgya, sem pedig az írás maga nem igazán foglalkoztatja: érdeklődésének középpontjában a mindkét szálon inkább csak hiányával jelenlévő Miriam Rosenblum áll.

Míg a rekurzív szerkezetben rejlő metareflexiós lehetőségek kiaknázatlansága inkább csak kihagyott ziccer, addig a regény időkezelése olyan anomáliákat mutat, amelyek már aligha írhatók az elbeszélő naivitásának a számlájára. A krónika mindössze egyetlen évszámot tartalmaz, az egyes cselekménymozzanatok időbelisége ennek ellenére a párhuzamosan zajló hatalmi mozgások közbeiktatott, akkurátus szemlézése révén viszonylag gond nélkül kikövetkeztethető. Cuppán mindig kínosan ügyel rá ugyanis, hogy a krónikaírás során vele történeteket, illetve a Kozma-kvintett kalandjait a részletesen tárgyalt — hol valós, hol fiktív — történelmi események (csaták, koronázások, házasságkötések, pártütések) kontextusában is elhelyezze, még akkor is, ha ezek a legtöbb esetben sem a Kozma-kvintett működésére, sem a krónikaíró Cuppán életére nincsenek igazán hatással. Miközben azonban a hatalmi mozgások funkciója a személyes tör-

ténet kontextualizálásában lényegében kimerülni látszik, igen csak meglepő, hogy az általuk megképződő kronológia sokszor mégsem stimmel.

Csak egyetlen példát említve: a regény zárlatában (*Appendix — Nincs tovább*) arról számol be az elbeszélő, hogy III. András második házasságkötése után vette elő újra egy évvel korábban lezárt krónikáját, aznap, amikor megtudta, hogy IV. László egykori hitvese, Anjou Izabella királyné visszatért Nápolyba. A két esemény közül Cuppán számára valószínűleg csak az utóbbi az érdekes, amennyiben Izabellával feltételezhetően Miriam Rosenblum is elutazhatott Budáról, immár végérvényesen elvágyva a lehetőségét, hogy valaha is újra láthassa az évtizedekig sikertelenül üldözött nőt. Az aktuális uralkodó házasságkötésének ellenben semmilyen hatása nincs az öregedő krónikás életére, az esemény említése pusztán a személyes érdeklődésű esemény datálása miatt lehetne indokolt. Azonban míg III. András házasságkötését a történészek 1286-ra teszik, Izabella Budáról való távozását 1289-re, így a két esemény egy mondatban való elhelyezése meglehetősen félrevezető. Ez természetesen önmagában

még nem baj (amennyiben az adatok hitelességének számonkérése egy történelmi fikción meglehetősen anakronisztikus értelmezői gesztus lenne), legfeljebb annyi róható fel ezért a szerzőnek, hogy ha már meghamisítja a történelmet, talán egy fokkal bátrabban is tehetné.

Az viszont már valóban zavarba ejtő, amikor a történet belső időkezelése is hasonló szabálytalanságokat mutat. Egy példa: Cuppán elmondása szerint késő ősszel kéri meg Kézai Simont, hogy az általa lopott dendrobiumot (vesszőkosbor) juttassa el valahogy Miriamnak (55), néhány oldallal később viszont, amikor a virág megszerzésének körülményeiről számol be, az esetet kora tavaszra teszi. (61) Ehhez hasonló következetlenségeket ráadásul nem is csak a történetmondást hol megszakító, hol inkább utólagosan betoldottnak tűnő „appendixekben” érhetünk tetten, hanem a Kozma-kvintett történetét (a második fejezettől eltekintve) lineárisan elbeszélő, sorszámozott fejezetekben is. A zenekar megalakulásának előzményeit tagláló fejezetek egyikében arról számol be például az elbeszélő, hogy a zenekar majdani tagjainak egyik spontán örömmzenélése során többek között a *Szénán feküdni, szenderegve* című dalt is játszották (67), holott — ahogy egy korábbi fejezetből kiderül (12) — ennek a dalnak szerzője a zenekar névadója, Kozma volt, akit ekkor még nem ismertek. Fenntartva a lehetőségét, hogy az effajta „hibák” esetleg szándékosan kerültek a szövegbe, ily módon jelezve az elbeszélő megbízhatatlanságát az olvasónak, az erre utaló metareflexiók hiánya már problematikusabbnak tűnik.

Különösen, mert nem is csak az időrenddel áll hadilábon ez az elbeszélő, de sokszor nézőpontját tekintve is következtelen. Az, hogy a kvintettől szóló elbeszélésében a kezdeti visszatekintő pozíciójából (számomra rejtett logika mentén) időnként jelen időre vált, holott visszatérően jelzi, hogy a történet emlékirat, csak a kisebbik baj. Az viszont, hogy emlékiratba ékelődő appendixek hol az írás folyamatát megszakító, jelenre való kitekintéseként, hol pedig utólagos betoldásként tűnnek fel, nemcsak az időrendet teszi kibogozhatatlanná, de azt a kérdést is felveti, hogy miért kerültek utólag olyan szövegek is a Kozma-kvintett történetébe, amelyek sem az ún. „főszövegre”, sem az írás folyamatának jelenére nem reflektálnak. A szerkezetben hordozott zavart ráadásul még tovább fokozza, hogy még a fentebb felvázolt struktúra követésében is következtelen az elbeszélő, amennyiben például az az epizód, amikor Cuppán megkapja Kézai régi íróállványát, nem valamelyik „appendixbe” kerül, ahova egyébként az esemény időbelisége alapján tartozna, hanem önálló fejezetcímet kap (6. *Simon pap ajándéka*).

Ahogy már utaltam rá, Kézai Simon nemcsak szereplőként jelenik meg a krónikában, de *Gesta Hungarorum* című műve a regény egyik fontos pretextusa is, amelynek nem csak szerkezetét, de — esetenként konkrét rájátszásokkal — nyelvét is imitálja a *Miriam Rosenblum...* elbeszélője: „Minthogy értitek és szeretitek a zenét, sokesztendei vívódás után — noha kedélyem csapnivaló, erőm is elhagyogat —, nekilátok krónikát körmölni a Kozma-kvintettől.” (7) Vö.: „Minthogy erősen

szíveteiken fekszik, hogy a magyarok tetteit ismerjétek, s azt én igazán tudom...” (Kézai Simon mester *Magyar krónikája*, ford. Szabó Károly.) Fehér Béla regénye ezzel arra a Weöres Sándor *Psychéjével* fémjelezhető hagyományhoz kapcsolódik, amelynek kettős tétje a szöveg beszélőjének archaizmusok általi hitelesítése (amennyiben az általa használt nyelvi regiszter autentikusnak tűnik), valamint — esetleg — a beszélő szájába adott nyelv revitalizálása lenne. Innen nézve a *Miriam Rosenblum...* elbeszélője által használt nyelvi regiszter is meglehetősen kérdésesnek tűnik: mintha a szerző megfélekedett volna arról, hogy az az archaizmusokkal tarkított, a mai olvasó számára meglehetősen modorosnak ható nyelvi regiszter, melyet Cuppán szájába ad, egy 1862-ben készült fordítás nyelve, minthogy Kézai Simon természetesen — a korszak összes többi krónikáirójához hasonlóan — latin nyelven írta művét. Arra azonban, hogy Cuppán krónikája Kézaiéhoz hasonlóan fordítás lenne, semmi nem utal, sőt, mivel időnként egyébként probléma nélkül lefordítható latin kifejezéseket is használ (vö: dendrobium = vesszőkosbor), úgy tűnik, hogy ez a 13. században élt elbeszélő valóban egy nyelvújítás utáni magyar nyelvet beszél. Az autentikáció próbáját tehát nem állja ki a szöveg. Persze meglehet, hogy a tét nem is ez, csupán az archaizmusok leporolása lenne, ebben az esetben viszont ugyancsak érthetetlen, hogy miért éppen egy 700 évvel korábban élt történetmondó szájába adja őket a szerző, és miért nem mondjuk jelenkori beszélő által teszi próbára ezt a nyelvet, ahogy Esterházy Péter teszi ezt például a *Tizenhét hatyúkban*.

Annak ellenére persze, hogy eszközkészletének történetiségével láthatóan nem igazán vet számot, a *Miriam Rosenblum...* még lehetne egy jó (izgalmas? tanulságos? aktuális?) történelmi regény. A közelmúltban a szerzővel készített interjúkban rendszerint elő is kerül például a regény áthallásossága, amennyiben a különböző zászlósorak törekedésében a mai közállapotok tükröződésére véltek ráismerni a kérdezők. Nos, ha így van, legalább ad egyfajta magyarázatot arra, hogy miért érezhette szükségét Fehér Béla a feudális anarchia száznál is több szereplőt mozgató, parttalan részletezésének. A szöveg közel felét kitevő hatalmi játszmák ugyanis a Kozma-kvintett működésére alig-alig vannak hatással, nem szervesülnek a zenekar történetébe, illetve azt sem érzem, hogy az elbeszélőnek a hatalom természetéről lenne mondanivalója. Ebből következően az olvasó értékelése egyre gyakrabban eshet egybe Cuppánéval, akit, saját bevallása szerint, „nem érdekel a világ csörtetése”, mivel az egész ügy valóban összefoglalhatónak tűnik annyival, hogy „pártütést pártütés követ, a szent krizmát rejtegető zászlósorak egymás vérért csapolják az édes hatalomért”. (7)

Miközben a történelmi betétek erősen túlírtak, addig az elbeszélő témamegjelölése alapján a regény főszálaként kijelölt történet kidolgozatlanok tűnik. Azokat a markáns személyiségjegyeket, amelyeket a szöveg elején felvillant az elbeszélő, a történetmondás nem tudja kibontakoztatni, a bandatagokból egymástól alig valamiben különböző papírmásé figurák válnak. A zenekar tagjai így sem önmagukban, sem a csoportdinamika

szempontjából nem válnak érdekessé. Emellett — követők híján — a kvintett zenei történeti jelentősége is bizonytalan: néhány év szárnyalás után (még IV. László néhány lakomájára is meghívást kapnak) végül ugyanabban a semmiben tűnik el, ahonnan jött. A zenekar utolsó életben maradt tagja a kvintett felbomlása után lényegében földönfutóvá válik, már csak magának muzsikál időnként, hátralevő napjait a titokzatos Miriam Rosenblum utáni sikertelen kutatással tengeti, és — inkább csak melleleg — krónikáját írja, ugyancsak eredménytelenül: „Nagy halom szemétre való telekörmölt papír, mi más?” (235)

Nos, ha kissé igazságtalan is Cuppán szigorú önértékelése (a zenekar játékát verbalizáló részek például olykor megejtően szépek), annyiban mégis igazat adhatok neki, hogy a történet tökesúlyára valóban nem igazán sikerült ráéreznie. A regény címe alapján ez lehetett volna a *femme fatale*-ként feltűnő Miriam Rosenblumnak a kvintett tagjaira gyakorolt hatása, különösen mivel a zenekar pályájának meredek felívelését is a Miriammal való találkozás látszik megtörni. A nő utáni sóvárgás olyannyira

megrészegíti a zenészeket, hogy az már a kvintett felbomlásával fenyeget, ami végül csak azért nem történik meg, mert a tagokat — Cuppán kivételével — még a szétesés előtt utoléri a halál. Miriam Rosenblum így a szó szoros értelmében — a könyv motótóját is adó Szerb Antal regényeinek figuráit megidézve — végzet asszonyává válik. Az, hogy ez a szál nem kapott nagyobb teret a történetben, nemcsak azért sajnálatos, mert a végig lebegtetett szerelmi beteljesülés vagy megsemmisítő kudarc végül is elmarad, hanem azért is, mert Miriam alakja a történetben betöltött szerepéhez képest — a többi szereplőhöz hasonlóan — olyannyira sematikus marad, amitől már a szöveg kauzalitása sérül. Miközben ugyanis a kvintett tagjainak sorsát egyre erőteljesebben determinálja az Anjou Izabella elérhetetlennek tűnő udvarhölgye iránti sóvárgás, arra, hogy ennek az örjítő vonzalomnak mi is az alapja, nem derül fény. Ahhoz ugyanis, hogy ez a szenvedély az olvasó számára is átélhető legyen — itt megintcsak Eileen St. Claire-rel és Ulpius Évával példálózni —, az elbeszélő talán többet is elárulhatna annál, hogy Miriam egy szép nő.

Önnek már nem jár semmi

GYÖRFFY Miklós

(Márton László: *A kárpótlás. Kalligram, 2022*)

Por Zsolt, eredeti nevén Porzsolt Ernő negyvenhat éves magyar állampolgár idézést kap, hogy 2005. december huszonkettedikén jelenjen meg dr. Tóth Éva közjegyző zuglói irodájában az öt évvel korábban benyújtott kártérítési kérelem ügyében. A kárrendezési hivatal harmincezer forint kárpótlást ítelt meg Por Zsoltnak „életvesztés miatt”. Ezt a kérelmet annak idején Por Zsolt nagynénje, Magdi néni nyújtotta be öccse, Porzsolt Zoltán 1944-ben történt „életvesztésének” jóvátételéért. Porzsolt Zoltán „szőke kisfiú” volt, amikor „elvesztette az életét”, a nagyváradi gettóból hurcolták el, pontosabban, ahogy Por Zsolt hallotta gyermekkorában különböző személyekről, így néhai nagybátyjáról is: „elvittek”, „nem jött vissza”. Mivel a kérelem benyújtása óta mind Magdi néni, mind bátyja, Zsolt apja meghalt, az idézés immár mint egyenes ági leszármazottnak, Por Zsoltnak szól. Ő

azonban nem akarja elfogadni a kártérítést, mert az azt a látszatot kelti, hogy olyan káresemény történtek, amelyeket meg lehet téríteni. Ezt meg is írja a közjegyzőnek, aki két nap múlva azt válaszolja neki, hogy ha nem jelenik meg a kitűzött időpontban, új időpontot fog kitűzni, amelyre karhatalommal vezeteti elő.

Nagyjából így kezdődik Márton László *A kárpótlás* című új regénye, és az előzmények, a Porzsolt család lehangoló történetének töredékes elbeszélése után a befejezés ismét ide, a közjegyzői irodába kanyarodik vissza. Kiderül, hogy időközben érvényüket veszítették azok a rendelkezések, amelyek alapján megítélték a hegymászóbakancsot vagy francia pezsgőt érő kárpótlást, életvesztés miatti kártérítés most már csak az életvesztési alany közvetlen hozzátartozóit illeti meg. Por Zsoltnak arra a kérdésre, hogy akkor ő mit keres itt, miért rendelték be ide, a közjegyző

azt válaszolja, „már-már vádlóan”, hogy a kárrendezési hivatal határozatának érvénytelenségét az ügyfélnek személyesen kell tudomásul vennie. És eszerint: „Önnek nem jár már semmi!”

Ez a kafkaian abszurd kerettörténet, a végtelenül aljas és cinikus „életvesztés” kifejezés, a harmincezer forintnyi kártérítés egy életért, a rendelkezésekkel való packázás, a karhatalommal való fenyegetőzés tökéletesen — már amennyire megfelelő itt ez a szó — érzékeltetik azt a társadalmi közeget és mechanizmust, amely a Porzsolt család tagjait a holokausztól kezdve a Kádár-korszakig, sőt azon is túl, a közjegyző közléséig megnyomortította. *A kárpótlás* azonban ezt a közeget szokatlan módon nem a hatalom, nem a hivatalnokok, nem a pribékek önkényeskedése felől ábrázolja, hanem egy családon belül, és pedig úgy, hogy külső hatásokról alig esik szó. Azt vizsgálja, hogy a hazudozás, a gyávaság, a bizalmatlanság, a rosszindulat mintegy önműködően és végzetesen hogyan teszi tönkre az emberi kapcsolatokat, hogy maguknak az egyes embereknek mi a felelősségük abban, hogy a történelmi bűnök a lelkekben és elmékben tovább rombolnak. Ebben a regényben a főhőst kivéve mindenki ellenszenves, vagy legalábbis nem tud olyan oldaláról megmutatkozni, ami mentené gyarlóságait.

Formai szempontból is különleges mű *A kárpótlás*: csonka családregegy, amely egy külső, semleges szemlélő perspektívájából, látszólag találmányra és kronológiai rend nélkül beszél el részleteket a Porzsolt család kiábrándító, önpusztító széteséséről. A középpontban Por Zsolt gyermek- és ifjúkora áll, aki fiatalemberre érve hasonlóképp eltávolodik, eltávolítja magát családtagjaitól, mint ahogy a kívülálló elbeszélő idézi fel az ő történetét. Mivel ez az elbeszélő, mint az újra meg újra közbeszúrt kijelentéseiből, sőt a család történetétől független kis fejezetekből egyértelműen kiderül, deklarálta maga az író, Márton László, ezért főhősének fokozatos elszakadása családjától, sőt kritikus szembefordulása minden élő és holt hozzátartozójával azt a gyanút kelti, hogy Por Zsolt valójában az elbeszélő elidegenített fiktív mása, azaz rejtett önéletrajzi regénnyel van dolgunk. A szerzővel készült interjúk, illetve a regényről közölt kritikák némelyike többé-kevésbé kész tényként tünteti fel ezt az összefüggést, bár maga Márton László érthetően elzárkózik ettől a szerinte leegyszerűsítő értelmezéstől.

Mivel én semmit nem tudok a civil Márton László családjának történetéről, *A kárpótlás* legfeljebb annyiban láthatom autofikciónak, amennyiben ironikus kapcsolatot teremt a szerző személye és elbeszélésének főhőse között. Ez az ironia helyenként szemtelen provokáció alakját ölti. Így például egy helyen a szerző-elbeszélő közbeveti, hogy megkapta a járvány (tudniillik a covid) elleni első védőoltást, aminek napokig tartó súlyos rosszullét lett a következménye. Mikor magához tért, egy ismerőse elmagyarázta neki, hogy ezekkel a tünetekkel az immunrendszer adott ingerült választ a vakcinára. Ezek után úgy döntött a szerző, hogy ő is beadja elbeszélése hőséne a védőoltást. „Nem a jelenleg pusztító járvány, hanem a négy és fél évtizeddel ezelőtt fenyegető boldogtalanság és szerencsétlen sors ellen.” Ez az idő-

szak a hetvenes évek közepe lehetett, amikor a főhős 16–17 éves volt, azaz a felnőtté válás küszöbén állt.

Egy másik helyen a szerző arról kezd minden átmenet és összefüggés nélkül mesélni, mondhatnánk akár, locsogni, hogy „mostantól nem tudok garázspénzt fizetni, mert nincs kinék”. Ugyanis meghalt Csopaki néni, a Csopaki család utolsó tagja, a szerző által bérelt garázs tulajdonosa. Férje halála óta a néni a garázspénz fizetésekor leültette a szerzőt a nappaliban, és írói terveiről kérdezte. Akkor ő, mint elmondta, épp *A Nibelung-éneket* fordította, azaz egyértelmű, hogy magáról Márton Lászlóról van szó. Harminckét éven át bérelte a garázst, és „amikor először fizettem garázspénzt, Csopakiék még működő család voltak.” A szorongatóan groteszk betétben el is mondja, hogy ez hogyan értendő. Bár a garáznak és Csopakiéknek tárgyi szempontból semmi közük nincs Porzsoltékhoz, az egykor még „működő” család elmúlása finoman mégis utalhat a főtörténetre.

Ebben a főtörténetben az elbeszélő — és itt már nincs különbség szerző és elbeszélő között — ironikus, távolságtartó, helyenként frivol hangnemben csupa rémségről mesél. Eleinte nem is könnyű szétszálazni ezeket a rémségeket, elkülöníteni egymástól a neveket, megjegyezni, ki kicsoda, kivel mi történt. A Porzsolt testvérek hárman voltak. A legidősebbik, Árpád, hősünk apja orosz hadifogságba esett, és csak 1948-ban tért haza, „feljavítva harminc kilósan”. Aztán olyan tíz év következett életében, amelyről fiának mindössze annyit mondott: „Tíz évig munkaképtelen voltam”. Ehhez képest Por Zsolt — vagy az őt képviselő elbeszélő — elég sok mindent elmond apjának ezekről az éveiről, például azt, hogy a fogolytáborból szabadult fiatalember befogadta egy fogász házaspár, bevezette a fogtechnikusi szakmába, és az asszony, Bözsi néni talán másba is. Samu bácsi, a férj így mutatta be kettőjüket, ha régi ismerőseivel találkozott: „Ez itt a feleségem. Ez pedig itt a faszom.” Hogy Por Zsolt honnan tud visszamenőleg ilyen részleteket apja elhallgatott éveiről, az nem derül ki, talán a minden lében kanál Nagymamától, apja anyósától. Ő azonban csak 1958 táján ismerhette meg a fogász-triót, amikor Porzsolt Árpád feleségül vette a lányát.

Árpád húga a roppant agilis Magdi néni, aki mindent, amit csak lehetett, kitaposott, így a rendszerváltás után a férje szülei, saját szülei, valamint az öccse után járó kárpótlást is. A harmadik testvér ez az öcs, Zoltán, a „szőke kishű”. Az érte járó kárpótlás volt az, ami végül is már nem járt. Ők mind „eltűntek” vagy „nem jöttek vissza”. Vagy belelőtték őket a nyilasok a Dunába, vagy munkaszolgálatosként pusztultak el, vagy deportálták őket.

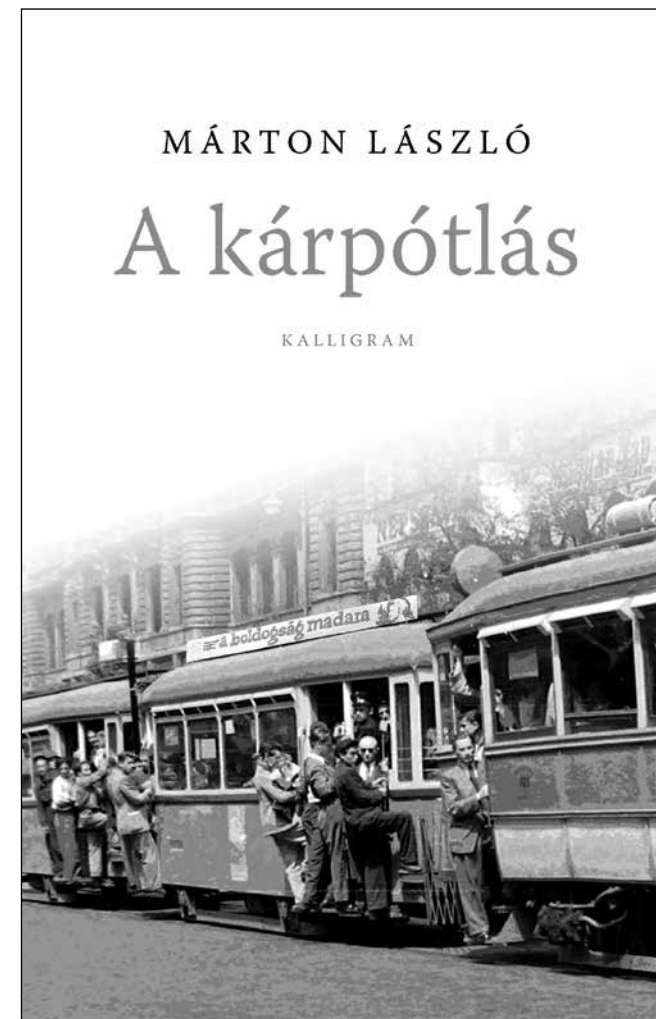
A közjegyzői irodában a leszármazottak gyűlnek össze, maga Por Zsolt, a húga, Vera, akivel utoljára húsz éve beszélt, mert régóta rosszban vannak, Zsolt mostohaanyja, apja második felesége, Klári, valamint Vékony Matild, Magdi néni lánya. A Porzsolt testvérek már meghaltak. És meghalt ekkorra az a két kulcsfigura is, akik meghatározó szerepet játszottak Por Zsolt életében: édesanyja, Frank Sára és anyai nagymamája, a fent említett Nagymama, özvegy Frank Tivadarné. Ők is zsidók vol-

tak, de túléltek a vészorszakot. Hogy ez hogyan volt lehetséges, rejtély maradt Por Zsolt számára, hiába faggatta a lányát túlélő Nagymamát, aki mindenféle nyilvánvaló hazugsággal próbált kitérni az őszinte válasz elől. Így aztán természetesen az elbeszélő sem tudhatta meg az igazságot.

Hogy az anya, Frank Sára korai halála, minden bizonnyal öngyilkossága ezzel függött-e össze, vagy más oka volt, egyáltalán mi történt 1974. január 21-én, ezt sem tudhatta meg egyértelműen Por Zsolt, akkor még Ernőke. Miként a háború alatti megmenekülést, ezt a tragédiát is mindenféle hazudozások borították örökre homályba, végzetesen megmérgezve ezzel a családtagok közti viszonyokat, mindenekelőtt a fiúnak más téren is egyre romló viszonyát hozzátartozóihoz. Az anya minden bizonnyal öngyilkos lett, „végzetes gyógyszeresere történt... véletlenül”, hazudja az apa, de már a tizenöt éves Zsolt is sejti, hogy ez nem igaz. Frank Sára gyógyszerész volt, huszonkét éve dolgozott patikákban, így, ha megmérgezte magát, az csakis szándékosan történhetett. Zsolt később hiába faggatta apját és a Nagymamát, hogy valójában mi történt, és ami történt, miért történt, és ki a felelős érte. Az elbeszélővel és Zsolttal együtt az olvasó is csak találgathatja ezt. Kiderül, hogy szegény Sári már 1968-ban is öngyilkos akart lenni, de akkor „az utolsó pillanatban levágtuk”, mégpedig egy pongyolaövről.

Zsolt feltételezése szerint anyjának menekülnie kellett, vagy a Nagymama, vagy az apa, vagy inkább mindkettőjük elől. Az apa elől azért, mert rossz volt a házassága, az apa gyáva, nyámnyila férfi volt, nem sokra vitte, fogorvosnak készült, de végül csak fogtechnikus lett belőle. „Porzsolt Árpád imádott szót fogadni.” Frank Sára nyilvánvalóan csalta a férjét, és Zsoltnak voltak is tippjei, hogy kik lehettek a szeretői. Nagymama elől azért menekülhetett, mert volt egy nyomasztó közös titkuk. A nagyapa, Frank Tivadar fakereskedő elpusztult ugyan Ukrajnában, de a felesége és a lánya megúszták a deportálást, holott rajtuk kívül senki más nem úszta meg a monori zsidók közül. Sőt, a házuk is teljes épségben megmaradt, a berendezésével együtt, és csak akkor költöztek el Monorról, amikor államosították a fatelepet. A Nagymama ezt a megmenekülését is mindenféle hazugságokkal magyarázta, de Por Zsolt feltételezése szerint csakis az történhetett, hogy a fiatal, kíváncsi özvegyasszony egyaránt a szeretője lett valamely nyilas hatósági személynek, majd pedig egy vagy több szovjet tisztnek. Később Zsoltnak az is eszébe jutott, hogy anyját talán beszervezte a belügy, és azért végzett magával, hogy ne kelljen jelentenie az ismerőseiről. Ennek a feltételezésnek azonban a regényvilágban csak annyi alapja van — teszi hozzá a kritikus —, hogy Frank Sára állítólag — fia közlése szerint — kíváncsi és nyitott természet volt, és fontos embereket ismert, többek közt kezelőorvosát, dr. Szathmáry Pétert, aki esetleg érdekelte a belügyi szerveket. És aki akár a szeretője is lehetett.

Egyszóval Por Zsolt úgy nő fel, hogy csupa bizonytalanság, elhallgatás, hazudozás veszi körül. Hogy zsidó származású, azt is csak úgy tudja meg 1973-ban, tizennégy éves korában, hogy

anyja teljes erővel arcul üti, és rárivall, hogy „nem tudtad, hogy te is zsidó vagy?”, mikor az épp aktuális arab–izraeli háború híreit hallva azt mondja: „Egyszer már győzhetnének az arabok is!” Ki mástól tudhatta volna, mint az édesanyjától?

Az apa is többnyire sunyít és lapít. Próbálja megúszni a családi konfliktusokat. Ugyanakkor időnként kirobban belőle a feszültség, és ezt úgy vezeti le, hogy brutálisan elveri a fiát. A leginkább sokkoló az a verés, amit nem sokkal azután kap Zsolt, hogy anyja először követ el öngyilkossági kísérletet. Zsolt persze csak annyit tud, hogy Anyuka nagyon fáradt, pihennie kell, és úgy szenved el a verést, mint valami természeti csapást. Azt figyelni közben az ébresztőórán, mennyi ideig tart apja őrzöngése. Harminchárom percig, leszámítva azt a néhány percet, amíg az apa nem üt, hanem hörög, fújtat. Apuka ugyanakkor az anya szerint a legjobb apa a világon. Nem iszik, ellátja pénzzel a háztartást, nem csalja a feleségét, őt nem is veri. Zsolt ismer olyan fiúkat, akiknek az apukája rendszeresen megveri őket nádpálcával, mégpedig nem dühből vagy haragból, hanem szenvedélytelenül érvényesítve szigorú nevelési elveit. Évtizedekkel később

Por Zsolt arra gondol, hogy apja valójában a feleségét szerette volna megverni, de ahhoz gyáva volt.

A mérgező családi titkok közé tartoznak bizonyos levelek, amelyeket Zsoltnak apja utasítására el kellene tüntetnie, ő azonban először azt sem tudja, miféle levelekről van szó. Aztán kiderül, hogy azokról a levelekről, amelyekben a Nagymama többek közt arról írt rendszeresen az unokájának, hogy „szegény” apja milyen sajnálatra méltó és „szerencsétlen”. Ezeket a leveleket Zsolt egy cipősdobozban őrizte, de ha akarná, sem tudná már eltüntetni, mert Klári, a második feleség időközben ellopta azokat. És hiába kéri, Klári nem szolgáltatja vissza a leveleket, mert azok „veszélyeztetik a házasságát”. Az erélytelen apa pedig ekkor is lapít, úgy tesz, mintha semmi köze nem lenne a kínos ügyhöz.

Az életrevaló, de gonosz és álnok Nagymama abból merítette vitalitását, hogy mindenki ellen áskálódott. Lánya férjét nem vette emberszámba (fél fejjel alacsonyabb a feleségénél, és épp hogy csak a fogtechnikusságig vitte), fúrta a második házasságát, és gáncsolta unokája, Zsolt minden önállósulási törekvését. Attól fogva, hogy kötözködött az elsőosztályos kisfiú kézírása miatt, egészen addig, míg ellenezte a felnőtt férfi pályaválasztását és párválasztását. Addig zsarolta, szekálta, gyötörte Zsoltot, míg az megszakított vele minden kapcsolatot.

De nála is utálatosabb alak Zsolt húga, Vera. A Zsolt szemszögét magáévá tévő elbeszélőnek rá nézve még annyi mentsége sincs, mint amennyire szánalmat ébreszt férfiatlan apja iránt, vagy hajlandó néha esendőnek látni a Nagymama önzését és erőszakosságát. Gyermekkorukban Vera szinte élvezte, hogy ott árthat bátyjának, ahol csak tud; közli vele, hogy nem vagy a testvérem, elpusztítja az akvárium halait, összetépi a könyveit, árulkodik. Bár a Nagymama és Magdi néni nem győzték nyugtatni Zsoltot, hogy szeresse a húgát, Zsolt egy idő múlva rájött, hogy valójában ők sem szerették Verát, és büntudatuk volt emiatt. Ahogy a Nagymamával, végül a húgával is megszakított

Por Zsolt minden kapcsolatot. Vera eredendően, érthetetlenül és öncélúan undok, senki sem szereti, talán csak az anyja szerette, és Vera talán azért lett olyan, amilyen, mert akaratlanul anyja halálát bosszulja meg mindenkin.

Szokatlan és provokatív, hogy egy regény (kisregény?) úgy érinti a családrégényt, illetve a fejlődésregény sémáit, hogy a főhősön kívül minden szereplő ellenszenves. Nemhogy nincs senki, aki szellemi vagy erkölcsi téren kedvező, jótékony hatással lenne rá, hanem épp ellenkezőleg: a regény tétje az, hogy ez a hős meg tud-e szabadulni azoktól a kártékony, mérgező hatásoktól, amelyek a családtagjaival való torzító együttélés, a családban tovább élő romboló múlt felől érik. *A kárpótlás* inkább a megismerési és elszakadási folyamatot ábrázolja, Por Zsolt eszmélkedését és magára találását mint valamilyen végeredményt. Önállósulásáról annyit tudunk meg, hogy olyan szakmát választ (gazdaságtörténeti kutatás), amit családtagjai, mindenekelőtt a Nagymama elleneznek, és olyan nőt vesz feleségül, akit megint csak főleg a Nagymama helytelen választásnak tart, noha valójában semmit sem tud erről az Évikéről — nota bene az olvasó sem. Szembefordulása és elszakadása nem látványos, családtagjaival szemben nem kell különösebb ellenállást legyőznie, leginkább a Nagymama veti be ellene az érzelmi zsarolás eszközeit. Az elbeszélő ironikus távolságtartása hősével szemben arra vall, hogy nincs igazán megelégedve vele. Por Zsoltnak az a döntése, hogy jogában áll *nem* megtudni az igazságot, és az elhallgatásokat és hazugságokat félretelva új életet kezdeni, olyan kompromisszum, amely távolról emlékeztet apja konformizmusára. Amikor húgával és a Nagymamával szemben úgy fejezi ki egyet nem értését, hogy tegezés helyett önözve szólítja meg őket, akkor van ebben valami az értelmiségi erőtlenség tiltakozásából.

Persze ha a közjegyzői határozat és a mögötte láthatatlanul rejülő hatósági cinizmus felől nézzük Por Zsolt kitörési kísérletét, akkor sokkal többre aligha telhet tőle.

KOVÁCS Alex

Csecsemő a konyhaasztalon

(*Ménes Attila: Amerre járok védtelen. Jelenkor, 2022*)

Ménes Attila korábbi novellisztikájából már konzekvensen bontakozik ki az a világ, amely központi helyet foglal el az író prózájának tematikus mátrixában, amelyhez az *Amerre járok védtelen* című, 2022-ben kiadott regénye közvetlenül csatlakozik. Társadalmi térképzetünk határmezsgyéin kezdődik a világnak ez a bugyra: a vasútállomásnál, az aluljáróban, a talponálónál, a zártosztálynál, az utolsó utcánál. Azokon a helyeken, amelyeken a társadalom zöme a muszájnak engedelmességedve futtában fordul meg, suhan keresztül. Ahol a társadalom perifériáján élő vagy afelé sodródó lecsúszó, elesett figurák összeverődnek, és a polgári rendtartás ízlésének taszító televényeket hoznak létre. Ezeknek a tereknek lakói, törzsvendégei az *outsiderek*, Ménes prózájának gyűjtőlencségei, akiknek bolondériáján, elesettségén keresztül megmutatkozik a szabadság, az értelem, a boldogság fonák-valósága.

Ménes Attila regényének főhőse, énelbeszélője és egyben az elbeszélésének tárgya Attila — Attika, ahogy anyukája hívja. Egy igazi semmirekellő, illetve bolond, vagyis hogy beteg, akit idős édesanyja próbál vágányon tartani. Vajon ez utóbbi magyarázhatja az előbbieket? Az elbeszélés szerencsére úgy ad erre választ, hogy elkerüli a tipizálást, és az emberi valóságot a teljes kép láttatásával mutatja fel: a beteg, a bolond és a léha szerves egységében jön létre az elbeszélő tudata, miközben az elbeszélés hol az egyiket, hol a másikat látatja jobban.

Ménes elbeszélői közt Attila nem az első bolond. A *Folyosó a Holdra* című korábbi kötete első részének énelbeszélője, Zuzmó sok mindenben megelőlegezi Attilát. Ménes Zuzmóban egy olyan ágenst talált meg, aki tökéletesen együtt rezonál az írói alkatával — a három részből álló elbeszélés legjobban sikerült része az első, vagyis Zuzmó története, amely egy írói mestermű: a marquezí mágikus realizmus karneváli vitalitása elegyedik benne Bodor Ádám zárt, poszt-historikus kelet-európai világával és a harsány, tarkán hömpölygő balkáni temperamentummal. Zuzmó, a zártosztály lakója és a diliház ökoszisztémájának, hatalmi szerkezetének oszlopos támasza, hasonlóan Attilához, szintén bolonddá lett; megvilágosító isteni revelációként tört össze a koponyája egy balesetben, aminek hatására rájött, hogy félelmeinek lenni: az átlagemberhez legjobban passzoló életpálya. Ken Kesey elbeszélőjének pandantjaként Zuzmó vallja, hogy a legklasszabb hely a világon az elmeagyintézet annak, aki meg-

szabadult az igények hívságától, és megtanulta értékelni az életet akképp, ahogy adatik: fogatlan ínyének legfinomabb a kórházi pépes koszt, mindig kerül valahonnan egy tömésre való dohány, a sok érdekes bentlakóval pedig, ugye, milyen jó egyenként jobban lenni, ahogyan — és elsősorban — a hatalmat képviselő és gyakorló osztályfelelőssel is. Ménesnek sikerült az elvtelen szolgálalkúságot feloldani és megtisztítani a bolond jámborságában: Zuzmó annyira kiszolgáltatott, egyszerű szellemű és békeszerető teremtmény, hogy a hatalmi struktúra olyan eleve adott természeti jelenség számára, mint az időjárás, amivel szemben lázadni maga az örület netovábbja volna, mi több, ugyanúgy gyermeki csodálattal szerethető, mint a természet jelenségei. Ez a bolond bölcsessége. Ménes Zuzmó történetében ezt mesterien formálja meg ízes, joviális nyelvi plaszticitásával.

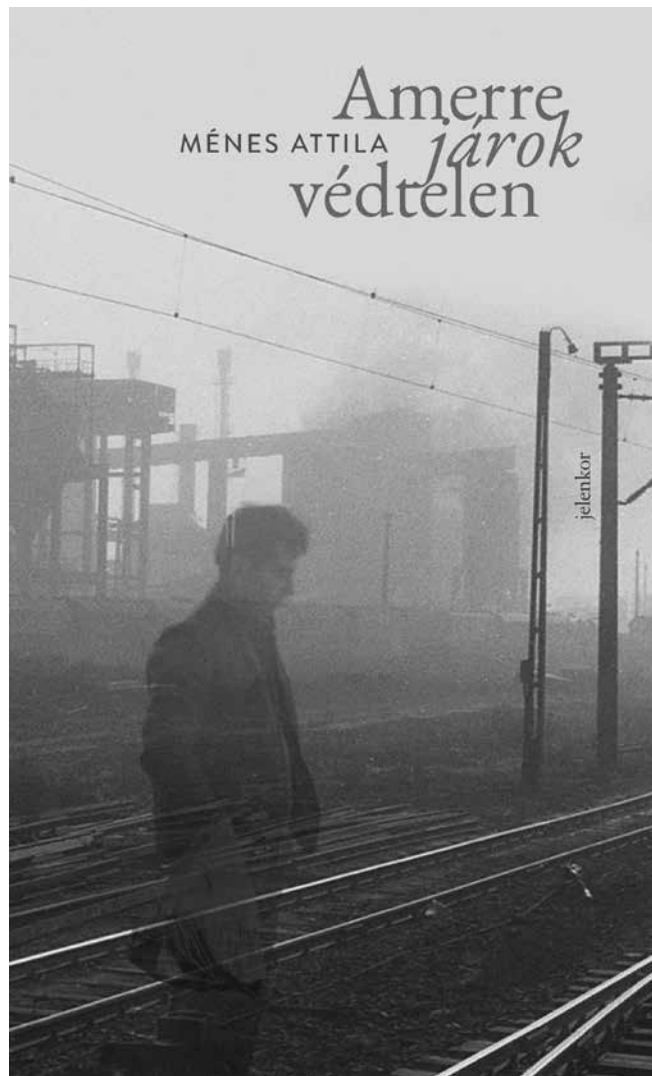
(eltörött)

Zuzmó elbeszélése folyamatos, és a kóros tudatállapotának Attilával rokon vonásait öndiagnózisából ismerjük meg. Ezzel ellentétben Attila elbeszélésében poétikai elvként és fokozatosan teret nyerve jelenik meg a tudat dekompozíciója. A történetvezetésben ennek a meghatározó folyamatnak eszközei: az ugrásoknak nevezett, egymásba fonódó események, amelyek az elbeszélést is tagolják. Ezek voltaképpen emlékezetkiesések, az elbeszélés cezúra-alakzatai, amelyeket intenzív zsigeri érzésekkel — szagok, ízek megjelenése — fűz össze: az idő és a tér folytonosságának követhetetlen szétszakadását, teljesen tetszőleges helyen és időben való önmagára ébredését kórtani szempontból is hiteles szaglási hallucinációval kapcsolja az elbeszélés előbbi szakaszához. Másfelől pedig idővel az olvasó számára egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az elbeszélő egzaltált emlékezetmunkája ellentmondásokat termel. A pánik és a kétségbeesett kapaszkodás helyett egy sajátos túlélési stratégiát ismerünk meg, amelyet igazán csak az elbeszélés során, több monologikus tudatfolyamciklust megtéve azonosíthatunk. Attila számára a valóság szilánkokra tört, és a szilánkok folyamatosan távolodnak egymástól. Mindazonáltal az elbeszélői tudat mindvégig a valóságérzékelés teljességében fogalmazza meg önmagát. A benyomások és az emlékek egymást katalizáló asszociációi köré fűződő filozofikus reflexiók folyamatos libidója mint meghatározó kényszeres elbeszélői tevékenység: értelmezhető az értelem szétesésének

ellentételezéseként, olyan folyamatos modellgyártásként, amely valamiképpen mindig szavatolja a gondolkodó énelbeszélő racionalitásának és moralitásának integritását. Úgy is, ha az okfejtés voltaképpen arra megy ki, hogy az étoszt az elbeszélő komfortzónájába gyűrje. Ez a morális degradáció egyenesen tragikus következményekkel járhatna, azonban Ménes egyensúlyba hozza ezt a folyamatot azzal, hogy az elbeszélő a tehetetlenek büszkeségével deklarálja és megveti saját gyávaságát. A fragmentálódás metafizikai ellentételezéseként jelenik meg egyfajta önkéntelen vágtyól vezérelt időtöltés is, amely édesanyjánál is megjelenik. Amikor Attila a MÁV-szabadterületen a madarak röptét, illetve a szomszéd tömbház ablakaiban az éjszakai villanykapcsolásokat nézi, illetve amikor édesanyja a menetrend szerinti repülőket kíséri tekintetével az égen, akkor mindketten valamiféle emberi tudattal nem felfogható, de intuitívan belátható, rejtőző, kikezdheterlen értelemnek a bűvöletében: létezésük csúcsmélységében vannak.

(muszáj)

Attila énelbeszélése meghatározott, kevés számú helyszín közt teleportálva töredezik szét. A saját és édesanyja lakásán kívül öntudatvesztései közepette a tér bizonyosságaiként jelennek meg a Gólyakalifa nevű kocsmá, egy déli fekvésű aluljáró és a MÁV-szabadterület, amelybe a rozsdás vakvágányok torkollnak. Az elbeszélés a létezés bénító erejének különböző fokozatai szerint tagolja a teret és az időt: mindenképp felett uralkodik a gravitáció, amely vagy élni hagyja, vagy létének különböző szintjein fizikailag és mentálisan is bénító erőként szívja magához az elbeszélőt. Vannak helyek, ahol a gravitáció szinte pusztító — ilyen a munkaügyi központ. Máshol egészen élhetővé gyengül — például a MÁV-terület csatosában. A gravitációval szoros összefüggésben áll a „*muszáj*”. Ez olyan őselv, amelyre különösebb magyarázatot nem kapunk — az elbeszélői tudat egyik pilléréről van szó, amelyhez képest az elbeszélés horizontja megképződik. A „*muszáj*” az, amit muszáj — legjobb, ha a társadalomban való lét elemi tulajdonságaként tekintünk erre. Akár társadalmi szerepeknek való megfelelésről van szó, akár arról, hogy édesanyjával elkerülhetetlen gyűlölt helyzetekbe kényszerül, a „*muszáj*” szítja fel a gravitáció erejét. A „*muszáj*” jelöli ki azt az abszolút végpontot, ahonnan visszafelé kibontható (illetve kibontható lenne, ha nem venne fordulatot) Attila élete. A mindennapi élet feltételei, amelyeket édesanyja teremt meg, az elbeszélő számára eleve adottak. Ami ezenfelül elkerülhetetlen tennivaló, az a „*muszáj*”. A nehézkedési erő ellentétének formáját ölti az a látszólag végtelen szabadság, amelyet az ugrások tagolnak, és olybá tűnik, hogy Attilának szinte végtelen, kimeríthetetlen kapacitása van a gyaloglásra (mint ahogy a reflexiós elbeszélői hurkokra is). Az elbeszélő mintegy levonva a konzekvenciákat meg is fogalmazza a tényt, hogy végső soron félúton van a hajléktalanság felé, amely abban a pillanatban fog elkezdődni, amikor édesanyja halála után nem tudja fizetni a lakás költségeit, és kiteszik a szűrért. Tehát az elbeszélő, az utcán lófráló szatyros bolond voltaképpen: a gravitáció folyamatos hatása alatt végzett egzisztenciális

edzésprogram köztes állapota — annak végpontja — a szatyros hajléktalan felé.

(„ögrömböz, baluna”)

Ha valaki a hozzá intézett beszédével lefárasztja, és meg akar szabadulni tőle, Attila a gravitáció nyelvére, a halandzsára vált. Azonban a gravitáció nem csak az elbeszélőt nyomasztja, osztozik vele az olvasó is, ha huzamosabb ideig követi Attila nyers tudatfolyamát. Az elbeszélő igazi szószátyár. Nyelve az önsajnálát, a felfakadás, a filozofikus okoskodások és az ezekbe ékelődő zsigeri kinyilatkoztatások véget nem érő zajlása. Az elbeszélés az asszociációkból kibomló kényszeres, túlhajtott értelmezésekből támadó újabb asszociációk és okfejtések ellipsziseiből áll össze; ritmusa zilált, repetitív. Különös ellentmondást formál, hogy az elbeszélő asszociációi, okfejtései átlag feletti intellektuális kapacitást sejtetnek, azonban megtudjuk, hogy szellemi és szociális teljesítőképessége egészen fiatal kora óta

folyamatosan csökken. Érdekes módon, míg az elbeszélés tálcán kínálja a pszichopatológiai értelmezést, maga az elbeszélő, noha szinte folyamatosan reflexióban van, explicit lélektani értelmezésekbe nem bocsátkozik.

Az elbeszélő és az elbeszélés egymásnak megfelelő módon töredékes. Az elbeszélő szalagszakadásokkal, memóriakiesésekkel éli az életét. Tehát ébren töltött időszakainak egy részéről nem tud, és ezzel elbeszélőként paradox módon bizonyos tekintetben az olvasó társául szegődik; minthogy olyan fragmentumokban éli meg saját életét, mint ahogy a mindenkori olvasó kap egy elbeszélést. Attila koherensnek tűnő elbeszéléséből, a múlt felidéződő szilánkjából kirajzolódnak az okok és az okozatok, és így kiegészülnek azok a hézagok, amelyek az elbeszélést átszövő konfabulációk és értelmezések voltaképpen forrásai. Az élete során öt ére sérülések, a párkapcsolati kudarcai és a betegsége, amely fiatal kora óta torzította Attilát, az elbeszélői tudat horizontjában oszthatatlan egységet képeznek a mindennapi életben való helytálláshoz szükséges értelem és szociális készségek elvesztésének történetével.

Az elbeszélés nyelvét helyenként nagy amplitúdó jellemzi: a szövegben fel-felbukkannak azok a rövidebb-hosszabb gördülékeny részletek, amelyekben felismerhető, hogy Ménes írói habitusa éppen elemében érzi magát. A regény felütése, első oldalai lendületesek, nyelvi lazák, elegánsan, természetesen formáltak. Ugyanez az elegancia és bravúr jelenik meg akkor, amikor

az elbeszélés olyan részeihez érünk, amelyek Ménes számára szeretett, otthonos terepet jelentenek: a vizionárius, plasztikus elbeszélésrészek, illetve az abszurd, amelynek Ménes mestere. Más esetekben — és ez a könyv terjedelmének zömét teszi ki — az elbeszélői nyelvet a kényszeres belső beszéd, erőltetettsége és megmunkálatlansága jellemzi.

Ménes Attila mesterien egyensúlyoz a főszereplő megformázásában: mikor túlságosan együttéreznénk vele, gondoskodik róla, hogy antipatikussá váljon. Mikor már-már egészen visszataszítóvá válik ebben a közönséges alantasságban vagy idegesítő neurotikus fecsegésben, akkor megjelenik az esendő ember, akiben olyan erővel tárul fel a védtelenség, hogy az egyetlen adekvát reakció iránta a részvétel. Végső soron Attila énelbeszélése a teljes, újszülötti kiszolgáltatottság láttatásával válik, amelynek allegóriájaként jelenik meg az emlékek tektonikus mozgásában előtörő pánik a konyhaasztalon hagyott csecsemő — önmaga — miatt.

Ménes eredendő humanizmusa és belső derűre való képessége vezérli a regény egyensúlyi kompozícióját, amely a vége fordulatnál elkerüli a pátoszt, és a tragikumot egy csipetnyi komikummal és megváltással oldja fel. Azonban úgy látom, hogy sajnos a szöveg készítése közben is erősen hatott a gravitáció vagy a „*muszáj*”. Ugyanis a lendületes indítást és korrekt lezárást egy változó minőségű, zömében megérleletlennek tűnő tudatfolyam feszíti szét.

KOMÁROMI Csaba

„Nem kell többet kívánni annál, mint ami szép.”

(Szomoró Dezső: A Balaton partján — Újságprózák. Múlt és Jövő Kiadó, 2021)

„Az ember olykor, a Balaton partján, megéri a titkokat. Megéri az olyan titkokat, melyek egyébként megfejthetetleneknek tűnnek.”

Nagy köszönet illeti a *Múlt és Jövő Könyvkiadót* azért, mert alapvető céljával tűzte ki: a *Nyugat* első nemzedékének legmértatlannabbul elfeledett, ám hatalmas életművét gondozza és megmenti az örök feledés Damoklész kardjától. Szomoró Dezső írásait saját alá rendezni valóban talán csak egyféleképpen méltó ma már, ha teljességre törekvően életműsorozatban teszik meg. Ahogyan azt a kiadó sorozatszerkesztő igazgatója, Kőbányai János vállalta 2007 óta.

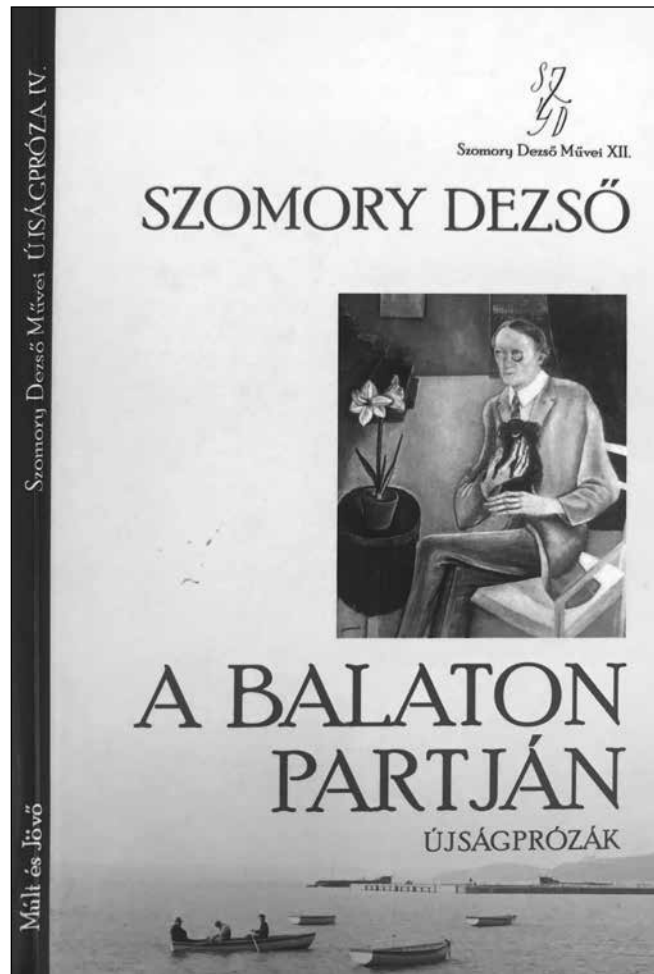
Szomoró ma is különleges, szórakoztató, nyelvünk bravúros művésze, világnézete egyetemes, művei ugyanúgy időtállóak, mint közismertebb kor- és pályatársaié: Babitsé, Kosztolányié, Karinthyé és Krúdyé. Az, hogy életművét a majd' mindent elpusztító háború után miért oly későn fedezték fel ismét, és miért csak mozaikjait közölték mintegy hatvan esztendőig, erre igen nehéz magyarázatot találni, de ezt nem is tisztom most taglalni. Az viszont biztos, hogy mélyen magunkba kell néznünk emiatt. Hogy nemzedékek nőttek fel egyáltalán nevének ismerete nélkül, nehezen megbocsátható. Ugyanakkor örülnünk kell annak, ha e sorozat egy-egy újabb darabja — a nehézségek és a körül-

mények (jelen esetben a történelminek tekinthető világvárnya) ellenére — megjelenik. A kiadói ígéret úgy szól, hogy meg fog jelenni tőle minden, ami fellelhető, és kétségtelenül meg is kell, hogy jelenjen, csak legyen elég az idő...

Talán csodálkozunk lehetne, hogy az „udvarok” legfőbb ismerője (értsd: királyi és Király utcai) mit keres a magyar tenger partján, és ráadásul látogatásai alkalmával többször meg is éneklé kései pillanatképeiben. Az először a *Pesti Napló* hasábjain közölt írások jelentős része az életében utoljára megjelent kötete, a *Kamarazene* szintén napilapokban megjelent darabjaival közel egy időben keletkezett, 1935 és 1940 között. Azt is mondhatnánk, hogy alkotójuk szemében nem voltak érdemesek a kötetbe kerülésre, pedig, ha tudná az író előre, hogy ez a csoda mégis megtörténik majd velük, talán nem hagyott volna ennyi publicisztikát köteten kívül, hiszen ez már az életműsorozat negyedik, kötetekben meg nem jelent írásokat összegyűjtő újságpróza-darabja. (A füredi Horváth-házról szóló, *A régi ház* címet viselő írást újraközlik, noha az már megjelent a sorozat *Emlékek szárnyán* című, szintén újságprózákat tartalmazó kötetében.) De nem csodálkozhatunk: pályája végén a sikeres színpadi szerző, a bravúros novellista elveszett a mindig jelzett nagyregény, a hön áhított alaplum beteljesületlen ígéretének súlya alatt. Az energia átalakul, a szerző nem fiatal (ne feledjük: a *Nyugat* nagy nemzedékének tagjai közül az „öreg” Ignotusszal egy évben született), a külső körülmények pedig egyre rosszabbak.

A látszat ellenére nem könnyű írások ezek, mint ahogy a könnyedség, a gyorstollúság az író egyetlen művének egyébként sem sajátja. Szomory révülő zihálása, pompát idéző körmondatai, gördülékenységet imitáló kifakadásai mögött itt is hatásadásra törekvő penzumunka van, s ez mégsem zárja ki, hogy alapos és megfontolt legyen. Ami hasonlónak teszi szövegeit (a századvégieket a két háború közöttihez, a novellát a drámához, a kisregényt a kirokhoz vagy glosszához) — nézetem szerint — éppen ez: az alaposság, az önmagával szembeni folytonos igényesség, az allűrök mögé rejtőző stílművész álarca. S ez a hasonlóság, a megmunkáltság ténye segíti, hogy kései szövegei is frissnek hatnak. Együttal bizonyítják, hogy a tökéletes kifejezésre törekvés igénye tartósít.

Hogy milyen műfajúak ezek az írások? Erre választ találni Szomory esetében talán nem is lehet igazán az irodalom fogalomtárával. Sokkal pontosabb, ha éppúgy „kamaradaraboknak” tekintjük, ahogyan ő jellemzi kései novelláit. Esetleg a kiroki fogalmának értelmezései közül a művészettörténetben vagy a földrajzban használt jelentéseket vesszük alapul: olyan vázlatrajz, amely ugyan elnagyolt, de mégis minden fontos részletet tartalmaz. Stílszerű a Balatonnál nyaraló egyén szemzőgéből nézünk a műfaj kérdését: anzikszkártyákat olvasunk, amelyeknek a képes oldala lett szöveggé varázsolva. Persze ezt a gondolatot erősíti, hogy az egyébként nem túl terjedelmes, mindössze 28 rövid írást tartalmazó kötet korabeli képeslapokat, illetve amatőr hangulatképeket használ fekete-fehér illusztrációként. (Nehéz elhessegetni a gondolatot, hogy mindez csak

a terjedelem növelését szolgálta, hisz manapság jó minőségű korabeli képek nézegetésére sok más lehetőség nyílhat, és a tált módon Szomory szövegeinek színehez semmit nem tesz hozzá. Az előzéklap erre való használata bőven elég lett volna.)

Mégis, mi indokolhatja a külön kötet létét, azon túl, hogy írójáról megtudhatjuk, rendszeresen tölti a nyárvegeket és olykor néhány tavaszi hetet is a magyar tenger partján? Talán leginkább az, hogy képet alkothatunk arról a Balatonról, amely akkor még nem vált mindannyiunkévá. Amikor a körülötte lakók még csak tudomásul vették adottságait. Amikor még nem kezdtük el a magunk igényeit előtérbe helyezve átformálni környezetét. Amikor még csak elkezdődtek a turisták nyári rohamainak hullámai. Amikor még a fürdésnek rituáléja volt. Amikor el lehetett fénni az üdítő habokban. Amikor a part tényleg part volt, és nem betonöntvény. Amikor a pannon táj közepe úgy volt gyönyörködtesítő, hogy nem akartuk elhódítani saját magunk elől. A kötetben aligha lehet ráismerni a mai Balatonra. Pedig ilyen szándéka sem a szerzőnek, sem mai kiadójának nem lehetett, mégis fájó döbbenettel kell magunkhoz vennünk az „elmúlt” Balaton látéletét: „De meg kellene írni, fénynek és végtelenségnek, tündöklésnek és csillogásnak azt a hangtalan nyugalmát,

amellyel ez az egész kép, ez az egész álom beleolvad örök időkre valami örökkévaló szerelembe, — mert erre nincs más szó. Ég és föld, víz és fény azt a titkos gyönyört őrzi egymásbaborultan, amelyhez az ember már nem ér közel, mert ez tisztára Isten dolga a maga világával.” (*Az állomáson*, 31–32)

Szemlélődésének mikéntjét egy francia útítárs szájába adva írja le, noha a módszer, egész írói attitűdjét érzékeltetve, e kötet minden írásában jelen van: „úgy nézem az országokat, tájakat és magát a nagy természetet, mint egy regényes színdarabot a szöveg és a zene kíséretével. [...] Tulajdonképpen fantomokat idézek vissza a tündöklő valóságba.” (*Útitárs*, 77)

Alig lehet ma már olyan magyar ember, aki ne lenne tisztában azzal, hogy ha a füredi parti sétányról elnéz a Tihanyi-félsziget irányába, akkor a világ egyik legszebb panorámája tárul elé, és e látvány rádöbbeníti a fenséges fogalmával való érintettségére. Ez a több helyen is feltörő momentum a leginkább időtálló, ez változott azóta a legkevésbé — a látvány és a spiritualitás, az apátsági templom messziről is érzékelhető sziluettje: „Így múlik az idő, valami ünnepi és tündéri éjféli irányában, melyet a tó, a hold s Tihany a magasból, bediszletez egy örökkévalóságra. Azt várnám szívrepesve, hogy az apátsági templomból meghalljam a harangot, mint egy égi dongót a víz fölött. [...] De inkább csak sejteni lehet, mint hallani. Csak sejteni, csak megérezni, mint egy angyali üdvözetet. S épp ez a tündéri benne.” (*A Balaton partján egy padon*, 42) Máshol mintha ugyanezt a gondolatot folytatná: „Odaát Tihany, szinte a valóságon kívül olvad a horizontba, olyan lágy és homályos kontúrokkal, olyan légies formákkal és anyagtalansággal, mintha egy tündéralmot zárna le valami színtelen szépségben és gyönyörben. Látományszerű lebegése a messzeségben, a céltalan vég bánatával hat egy drámai örökkévalóságban.” (*Esős táj*, 67) Mintha minden, a látványtól ihletett, pillanatnyi gondolat, illetve szó beletuszkolódní kényyszerülne a mondataiba, amelyek a gondos csiszolás következtében mégis kellően feszes és poétikus prózává válnak.

A másik többször említett — ugyanabból a nézőpontból szintén jól látható — emblematikus hely, a balatonfüredi hidegfürdő 1889-ben emelt épülete, melyben rendszeres látogatásokat tesz. A fürdő bejárata fölött egykor csak itt olvasható — a szerző kiletére vonatkozó kétely mára talán nyugvópont-ra jutott — Czuczor Gergely-epigramma („Lelked szép erejét a Sors hullámai edzik, / Testednek e tó nyújt vidor életerőt.”) a korabeli látogatóknak tájékozási pont, a fürdésre fanyalódó alkotóknak kötelező asszociációs origó. Szomory sem rejti véka alá véleményét: „Költészeti s hidroterápiái szempontból egyaránt kifogásolható s mégis, nem tudom miért, emelkedett naivitása olyan üdítő és vigasztaló”. (*Úti jegyzet*, 95) Szemében a még régebbi Balaton iránti nosztalgia értelmező jelzésévé válik. *Nomen est omen*: a felirat a fürdővel együtt 1945 tavaszán robbanás következtében megsemmisült.

Bármily élethűen jeleníti meg a déli vasút füredi állomását, vagy az Arácsra vezető, eső áztatta utat, a Gyógytér természetes és mesterséges hangorkánjait, vagy éppen a túlpárt végtelenbe

szakadó rajzolatát, Szomory unos-untalan Párizsba visz minket. Legtöbbször megjelentetett művének, az 1929-es *A párizsi regénynek* alakjai, kulturális fogódzóként használt személyes és nem személyes francia kapcsolatai rendre felemlítődnek. Két írásának (*A barátom*; *Útitárs*) is egy-egy francia utas a főszereplője. A regénnyel való metszetben a következő nevek tűnnek fel mélyre ágyazott retorikai cölöpökként: Honoré de Balzac, Alphonse Daudet, Alfred de Musset, Jules Michelet, Claude Debussy, Gustave Flaubert, Charles Baudelaire, Auguste Rodin, Ernest Renan. Az író nem titkolt küldetése, hogy a francia kultúra magyarországi nagykövete szerepét eljátssza, bizonyosan nem sikertelen ebben a kötetében sem.

Nem hagyható említés nélkül a *Pesti Napló*-ban közölt utolsó cikk, amely immár a pesti Duna-partról tekint nosztalgikusan a lassan elérhetetlenné váló Balaton felé. Itt még csak az enerváltság hiúsítja meg az utat, a következő cikk viszont már arról tudósít, hogy a gyakorlatban sem kivihető számára. Az 1939. augusztus 20-i *Nyári hangok* hátborzongatóan áthallásos írásává vált mai szemünkkel olvasva, szó szerint vészjósló, a „zsidónak minősülő” egyén beszűkülő világának közérzeti mementója, miközben szerkezetében, hangulatában látszólag szerves folytatása előző írásainak. Egyelőre nem a fórum változása, nem a közvetlen fenyegetettség, nem a milió színvesztése adja az írás élet, hanem a közélet eszementiségének áramlása a honpolgárok felé: „Már nem is búsulnék, ha nem látnám az élők óceánján azt a sok mindenféle szenvedést mai úgynevezett civilizált világunkban. Ha nem látnám a szenvedést szinte intézményesen bevezetve, kiépitve, tökéletesítve, a közrészesedés számára kijelölve.” (167)

Legyen szó Rodin Balzac-szobráról, a belga királyné tragikus autóbalesetéről, IV. Károly király tihanyi emlékezetéről, Jászai Mariról, avagy Blaha Lujzáról, a füredi szívgyógyászokról vagy a Borhétről, Pettes József vagy László Fülöp festőkről, a „prousti” és „turneri” jelzők mögött olyan író „monokliján” keresztül látjuk a Balatont és környékét, aki munkáját *hivatásként* értelmezi, és akinek valódi *közölnivalója* van olvasója felé. Olyan alázattal kell híradásait fogadnunk, amilyen alázattal küldi el nekünk — így, a távoli jövőbe is — anzikszkártyáit.

És hogy mi kell ma ahhoz, hogy élvezni tudjuk Szomory szövegeit? Nyitott szív, józan ész, egy kis műveltség sem árt — és a szépség iránti tisztelet. Vajon van-e bennünk, mai olvasókból mindebből elegendő? Talán, ha a Balatonról olvashatunk Szomorytól... Többet nem is kell kívánni.

Írópárok az összebilincselte nemzedékben

V. GILBERT Edit

(Szorongatott idill. Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Polcz Alaine, Mészöly Miklós levelezése 1955–1997. *Jelenkor*, 2021; *Polcz Alaine: Magam világa. Jelenkor*, 2022;

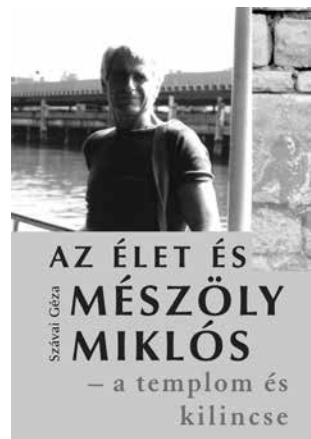
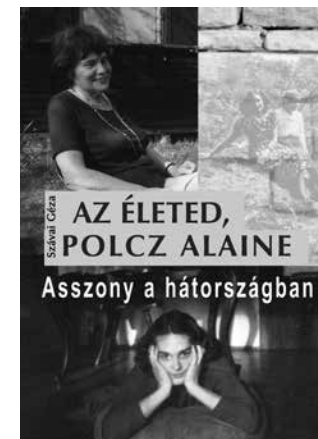
Szávai Géza: Az életed, Polcz Alaine. Asszony a hátszországban. Pont Kiadó, 2021; Szávai Géza: Az élet és Mészöly Miklós — a templom és kilincse? Pont Kiadó, 2022)

Négy képeskönyvről írok. Azaz négy könyvről, amiben fotók is találhatóak, s amelyekben három házaspár érintett valamiképpen. A *Szorongatott idill* Mészöly Miklós és Polcz Alaine, valamint Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes barátságának lenyomata levelezésükben és más szövegeikben. *Az élet és Mészöly Miklós — a templom és kilincse*, valamint *Az életed, Polcz Alaine. Asszony a hátszországban* Szávai Géza visszaemlékezése barátaira, ahol nagy szerepet kap felesége, kiadójuk vezetője, Szávai Ilona is.

A korabeli íróházaspárok száma növelhető lenne (Szabó Magdával és Szobotka Tiborral, Weöres Sándorral és Károlyi Amyval, Nagy Lászlóval és Szécsi Margittal stb.). A redukciót a 2022-es év dupla centenáriuma indokolja: Nemes Nagy Ágnes és Polcz Alaine tavaly lettek volna százévesek. Az ennyire kerek évfordulók természetesen megnövelik a különböző kiadványok, folyóirat-különszámok megjelenésének intenzitását; a számos publikáció közül én két kiadó termékeire fókuszálok most, ez a *Jelenkor* és a *Pont Kiadó*. A negyedik kiadvány ugyanis ugyancsak a *Jelenkornál* látott napvilágot *Magam világa* címmel. Ez egy szép kiállítású emlékkönyv Ablonczy Anna összeállításában, aki Polcz Alaine élete utolsó szakaszának kísérője, munkatársa, általában magnóba mondott naplóinak, emlékezéseinek számítógépbe írója. Szemelvénygyűjtemény ez Polcz műveiből, amelyek túlnyomó része már megjelent, az életművet követőknek így ismerős anyagon alapul, csak néhány — természete szerint rejtettebb — folyóirat-közlemény jelent a szélesebb olvasóközönség számára újdonságértéket. A szép, éles fotók és Polcz Alaine életének kronologikus követése nyomán az írásaiból kibontakozó életút és pályakép, kapcsolatrendszer és szakmai aktivitás, hitvallások és reflexiók egymást kiegészítve, egymás után következnek a megfelelő szövegrészletek alapján. Az időrend szimulán követése egy print kiadvány linearitásával néha zavart kelt: érdemes lett volna több magyarázattal ellátnia összeállítójának, hogy a különféle eredetű kuszaságok, amelyek az ugyanazon eseményre való visszatérésnek vagy Alaine kissé pongyola, pontatlan beszédnyelvi stílusának tudhatók be, kismuljanak. Mindezekkel együtt mégiscsak tartogat felismeréseket a könyv, olyan állításokat, önreflexiókat, amelyek nem mentek át a köztudatba, ám ebben az elrendezésben, kiemelve Polcz visszaemlékezéseinek, esszéinek bőségéből, nyomatékot kapnak. *Asszony a fronton*

című művét például, mint írja, valakinek vigasztalásul mondta magnóra, s szerzője nem gondolta irodalomnak. (212) „Igen, mert én csak mesélek, ez nem tudomány.” (240) „Elmondtam az élet átnézését, az életmérleg elkészítését, aztán jön a spirituális készülődés.” (262–263) „Annácska, úgy fáj, hogy nincs kedvem így élni.” (240)

Megfigyelik őket fentről, ám Miklóst ez nem aggasztja: „úgyis meg fogom írni.” (240) Izgalmas önelemző megfigyelések találhatók a kötet végén, amint özvegye Miklós halála után magát vizsgálja a férj felől, s igyekszik szétszálazni kettejük egyéniségét; elkülöníteni, mi jön egyiküktől, mi másiktól. „Ebben a történetben is: Anni én vagyok.” (234) Groteszk momentum: nem írhatja saját gyászjelentésére, ahogy tervezte: „Polcz Alaine megszabadult”, mert akkor az emberek azt fogják hinni, hogy őtöle — idézi Miklós rosszállását. (227) „Valahogy próbálnék Miklós szellemében, de akkor lázadok is. Vajon nem ez a kettőség volt egész életünkben?” (234) „Milyen jó lenne sokat dolgozni még. A Miklós-anyag fullasztónak tűnik néha. De még úgy érzem, hogy meg tudom csinálni. Mindenesetre még 3–4 évig élni kell miatta.” (237) „Hogy miért kaptam én ezt a sorsot, részesedést az ő sorsában, ezt az iszonyatos betegséget és öregedést? Hogy el ne higgyem magamat. Mindig volt ellenpontozás. [...] Sokszor jut eszembe, hogy Miklósnak nemcsak a gondolkozást, a világosabb fogalmazást köszönhetem, s ha egészen másként írok is, mégis írni tanultam mellette”. (221–222) „Ő legalább annyira szenvedett a szerelmei miatt, mint én. A vesekőtől kezdve az infarktusokig, az embóliáig, tehát a szerelem meghozta neki a szomatikus betegségeket.” (218) „Otthon a férjem dolgozószobájába nem léphetett be senki, amikor dolgozott. Én csak hajnalban dolgoztam ezen a könyvön, mondtam magnóra a szöveget mellékesen, tehát nem állt mögöttem egy verítékes, kemény munka.” (216) „Ami az írófeleségeket illeti: [...] Fokozottan kell vállalni a mindennapok szervezését, meghallgatni, amit ír. Vele szemlenni életet élni. Emellett vajmi kevés idő marad az írásra. Egyrészt. Másrészt az ember óhatatlanul a nagyobb tehetség árnyékában él.” (216) Folytatja is más írófeleségekkel, akik szükségképpen árnyékban maradtak, de Nemes Nagy Ágnes tetteről ugyancsak beszámol Szigligeten: „az asztalnál, ahol ültünk, engem úgy kezeltek, mint egy kis, kedves, butus nőt, és felségesen

mulattam, de Ágnes fellázadt, te, ez lehetetlen, hogy ezek nem tudják, hogy te Mészöly Miklós felesége vagy, te magad is írsz, hogy pszichológus vagy?” (215) Miklós, amikor nagybeteg lett, arra kérte, semmit ne csináljon, jegyzi meg, pedig akkor indultak el önismereti- és gyászcsoporthoz, tanfolyamai. Írni is Miklós halála után fog többet, életében férje javította ki munkáit, tőle kapta a filozófiát, a harmóniát, a logikát, a gondolkozást is, mint összegzi. Miklósnak ő pedig Erdélyt és annak másfajta természetközelségét, meg a szegénység gazdagságát és játékosságát adta, vélekedik. S a munka aszkézisét. „Néha úgy éreztük, nem bírjuk tovább”, vall munkájáról és házasságáról is. Munkamániája nem hagyott alább soha, amikor pihennie kellett volna, inkább rádolgozott. Kórházi kezelése alatt legalább sikerült pihenni, nyugtázta. (177)

Szávai Géza két könyvének két erényét és egy gyengeségét emelem ki. Kezdem az utóbbival: rájuk fért volna az alapos olvasószervezés, mert stílár, tipográfiai esztelenségek, fésületlenség, nyomdahibák sűrűn találhatóak bennük. A hosszú linkek is furcsán hatnak, és funkciótlanok nyomtatott szövegben. Felbecsülhetetlen szolgálatot tesz viszont az a jórészt ismeretlen képanyag, ami az idősebb és fiatalabb íróházaspár több évtizedes barátságát dokumentálja, akiknek (nem véletlenül, Mészöly rábeszélésére) Kisorozsiban szomszédos lett a telkük. Közös élményeik, emberi és szakmai kapcsolataik megkapó részleteibe látunk bele az ifjabb pályatárs és kertszomszéd, a támogatott és a támogató Szávai Géza által. Mészölyék gondjaikba vették az Erdélyből áttelepülő Szávaiakat, orvosi téren is segítettek nekik, s Mészöly igyekezett bevonni Szávait a magyarországi írókörökbe, amit az utóbbi nehezen viselt. Megalapította viszont a *Pont Kiadót*, amely Mészöly műveit is megjelentette, s amelynek Mészöly oszlopos tagja, népszerűsítője volt, sőt lelkes támogatója, szervezője a *Conflux* projektnek, ahol több nyelven közöltek közép-európai irodalmat.

Humorral és humanizmussal, derúval és civil énjére is olyannyira jellemző csibészes életfilozófiájával tárja elénk a szerző négyük mindennapjait, szokásaikat, rítusaikat ebből a szoros közelegről. Szeretetteli csipkelődés, ironia és önironia, magánéleti

intimitások tanúi vagyunk egy, a sorscsapásokat mély bölcseséggel viselő férfi tollvonásai által. Önvallomás is e könyv — róluk, a másik házaspárról, Mészölyékkel együtt töltött napjaikról, heteikről, utazásaikról, évődéseikről, könyvészeti, irodalmi és mezőgazdasági együttműködésükről. Pótolhatatlan, máshonnan elérhetetlen az az árnyalt, mikroperspektivikus közelítés, amit Szávai lényé és fényképezőgépe megörökít. Életvitelüknek, modoruknak, egyedi és társas stílusuknak leszünk tanúi minden kombinációban: ahogy a természeti lény Miklós (*Szerzetes – katona – és természeti világfi*) intézi az ügyeket, férfiszolidaritást várva Gézától, ahogy a mindent igazgató Alaine gondoskodik a körülötte lévőkről, s szorul gondoskodásra (*Két lady kocsisa*). A stílár burjánzás, amely a könyvek tarka tipográfiájában is megnyilvánul, a szerző-visszaemlékező szeretetteli, kaján, személyes, keserű viszonyból fakad címzettjeihez-alanyaihoz. Képanyagában egy-egy homályos darab után átütő, megkapó, szinte émelyítő ragyogás tör elő. Ábrázolásmódja és közelítése kendőzetlen, beavató, tabutlanító, egyúttal tiszteletteljes és partneri; természetes, evidensen őszinte és egyenrangúságon alapul. Ezért is írt róluk külön, emiatt és ebből a célból állított nekik páros, de egymásba hajló (boltíves, dilógianak is nevezett) könyv-émléket.

Megtudjuk, hogyan is volt férfiként szolidáris Miklóssal, vagy bújta ki e kötelezettség alól, meg hogy milyen szüntelen játszmákat folytatott a kontrolláló és kissé vonalas Alaine-nél (*Az érvelés iskolája*). Bájos, elkapott pillanatok, pillanatképek, ellágyuló, távolba és közelre néző arcok, gesztusok, fintorok, elmélázó, csúfondáros portrék, melegítő életképek, felszabadult bolondozások (*Amikor csúnyák vagyunk*) hívódnak elő. Intimek és viccesek, elmosódottak, mert magát a mozgást rögzítik. A jelenlét mágia zajlik. Meghitt viszonyba, belülről, bűvös együttesükbe kerül a néző-olvasó: mi is süttetjük az arcunkat a nappal, ott heverünk a fűvön, cigarettázunk velük a kerti asztalnál. Krónikásuk zsigerivé teszi a csoportdinamikát, érzékelteti a frontokat a férfi és a női dolgok között (*Két lady udvartartása*), az idősebbek és a fiatalabbak között, a gyermektelenek és a gyerekekkel, unokákkal rendelkezők között, a gyakorlatias és a kevésbé gyakorlatias között (*Két lady kocsisa*), az együtt maradást, ösz-

szertartozást evidensen megélt és a párhuzamos kapcsolatokban létező párosok között. Gondok, elmélázás, mosoly, bensőséges állapotok rajza. Mivel a kamera mögötti személy, a fotós egy közülük (általában a szerző), nem pózolnak neki, magukat adják, s ez a közvetlenség nyilatkozik meg a nem-verbális narrációban. Testbeszéd, fény-árnyék, valóságos emberek, emberi gesztusok. *Mit lásson (és láthat) a kamera:* ez a beszédes és mélyen konceptuális alcím magában foglalja minden narratíva örök dilemmáját a titkok kitérítése tekintetében (*A közelség kockázatai*). Hol húzandó meg a határ aközött, ami publikussá tehető, és ami nem? Nem hiszem, hogy erre van válasz, a fiktiivé tétel sem oldja fel a problémát. A Mészöly–Polcz-levelezés közreadása óta nem hat a meglepetés erejével Mészöly kilépéseinek regisztrálása, de megkapó a férfitársat lehetséges viszonyulása, aki viszont a házaspár, azaz mindkettjük barátja és kertszomszédja is. Van, ahol a szerző és szerkesztő-szelektáló Szávai kitakarja a másik nő arcát a képből, ezzel letudva a „*M. M. összegyűjtött női*” problematikát. Van, ahol egykori éneke lebeszéli Miklóst, hogy mással menjen Erdélybe, s legtöbbször betyárbecsületből, mint aki mit sem tud, falaz neki. „Úgy láttam, hogy mindezek ellenére ez egy nagyon jó, egymásra támaszkodó, 'mélységesen szép' mellérendelés volt” — írja róluk.

Nem lehet betelni e szabálytalan két könyvben a fotókkal, olyan mesterkéletlenül valódiak és szokatlanul magánvalók. Nem beállítottak, vagy ha igen, akkor is ott a természetes viszonyok, testbeszéd, kapcsolat és állapot szabta pozíció. Kedvencem a Mészöly-könyv 44. oldalának hármasképe alakzata Miklóssal, Eszterrel és Eszter gyermekével. Egy ikonfestő ecsetére kíváncsi kompozíció, rubljovi ívekkel. Aki nem hiszi, járjon utána.

A *Szorongatott idill* ugyancsak két házaspár dokumentuma, ám itt kívülálló, Hernádi Mária és Urbanik Tímea irodalomtörténész a tudós krónikás. Ez a könyv szintén sajátos műfajt képvisel, nem beszélve a házasságok szabálytalanságáról, amiket közread. A másik házaspár története is az, s hát ők mind a négyen előtérben vannak, írók, akik tudván tudják, nem marad titokban kapcsolatuk természete; ők maguk is tesznek ezért. Annak a különösségét, hogy Nemes Nagy és Lengyel csak rövid ideig házások, ám hosszan, életük végéig összetartoznak, ez a levelezésgyűjtemény is bizonyítja. Együtt írnak leveleket a másik párnak, együtt üzennek, házasságuk felbomlása után is bevonják egymást baráti kapcsolataikba, amelyeknek közös ápolásával nem hagynak fel, sőt, a volt házastársak nem egyszer egymással utaznak külföldre, Szigligetre. Leveleiken alig hagy nyomot szétválásuk: Elaine egy helyütt kissé aggódik Ágnes lelkiállapota miatt, s felajánlja támogatón, hogy beszélgessenek. Itt a házaspár különválásának reflektálatlansága az érdekes. Ami viszont kifejeződik, az a két pár eltávolodása a férfiak miatt, de ez az űr is betöltődik valamiként. Például későbbi publikus megnyilvánulásaikban egymásról — többek között a nekrológ műfajában, és hát az írásom címébe emelt dimenzióban, amiről Lengyel Balázs beszél Szabó Magdának. Ha el is távolodnak ők, az újhaldások egymástól, végtelenül össze vannak bilincselve, olyannyira egygyé

préselte őket az idő. Nemes Nagy húszévesnyi háborúról ír, arról, ahogyan meggyötörte őket a történelem egyénileg is, ami miatt törődöttek, igazságtalanok a másikkal, sűrűlódásaik karcosabbak. Rálátunk egyúttal magukra, és minden körülmények között tudják, hogy összetartoznak. „Egyidősek vagyunk. Gratulálni üres volna. A könyved ott van mellettem, az együttélésnek ez is egy módja.” (PA NNÁ-nek 1982-ben) (109–110)

Van olyan levél, amely csak közvetetten szól valamelyiküknek, ez zajlik Mészöly és Lengyel Balázs között. Lengyel válaszában piszkozatban maradt kéziratát és elküldött, bővebb választ szintűgy olvashatjuk a 139–140. oldalon, az utóbbi kézírásban is látjuk. Mészöly a Széchenyi Művészeti Akadémiának (másolatban Lengyelnek) küldi el lemondását 1994-ben: „És sok sikert kívánok egy remélhetőleg más modorú és ügyvitelű gyakorlatnak a jövőben.” (138)

A könyvbeli szerepleosztásban Polcz a gondoskodó, jószívű szervező, aki terelgeti és írásra buzdítja társait; Lengyel a kritikus, aki érdekesen nem érti Mészöly módszerét; Nemes Nagy éles tárgyú megfigyeléseivel tűnik ki. Kiegyensúlyozottak a pozíciók. Polcz ki-kiemeli, hogy ő, a kívülálló sarkallja munkára a társaságot az övétől különbözően közös terepükön, lévén a többiek írók, költők, szerkesztők. A nevek játékos elrendezése a kötet alcímének szép és beszédes tipográfiájában jelzi kapcsolatrendszerük egyenrangúságát.

A nők a férfiakkal a kor szokása szerint többnyire magázódnak, amit a többes számú odafordulás semlegesít: olyankor tegezésbe váltanak. (Szávai Géza említett könyveiben kiemeli az Elaine-nél élete végéig megmaradó játékos magázódást, amit a róla szóló, neki dedikált könyve alcímében, immár halálában megszólítva az idősebb nőbarátot, átír.)

A *Szorongatott idill* vállalását példásan teljesíti, magán viseli a gondos szerkesztés minden nyomát. Lábjegyzetei maximálisan megkönnyítik a főszöveg utalásainak követését. A jegyzetelés nem bőbeszédű, de megteszi azt a szívességet, hogy minden alkalommal kibontja, ki is az a Cipi (Ottlik Géza), valószínűsíti, melyik Juditról van szó éppen. Minden utalást megpróbál feloldani — és meglepő gyakorisággal meg is teszi, pedig szerteágazó kapcsolatháló kell befogni e magánlevelek által, a megemlített személyek gyakran civilek. Megrendítő teljességérzetet nyújt így a poétikus és pontos című *Szorongatott idill*. Az első felében nyomon követhetjük, hogy a folyamatos, heti szintű levélkapcsolat a két házaspár között évekre, évtizedekre megszakad a két férfi közti verbális ütésváltás miatt, amit a nők igyekeznek tompítani, és amely megakadás életük vége felé visszarendeződni látszik. A kommentár és az utószó vigasza az, hogy a hetvenes évektől már telefonon is kommunikálhattak, ezért is okafogyott a rendszeres levelezés. A kötet tartalmazza Nemes Nagy Ágnes szavakat, ízeket, tájakat, klímát felidéz, rétegzett társadalomrajzot felmutató csodálatos erdélyi útinaplóját közös utazásukról. Felejthetetlen írói projekt teljesítményei és kordokumentumok a Polcz Elaine szorgalmazására létrejött, az érzékelés és emlékezés kis különbségeit láthatóvá

tévő párhuzamos visszaemlékezések ’56 együtt töltött napjaira, amit hárman készítenek el a négyből. Mészöly ehelyett novellát ír ebből az élményanyagból, ami még izgalmasabbá teszi a közös korpuszt. Nemes Nagy versei, köztük az *Ekhmaton éjszakája*, ennek a történelemnek, ennek az időnek a művészi termékei, az addig másféle elbeszélő módozatokban való közvetítettség poétikai megnyilvánulásai. Polcz visszaemlékezésében tanúságot tesz kíméletlen realitásérzékéről, és esetenként főművéből ismerős higgadsággal közvetíti múltja történéseit, így Mészöly válaszában a harci helyszínről, amikor felesége a Rádiótól hívja haza telefonon: „— Mit képzelsz? Most itt a helyem.” (216) Megejtő, megértő humánumával Polcz a szovjet kiskatonákat is gyászolja, akik parancsra lőttek. Nemes Nagytól a Szabó–Szobotka házaspár történetéhez kapunk egy sokat sejtető, de végig nem mondott adalékot ezekből a napokból: „Úgy halljuk, Szabó Magdáké nincsenek otthon, de ajtót nyit Bóka. Tegyük le a kenyeret, rövid csevej, Bóka: »Még az én jellemtelenségemnek is van határa.« (Aztán kisült: mégsem volt.) (A Bóka-figura is milyen érdekes.) (Mindenki érdekes.)” (214) Előtte: „Ávósok mentőautó-álcában.” (213)

Az említett teljességérzethez az is hozzájárul, hogy a négy szereplő magyar nyelven megjelent műveinek bibliográfiája, valamint névmutató zárja a szövegek sorát. Koncentrikus köröket

képez a szerkezet, ritmusa van a más-más szinteken zajló ismétlődéseknek. Jól látható a szerkesztők széleskörű jártassága a témában, akiknek ez nem első kötetük a tárgyban. Szisztematikusan, precíz filológiai, szöveggondozó munkájuk nyomán rajzolódik ki különböző regiszterekben a négyes barátság alakulástörténete. A kötet narratívájában kitüntetett hely jut az útinaplónak és az együtt töltött forradalmi napokra való emlékezéseknek, nem kevésbé a néhány, tárgyában ide tartozó irodalmi műnek és kifelé való megnyilvánulásaiknak is egymásról.

A levelezés természete szerint kihagyásos műfaj, nem fedi le mindazt, ami két levél között történik a levelezők közt. A visszaemlékező, amint a fotós is, saját perspektívájából láttat. A kor szorításában összepréselődő nemzedék élete és tevékenysége egyre tisztábban vehető ki e dokumentarista, biográfiai feltárásokból, amit a filológia szorgos, elhivatott művelői végeztek el az említett kötetekben, hol személyes, hol tárgyyszerű közelítésben. Mind a *Pont Kiadó*, mind a *Jelenkor* nagy szolgálatot tett szereplőink irodalmi és emberi arculatának kirajzolásáért, a hézagok kitöltéséért, a hiátusok áthidalásáért. A párkapcsolatok szabálytalanságának megmutatásával ezek a munkák könnyítenek az elvárások normativitásának szorongásában megbúvó olvasónak. Aki így személyes és történelmi leckét is kap ismert írók példáján át. A mienknél is nehezebb időből.

Magdalena **GARBACIK-BALAKOWICZ**

Csak az író felesége?

(Márai Ilona: *Betűbe zárva. Napló. I. és II. kötet. 1948–1964 és 1965–1979. Helikon, 2022*)

*Az elmúlt 13 hónapban minden este néhány kézírásos oldalt olvasok L. naplójegyzeteiből. (Ma Salerno, 1977. szeptember.) A fegyelmezett, szép írás visszapergeti életünket, napról napra. Mindenre figyelt, mindent felírt, az álmokat, a látogatásokat, a napi tennivalókat, nappalt és éjszakát, csodálatos érzékenységgel. Olvasás közben felémlelek életének utolsó heteit, mikor már tehetetlenül feküdt, félig öntudatlanul, ujjai gyűrtek, simogattak, egyengették az ágytakarót és közben ezt suttogetta: „Rendbe kell tenni.” Nem mondta meg, mi az, amit rendbe kell tenni. Az egész életet akarta a végén „rendbe tenni”. A naplójegyzetek is erről beszélnek. Rendkívüli volt, ritka és egyedülálló lény. (Márai Sándor: *A teljes napló, 1982–1989*)*

Matzner Ilona eddig csak Lola volt, akit Márai Sándor, ha egyáltalán említett, egy kezdőbetű mögé rejtett. L. nem kapta meg Máraitól a múzsa szerepét, ő feleség volt, hűséges társ, olyan fi-

gura, aki mindig az író mellett állt, bár a jelenlétét Márai a legtöbbször nem öntötte szavakba. Nem ismertük az élettörténetét, ahogyan ő látta, mindig az író árnyékában maradt, a titokzatos és homályos ködbe rejtve. Ki volt Matzner Ilona, Lola, L.? Mit szeretett? Milyen volt a személyisége? Hogyan látta a férjét? Mi volt a szerepe az író életében és munkásságában?

A Lola-naplóról már régóta tudtunk. Az elmúlt években megjelenő Márai-címek után csak idő kérdése volt, hogy mikor jelennek meg Márai feleségének naplói is. Csak azt nem tudtuk, milyen formában teszi majd közzé a kiadó. Először is, hogy hangot ad-e Lolának, lehetővé teszi-e számára, hogy kilépjen híres férje árnyékából, és szerzőként is önállóvá váljon. Másodszor, hogy a naplók szövegét az író hagyatékának elválaszthatatlan részeként kezeli-e majd.

Lola feljegyzései két nyolcszáz oldalas kötetben jelentek meg, nagyalakú oldalakon, kis betűkkel szedve. Az első kötet az 1948–1967-es, a második az 1968–1979-es éveket foglalja magában. Ez a hatalmas anyag azonban válogatás révén jött létre, a kiadó a forrásanyag felét hagyta el. A döntést azzal indokolják, hogy „az anyag eredeti terjedelmében kezelhetetlen lenne mind könyvészeti, mind olvasói szempontból”. (II. 799)

Érdeemes végiggondolni, hogy kinek készült ez a könyv. Kezdjük az úgynevezett „átlag olvasóval”, aki nem is feltétlenül kedveli Márai munkásságát. Sajnos kevés esély van arra, hogy egy ilyen olvasó, ha egyáltalán valamilyen okból Lola naplója a kezébe kerül, képes lesz végigolvasni (vagy akár végigböngészni) a két kötetet, amelyben találkozunk a Márai család mindennapi életéről szóló bejegyzéseivel, amelyeket Lola harminc éven át (kisebb megszakításokkal) gyakorlatilag minden nap vezetett. De ez még a Márai-rajongók, azaz az „elkötelezett” olvasók számára is nehéz feladat. Lola nem volt író. Feljegyzései a feleség és anya mindennapi életét a maga legprózaibb formájában ábrázolják. Ha csak a piaci-olvasói szempontokat szeretnénk figyelembe venni, még határozottabb válogatást is indokoltnak gondolhatnánk. Például lehetne összpontosítani kiválasztott időszakokra és fontos eseményekre (ilyenek lehetnek az emigráció eleje, az USA-vízum megszerzésével kapcsolatos problémák, az amerikai állampolgárság megszerzése, a Salernóba való költözés, visszatelepülés Amerikába), vagy egyes személyekkel való kapcsolatokra (például: örökbefogadott fiukkal, Jánossal, Lola nagybátyával, Lajossal, a Lax családdal), vagy Lola álmainak leírásaira (az utóbbiakat a kiadó többnyire érdektelennek ítélte, ezért nem kerültek be a válogatásba). Az ezekről az eseményekről szóló naplóbejegyzések még mindig rávilágítanak az emigrációban élő idősebb házaspár mindennapi életének nehézségeire, és más képet mutatnának be Márairól is, mint amit a szépirodalmi naplójából ismerünk. Mennyit nyerne egy ilyen válogatás, ha kiegészítenék a feljegyzések reprodukcióival, hogy láthassuk, milyen Lola kézírása, hogyan néznek ki a naplóbejegyzései, hogyan vetette papírra őket!

Ehelyett a mindennapokról szóló feljegyzések, melyek nagy része felsorolás formájában van megalkotva (hajnali ébredés, délelőtti vásárlás a városban, harisnyastoppolás, esős idő, semmi posta stb.) nem olvasmányosak, sőt időnként unalmasak is, és az olvasó részéről kitartást és elszántságot igényelnek. A legtöbb olvasó valószínűleg lapozgat majd az oldalak között, megáll néhány feljegyzésnél, vagy megnéz egy, a szívéhez közel álló dátumot. Így alakul ki egyfajta válogatás a válogatásból.

Alapvető kérdés, miért ezek a bejegyzések kerültek be a válogatásba, és miért nem mások. Mi az, amit kihagytak? Ezek a kérdések szükségszerűen vezetnek ahhoz is, hogy elgondolkodjunk, Lola egyáltalán miért vezette az aprólékos naplóját.

A kiadó a válogatás révén be akarta mutatni a bejegyzések tematikai spektrumát és a naplók szövegének jellegzetességeit, másrészt azt akarta, hogy „minden olyan rész bekerüljön, amely Márai életművére nézve releváns utalást tartalmaz, illetve a sze-

replők életrajzát, portréját gazdagítja”. Ahogy a válogatást végző Nagy Zsejke írja: „Elsősorban tehát az ismétléseket, jelentéktelen mindennapi történésekről készült és eseménytelen bejegyzéseket, továbbá a hosszas átolvasásokat hagytam ki a kéziratból.” (II. 809) A két kötet azonban bővelkedik „jelentéktelen mindennapi történések”-ben és „eseménytelen bejegyzések”-ben, továbbá ebben a terjedelemben „kezelhetetlen” olvasói szempontból. De Lola bejegyzései nem is alkotnak olvasmányos szöveget, nem szépirodalomról van szó.

Miért került a harminc év alatt kézzel írt 296 naplófüzet Márai hajlódájába? Nagy biztossággal állíthatjuk, hogy Márai tudatosan megőrizte feleségének naplóit, és nem semmisítette meg őket, mint valószínűleg sok más dokumentumot (így a házi naplóját, amelyet a szépirodalmi napló mellett tartott, vagy az elolvasott könyvek jegyzeteit, amelyek a regényeinek előkészítő anyagát képezték). Márai beépítette a Lola-naplót a saját hagyatékába a szépirodalmi naplójának egyfajta ellenpontjaként — bizonyára látva, hogy a Lola-naplónak van független értéke is.

A kiadó által előre kiszabott bizonyos feltételeknek vannak következményei, amelyek láthatóvá válnak a kötetek olvasásakor. Nemcsak az egész napot lefedő bejegyzések maradtak ki, hanem egyetlen napon belül is kerültek kihagyásra különböző passzusok. A legérthetlenebb bejegyzés talán az első kötet 201. oldalán található, ahol csak a zárójeles rész (!) került be a kötetbe: „X.2. [...] (Szerelem = a cigarettacsikkeket nem dobtam ki utána, mikor elutazott. Reggel megláttam, összeszedtem a hamutartóban! Egyenként szívom el, a szája, a keze nyoma!) [...]”. Több szövegrész már-már megdöbbenést kelt az olvasóban, például amikor Lola megbetegedett, és azon gondolkodtak, hogy kórházba menjen-e, vagy otthon maradjon, és a végén nem tudjuk meg, mi történt, mert a későbbi bejegyzések nem szerepelnek a válogatásban (I. 586).

A válogatás ellenére az olvasó hatalmas szöveganyaggal találkozik, amely tele van gyakran érthetetlen információkkal. A köteteket jegyzetekkel látták el, valamint névjegyzéket és életrajzi jegyzeteket mellékeltek hozzá. Ezeket Ötvös Anna állította össze. Alapos munkájának köszönhetően Lola naplóinak kiadása mentes azoktól a hiányosságoktól, amelyek Márai teljes naplójára jellemzők. A lábjegyzetek nem egyszerűen idegen szavak fordítását jelentik (Lola a naplójegyzeteiben német, angol, francia és olasz kifejezéseket is használ), hanem értékes információkkal szolgálnak az olvasónak, és érthetőbbé teszik Lola bejegyzéseit. Legyen szó a Márai-könyvekről szóló kritikák bibliográfiai adatairól, a szövegben említett személyek közötti kapcsolatok magyarázatáról vagy a releváns levéltári anyagok azonosításáról. Külön említést érdemel az *Életrajzi jegyzetek* című rész. A benne szereplő személyeket nem találjuk meg lexikonokban és enciklopédiákban, így Ötvös Anna levéltári, kutatói munkája felbecsülhetetlen értékű a kapcsolatrendszer feltárásának szempontjából.

Sajnos Ötvös Anna alapos és precíz munkája ellenére a könyv, akárcsak *A teljes napló* tizennyolc kötetű, az irodalomtörténetek számára kutathatatlan. Még mindig a kéziratokhoz kell

fordulni, hogy megismerjük az egész forrásanyagot. Még mindig létre kell hozni a fogalom- és címjegyzéket, amely felsorolja, hogy melyik oldalakon jelennek meg információk az egyes regényekről (megírásukról, fordításukról és megjelenésükről), a Szabad Európa Rádióban töltött időről, az emigráns folyóiratokhoz való viszonyról és így tovább. És nem csak a Márai-filológiával foglalkozó kutatókról van itt szó. A Lola-napló értékes anyagot jelenthet például a magyar emigrációval foglalkozó történészeknek, irodalomszociológusoknak, társadalomkutatóknak vagy kultúrtörténészeknek is. Ebben a formában azonban a napló nem szolgálhat nekik teljes értékű forrással.

Az eddigiek arra mutatnak, hogy a kiadó Lolát a „híres férjének felesége” szerepére degradálta, és bejegyzéseinek csak annyiban tulajdonít értéket, amennyiben közvetlenül a férjéhez kapcsolódnak (nem véletlenül kerül Márai képe is a borítóra). Természetesen az tény, hogy a Lola-napló Márairól és az emigrációban élő házaspár sorsáról szóló információk forrása. De a kiadó mintha nem tartotta volna szem előtt, amit Márai írt: „Az egész életet akarta a végén »rendbe tenni«. A naplójegyzetek is erről beszélnek. Rendkívüli volt, ritka és egyedülálló lény.” Lola nem ok nélkül vezette a naplóját. A gyakorlatilag minden nap készített bejegyzések (nemcsak az emigrációbeli, hanem az 1948 előtti is, amelyeknek a sorsáról semmit sem tudunk) az élet dokumentumai. Az elkötelezettség, amellyel Lola a mindennapi élet részleteit feljegyezte, több mint figyelemre méltó, és arra kényszerít, hogy független értéket lássunk a naplóiban. A kétegy nyomai a napló szövegében is megtalálhatók, például a következőkben: „Nincs kedvem többet feljegyezni a napi élet hulladékait.” (I. 801) De folytatta. A Lola-napló egyértelműen Márai hagyatékának része, és a kiadónak ekként kellett volna kezelnie. Tévedés azonban azt hinni, hogy a forrásanyag célszerű feldolgozása azt jelenti, hogy a lehető legnagyobb terjedelemben kell kiadni, nem kritikai kiadásban. Valamint, hogy a Lola-naplónak nincs független értéke, és csak Márai életművének kiegészítéseként szerepelhet az irodalomtudományban.

Lola nem csak Márainé. És annak ellenére, hogy nem volt író, lenyűgöző a személyisége, és a bejegyzései önmagukban is értékesek. Az első benyomás, hogy naplóinak főszereplője Márai Sándor (akiről mindig egyes szám harmadik személyben ír: Ő), gyorsan elmúlik, és kiderül, hogy ő maga az, aki a középpontba kerül. Egyértelmű, hogy Lola nélkül Márai az emigrációban nemcsak nem lehetett volna író, nemcsak nem születtek volna regényei, naplója vagy műsorai a Szabad Európa Rádió számára, hanem Lola nélkül valószínűleg nem élte volna túl ezt a negyven évet. Az az időszak, amikor a házaspár életét nyomon követhetjük, megmutatja Lola fejlődését, alkalmazkodóképességét és harcát azért, amiben hitt. És a leginkább Máraiban hitt, az ő írói géniuszában, és abban, hogy a világnak egyszer fel kell fedeznie írói nagyságát, hogy tanulni fognak róla a magyar iskolákban, hogy egyszerűen ő az irodalom. Márait feltétlenül szerette, olyan szeretettel, amely mindenben áthatolt. Néha szinte hihetetlen, hogyan tudta elviselni a jellemét, hűtlenségét, a társaságában

megnyilvánuló viselkedését, alkoholizmusát, dühkitöréseit, kegyetlen viselkedését vele szemben. Lola mindig meg akarta érteni őt. A depressziót, amelyben Márai kétségtelenül szenvedett, szeretettel, megértéssel és kitartással próbálta kezelni. Ismerte férje nehéz természetét, amiért anyósát hibáztatta, de ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy ha szeretsz valakit, akkor minden hibájával együtt szereted. Ismerte Márai másikat (Lola szerint az első) oldalát is, és a naplója is erről tanúskodik: amikor gyengédséggel és odaadással gondoskodott Loláról, amikor beteg volt, amikor késő éjszakába nyúlóan beszélgettek, vagy amikor váratlan ajándékokat kapott tőle.

Az emigráció első időszakában, amikor Posillipóban éltek, továbbra is próbálták fenntartani azt az életmódot, amelyben mindketten felnőttek, és amelyet nem is olyan régen még folytattak. Lola azonban már akkor is érezte, hogy ez nem lesz örökké lehetséges, és gondolkodott azon, hogy milyen munkát vállalhatna. Lolát másfajta életre nevelték a szülei, más világban kellett élnie. Az, hogy dolgoznia kellene, bizonyára úgy hangzott volna még magyarországi tartózkodásuk alatt, mint egy fantáziakép. De az emigrációjukban a polgári nőből a *working woman*-né változás elkerülhetetlen volt, és ezt ő is tudta. Dolgozni csak New Yorkban kezdett, egy áruházban eladóként kapott munkát, sőt, még egy szakszervezetbe is belépett. De a barátai előtt mindent nem vallotta be. Márainak nem tetszett, hogy Lola dolgozik, az egyik idézett dühkitörésében jól látható Márai frusztrációja és szégyene, a férfi szégyene, aki nem tudott anyagi biztonságot nyújtani a családjának. Máraiek anyagi helyzete nehéz volt, annak ellenére, hogy az író az Szabad Európa Rádiónál dolgozott, és néhány műve külföldön is megjelent. Lola nagybátyja, Lajos segítsége nélkül és a Lola által vállalt munka nélkül nem lett volna

na miből megélniük. Gondolt Márai arra, hogy abbahagyja az írást, és „kenyérkereső munkát” vállal, hogy elartsa a családját? Ezt nem tudjuk, de Lola bejegyzéseiből egyértelmű, hogy számára Márainak írónak kellett maradnia. Ugyanakkor még ilyen nehéz helyzetben is, mint amilyenben ők voltak, csomagokkal vagy pénzküldéssel segítettek különböző családtagjaiknak. Megtudjuk, hogy mennyire fontos volt Lolának a család és a halottak emléke, hogy erősen hívó ember volt, rendszeresen járt templomba, de ugyanakkor a babonák is elválaszthatatlan részét képezték a mindennapjainak. Ami meglepő, a kulturális életről soha nem mondtak le, rendszeresen látogatták a múzeumokat, könyvtárakat, mozikat.

Lola mindig tisztában volt az élethelyzetükkel. Soha nem hibáztatott másokat a sorsa miatt, soha nem panaszkodott, mindig arra figyelmeztette magát, hogy értékelje azt, ami van („*Count your blessings*”, írta), hogy élvezni kell a mindennapi élet apró és triviális dolgait, a szép időt, egy jó vacsorát vagy egy fürdözést a tengerben. A mindennapok, az apró dolgok felé fordulás, amelyet állandóan a halottak és a múlt emléke elkísér (az álmaiban is), a jegyzeteinek legerősebb vonása. Ezért a Lola-napló nem csak egy nagy író életének kiegészítését jelenti. A maga hatalmas terjedelmében egyfajta minimalista irodalom, amelynek lényege a történetmesélés és a mindennapokban való elmerülés.

SZARKA Szilvia

Filozófia és irodalom viszonya a Márai-életműben

(*Magdalena Garbacik-Balakowicz: Filozofické souvislosti v literárním díle Sándora Máraiho [Filozófiai összefüggések Márai Sándor irodalmi műveiben]. Karolinum, 2022*)

Márai Sándor műveinek korabeli külföldi fogadtatásában a cseh recepció előkelő helyet foglal el. *Az idegen emberek (Cizí lidé, Julius Albert, 1936)* című regénye már 1936-ban megjelent Arno Kraus tolmácsolásában, ezt követte ugyanezen fordítótól 1942-ben *A vendégjáték Bolzanóban (Host v Bolzanu, Evropský literární klub, 1942)* cseh kiadása, illetve a Vilém Peřina által csehre fordított *Csutora (Štěně, Literární a umělecký klub, 1942)* című regény. Márainak a kilencvenes évek végén, kétezres évek elején kezdődő nemzetközi újrafelfedezéséig csupán ez a három regénye látott napvilágot a közép-kelet-európai régióban, míg a nyugat-európai, elsősorban német nyelvű recepciója az 1930-as évektől kezdve napjainkig folyamatosan zajlott. Márai igazi csehországi népszerűségét 2001-ben — sok más országhoz hasonlóan — *A gyertyák csonkig égnek (Svíce dobořivají, Academia, 2001)* megjelenése hozta el, Anna Valentová fordításában. Ettől kezdve folyamatosan jelentek meg regényei és naplói cseh nyelven, amelyek elismerő kritikái-szakmai visszhangra találtak. Márai Sándor írói munkásságával Rákos Péter (már az 1970-es években is!), Pató Márta és Gál Jenő foglalkozott cseh nyelvtérületen, önálló, monografikus igényű munka csehül azonban eddig nem született a szerzőről.

Nem kérdéses tehát, hogy Magdalena Garbacik-Balakowicz *Filozofické souvislosti v literárním díle Sándora Máraiho* [Filozófiai összefüggések Márai Sándor irodalmi műveiben] című, a Károly Egyetem által 2022-ben megjelentetett cseh nyelvű Márai-monográfiája egy hiátust betöltő műnek számít Csehországban. Választott szemléleti módszerének köszönhetően azonban nem csak a cseh, de a magyar és a nemzetközi Márai-filológia viszonylatában is egyedülállónak mondható: Márai írói munkásságának mélyreható, filozófiai szempontú olvasatát tűzi ki céljává. A magyar szakirodalomban nem újkeletű Márai filozófiai ihletettséggé eszméinek bemutatása, elsősorban Lőrinczy Huba, Keczás Mariann, Szegedy-Maszák Mihály és Rónay László foglalkozott Márai írásművészetével és az európai filozófia, különösen a sztoicizmus, Oswald Spengler, Ortega y Gasset és Friedrich Nietzsche filozófiája közötti kapcsolatokkal. Az ő megállapításai azonban nem szerveződnek egységes filozófiai szempontú, a teljes életmű több aspektusára is kiterjedő, összetett elemzéssé. Magdalena Garbacik-Balakowicz munkája nem csak Márainak mint szerzőnek az említett filozófiai áramlatokhoz való viszonyát veszi figyelembe, de azt is láthatóvá teszi, miként csapódhatnak le a klasszikus és a korabeli filozófiai eszmék Márai fiktív

szövegvilágainak kompozíciójában, karaktereiben és az azokat létrehozó írói nyelvezetben. Mindezt egy háromlépéses — három fejezetből álló — elemzés segítségével valósítja meg, amely más-más aspektusból világít rá az irodalmi szövegek és a filozófia közötti kapcsolódásokra, illetve teszi láthatóvá a Márai-életmű komplexitását.

A kötet első fejezete az alkalmazott módszertani megközelítés fogalmainak tisztázását szolgálja. Elsősorban az irodalmi hermeneutika lesz a keret, amely diszkurzív jellegéből adódóan nem is szigorúan megszabott módszertani eszközként, hanem a „világ”, „az igazság”, a „másik” és „önmagunk” megértésére törekvő attitűdként Márai irodalmi szövegeinek filozófiai olvasatát teszi lehetővé. Elsőként az irodalom és tudás viszonyát körbejárva az „irodalmi tudás” természetére kérdez rá a szerző. Gibsonnal egyetértve megállapítja, hogy a szigorúan vett irodalmi tudást nem szabad propozicionális-fogalmi tudásnak tekinteni, hanem inkább a világgal kapcsolatos kognitív és érzelmi orientációnak, amely magából az irodalmi műből fakad. A fejezet következő kérdése az irodalom és a filozófia viszonyára irányul. Mindkét részterület ősidőktől fogva azokra az örök kérdésekre keresi a választ, amelyeket az ember a létezésével kapcsolatban tesz fel magának, s azokra mindkét részterület csak a saját tevékenységének kényszerítő korlátoltságával ajánlhat fel válaszokat: a filozófia az egészre, az irodalom a részletekre való reflexióval. A filozófusok elmékedéseiket gyakran irodalmi művekre hivatkozva teszik plasztikussá, és az írók is gyakran tematizálnak filozófiai kérdéseket műveikben (pl. Albert Camus *A pestis* című műve). Irodalom és filozófia kölcsönös viszonyát, összefonódottságát mi sem szemlélteti jobban annál, minthogy az egyik területen bekövetkező paradigmaváltás a másik területen is paradigmaváltást von maga után, hiszen mind a filozófia, mind az irodalom a valóság egy bizonyos felfogását, és ezzel együtt az ember önértelmezését kísérel meg újra és újra megfogalmazni.

Magdalena Garbacik-Balakowicz éppen e két terület közötti különbözőségeket szintézisét tartja termékenynek a kötetben alkalmazott filozófiai olvasási módszer szempontjából. Az irodalomnak, pont azért, mert irodalom és nem filozófia, nem célja a világot leíró fogalmak koherens rendszerének létrehozása, ehelyett a világnak a maga teljességében felfogott metaforáját kínálja. Amikor az irodalom filozófiai eszméket mutat be, azokat nem elvont entitásokként írja le, hanem éppen az irodalmi mű konkrét szereplőinek cselekedetein és jellemén keresztül valósítja meg. Különösen a regény — mint befejezett és lezárt irodalmi alkotás, amely egy fiktív világot mutat be — kínál fel egy olyan értelmezést, amely a filozófia és az irodalom kapcsolatát láthatóvá teszi.

Ezzel indokolható Magdalena Garbacik-Balakowicz kötetének második, Márai regényművészetével filozófiai kapcsolódásait feltáró fejezetének korpuszválasztása is: elsősorban regényekkel foglalkozik a szerző. A vizsgált szövegkorpuszt huszonkilenc Márai-regény alkotja, amelyek tematikus szempontok szerint négy alcsoportot képeznek: (1) az ún. krízisregények; (2) *A Garrenek*

műve című regényciklus; (3) a „történelmi álcák”, vagyis történelmi regények; (4) a Márai szellemi önéletrajzát képviselő eszéregények.

Az első alfejezetben tárgyalt ún. krízisregények közös motívuma, hogy főhősük egzisztenciális válságba kerülve az emberi élet értelmére vonatkozó legfontosabb kérdésekre keresi a választ. Garbacik-Balakowicz *A szigetet* és a *Vendégjáték Bolzanóban* tartja a csoport legfontosabb regényeinek, ezért elemzésében e két mű filozófiai és pszichológiai motívumait vizsgálja: ezek az irodalmi egzisztencializmus elemei, Bergson filozófiája, Plátón és a sztoikusok eszméi, valamint Freud pszichológiája.

A Garrenek műve regényciklust Márai az egyik legnagyobb és legfontosabb művének tekintette. Annak ellenére, hogy a ciklus egyes darabjai eltérő módon vegyítik a pszichológiai regény és a fejlődési regény műfajának egyes típusa elemeit, tematikai szempontból mégis összekapcsolja őket az a fő gondolati egység, hogy az európai kultúrának a huszadik század első felében lezajlott hanyatlására reflektálnak. *A Garrenek műve* alcsoportjának egyes darabjait négy fő filozófiai inspiráció felől értelmezi Garbacik-Balakowicz: Oswald Spengler, José Ortega y Gasset, Sigmund Freud és Friedrich Nietzsche filozófiai koncepcióinak megjelenési formáit vizsgálja a regényekben. Spengler esetében

elsősorban *A Nyugat alkonya* című kötet a kultúra hanyatlásáról, a kultúra civilizáció általi felváltásáról, a világváros, a tömeg szerepéről vallott gondolatainak kibontását figyeli meg a *Féltékenyek* és a *Sértődöttek* című, még az emigráció előtt megjelent kötetekben. A *Féltékenyek*ben, a regény parabolikus jellegéből adódóan, a spengleri inspirációt olyan metaforákon keresztül olvassa, mint: a város, amelynek leírása a korabeli kultúra diagnózisát mutatja; a városba érkező idegenek, akik egy kultúra nélküli elszemélytelenedett tömeg képében bomlasztják a több száz éves katedrálissal rendelkező város hagyományait; a betegség, amely nem csupán Garren Gábort veszi le a lábáról, s amely nem csupán városszerte terjed el, de a város öreg épületeinek pusztulását is elindítja; az apa és a család, akik a polgári életmód megtestesítői, de gyakran ironikus-mitikus formában csak anekdoták szereplőiként lebegnek az események felett; Emmánuel, egy világvállalkozást vezető nagyiparos, aki mindent meg tud venni, eszméket és embereket is; és a munka, amely nem jelent mást, mint a polgári kultúra által kialakított életforma és értékek további művelését. A *Sértődöttek* című regényciklus esszéisztikus vízióját az európai kultúra hanyatlásáról szintén spengleri ihletettségűnek véli Garbacik-Balakowicz, ami szerinte olyan képek formájában nyilvánul meg, mint a démoni Hang, amelyet Garren Péter Hitler fellépéseivel azonosít, az európai metropoliszok és technikai vívmányok képe, amelyek a személyiség elpusztítását, az ember eltömegesedését, a hagyományok és a kultúra eltűnését hozzák magukkal, valamint a „bizánci”, elanyagiasodott, pénzt hajhászó embertípusra vonatkozó megjegyzések, amelyeket Márai a tömegizlést kiszolgáló, felszínessé váló művészvilág ábrázolására is kiterjeszt.

Ortega y Gasset filozófiájának hatása különösen a *Sértődöttek* ciklus köteteiben, az individualizmus bukásáról és a tömeg-társadalom kialakulásáról, a tömeg és a társadalomban vezető szerepet vállaló szűk elit csoportok ellentétéről, a forradalom, valamint Európa és az európaiság fogalmáról szóló elmékedésekben véli felfedezni a szerző.

A *Sértődöttek* Sportpalast-beli jelenetében az emberi psziché freudi értelmezésére ismerhetünk rá Márai elbeszélőjének tömegpszichológiai reflexióiban, az ösztönök és az értelem közötti küzdelem erős hangsúlyozásában vagy a világot uraló ösztönök visszatérő motívumában. A nietzschei fogalmak, mint a *nihil*, a *mélység* és *Isten halálának* metaforája konkrét formában is megjelennek a műben, de nem egyszerű példázatokról van szó esetükben, hanem Márai kritikai párbeszédet folytat velük a regényben. Garbacik-Balakowicz hangsúlyozza, hogy a Márai-regények nem csupán a fenti fogalmak irodalmi imitációját hozzák létre, hanem valamennyi filozófiai pretextusukkal dialogikus viszonyt alakítanak ki, amelyből Márai saját nézeteire, világlátására következtethetünk.

A harmadik alfejezet azokra az emigráció időszakából származó (ál)történelmi regényekre fókuszál, amelyeket az emberi történelem ciklikusságának és az erős egyéniség kérdésének témája köt össze. A történelmi események itt nem a múlt bemutatását szolgálják, hanem a jelen, illetve az aktuális politikai és

társadalmi helyzet tükröződését, és egyben a történelmi folyamatok természetére és az egyének a történelmi folyamatokban betöltött helyére kérdeznak rá. Garbacik-Balakowicz a regények közös témáját — a személyiség és a tömeg ellentétét, az értékek nélküli, eltömegesedett civilizáció képét, a történelem ciklikusságának koncepcióját — a sztoicizmus és a kultúrfilozófia, de különösen a civilizáció teoretikusainak eszméi felől olvassa.

A második fejezetet Márai esszéregényeinek elemzése zárja le, amelyek önéletrajzi-esszéisztikus jellegükből adódóan konkrét reflexiók formájában mutatják be Márainak az európai kultúráról, az emberi psziché és az egyéniség működésmechanizmusairól, valamint a polgárságról, a humanizmusról, a kultúráról, saját írói és egyéni létéről vallott nézeteit. Azokat a filozófusokat, akik inspirálóan hatottak Máraira, névlegesen is megemlíti a szerző, de itt sem egyértelműen afirmatív hatásviszonyról van szó, Márai sajátos álláspontot foglal el velük szemben.

Az elemzéseket kiegészíti az egyes alcsoportok között megfigyelhető összefüggések felvázolása is, amely lehetővé teszi Márai regényeiben megjelenített filozófiai nézetekhez fűződő viszonyát és világnézete fejlődésének nyomon követését, mintegy átvezetve a könyv harmadik fejezetéhez, amelyben Garbacik-Balakowicz Márai munkásságának önéletrajzi jellegével foglalkozik. Ebben a fejezetben a regények elemzéseinek eredményeit a szerző Márai nem fikciós szövegeinek, tehát a naplóknek és a publicisztikáknak a tematikájával veti össze. A két eltérő szövegtípus vizsgálata rálátást biztosít Márai olyan egyéniségekhez és filozófiai irányzatokhoz fűződő viszonyának alakulására, mint Freud, Ortega y Gasset, a civilizáció teoretikusai és történészei (Spengler, Jaspers, Toynbee), a sztoicizmus, Santayana, Nietzsche, Sartre és Camus. Az elemzés láthatóvá teszi, hogy Márai írói munkássága során folyamatos párbeszédben állt kora meghatározó gondolkodóinak nézeteivel, és az ő eszméikkel folytatott folyamatos polémia által értelmezhető az a koherens Márai-világkép is, amelynek rekonstruálására Garbacik-Balakowicz könyve negyedik fejezetében tesz kísérletet egy Márai-féle fogalomszótár összeállításával a gyakorlati filozófia, a *phronészisz* értelmében. Olyan, Márai által sajátosan értelmezett fogalmakat definiál itt a szerző, mint: író, irodalom, ember, közösség, egyéniség és személyiség, szabadság, kultúra, hagyomány, idegen, civilizáció, Európa, humanizmus, rendszer, nemzet, nyelv, oktatás és hallgatás. Ez a Márai-szótár rávilágít Márai irodalomértelmezésére és az írói szerepről való gondolkodására is.

Magdalena Garbacik-Balakowicz monográfiája Márai szövegüniverzumának kora filozófiai áramlataira vonatkozó intertextuális kapcsolódásait mutatja be. A Márai-szövegek gazdag és differenciált filozófiai összefüggéseinek feltárását nyilvánvalóan nem az a szándék vezeti, hogy egy irodalmon belüli „filozófiai rendszert” rekonstruáljon, hanem hogy a filozófiai gondolatok metaforikus megnyilvánulási formáinak olvasása és elemzése által a Márai-olvasót is az emberi életet érintő alapvető kérdésekre való válaszkereséshez vezesse vissza. Ami Garbacik-Balakowicz értelmezésében *par excellence* filozófiai szándék.

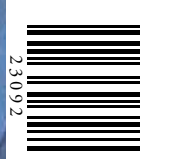
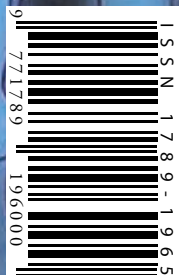

muut

www.muut.hu

890 Ft